

Ш.Наралиева, Н.Корганбаева, Ш.Алиакбарова

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

Умумтаълим мактабларининг
6-синфи учун дарслик

1-қисм

6

ш
Алматы
«Жазушы», 2018

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Наралиева Ш. ва башқ.

Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 6-синфи учун дарслик.
1-қисм / Ш. Наралиева, Н. Корганбаева, Ш. Алиакбарова. – Алматы:
“Жазушы”, 2018. – 144 бет, расмли.

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

ISBN 978-601-200-608-7 (1-қисм)
ISBN 978-601-200-617-9 (жами)

© Наралиева Ш., Корганбаева Н.,
Алиакбарова Ш., 2018
© “Жазушы” баспасы, 2018
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

Шартли белгилар

	Ёдда сақланг!		Сүзлаймиз
	Билиб олинг!		Ёзамиз
	Гурұхда ишлаймиз		Мұхокама қиламиз
	Тақдимот		Видеолавча томоша қиламиз
	Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз		Сұхбатлашамиз
	Тинглаймиз		Жұфтликда ишлаймиз
	Үқиймиз		Якка тартибда ишлаймиз
	Донолар бисотидан		Матнолди топшириқлар

Яңги мавзуни ўзлаштириш учун мүлжалланған топшириқлар:

МАЪНАВИЯТ ХАЗИНАСИ

Матнолди топшириқлар

БИЛИШ

Якка тартибда ишлаймиз

Сұхбатлашамиз

“Ақлий ҳұжум”.

- Оламшумул кашфиётлари билан туркий халқлар шұхратини оламга ёйған олимлардан кимларни биласиз?
- Китобга меҳр қўйған одам нималардан баҳраманд бўла олади?
- Маънавият асосини нима ташкил қиласиди?
- Ҳақиқатни айтиш учун нима қилмоқ керак?

Ўқиймиз

Азиз ўқувчи!

Сиз ўйлашга ўрганиб бораётган ёшдасиз, шу боис ҳаёт муаммолари ва уларни ҳал этиш, келажаги буюк халқимиз тақдирни ҳақида айтилаётган фикрларга кўпроқ тушунадиган бўлиб бормоқдасиз. Буюк бобомиз ҳазрати Алишер Навоий сиздан анчагина ёш вақтида «Мантиқ ут-тайр» асаридай катталар ҳам қийналиб ўқийдиган чуқур мазмунли китобни ёддан билган, унинг мағзини чаққан. Бобомиз Заҳириддин Мұхаммад Бобур сизнинг ёшингизда тахтга ўтириб, юртини инсоф ва адолат билан идора қилиш, халқининг ҳаётини яхшилаш учун курашга тутингган эди. Улардан анча асрлар олдин яшаган Фарғоний, Бухорий, Хоразмий, Форобий, Беруний, Ибн Сино сингари кўплаб заковатли олимларимиз оламшумул кашфиётлари билан туркий халқлар шұхратини оламга ёйғанлар. Улар буюклик сари илк қадамларини айни сиздай пайтида қўйған эдилар. Ёшлигига тиришқоқ, интилувчан бўлмаган кишининг кейинчалик яхши натижаларга эришиши мумкин әмас.

Буюк боболаримизнинг буюк хислатларидан бири – бу китоб билан сирдошлиқ, у билан тиллаша олиш бахтидир. Китобга меҳр қўйған, у билан сирла-

Донолар
бисотидан

Адабиёт – маънавият
пойдевори.

ша оладиган одамгина ҳаётнинг бекиёс гўзаллигидан баҳраманд бўла олади. Китобларга ошно бўлиб, бадиий адабиётга меҳр қўйган бундай одамни дунёда яшаган ва яшаётган бошқа кишиларнинг ҳаётига ҳам бефарқ қарай олмайдиган шахс дейиш мумкин. Чунки бадиий адабиётга чинакам меҳр қўйган, китоб ўқиши ҳаётий заруратга айлантирган кишигина ўзидан бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини, ўй-фикрларини тушунадиган, ҳис этадиган бўлади.

«Адабиёт» арабча сўз бўлиб, одоблар йифиндиси, бошқача айтганда, одоблар хазинаси деган маънони билдиради. Шунинг учун бадиий адабиётни маънавият хазинаси дейиш ҳам мумкин. Зоро, оламдаги барча буюк ишлар, аввало, маънавиятдан бошланади. Маънавиятнинг асосини эса, одоб ташкил этади. Дунёдаги барча ёмонликлар, аввало, одобсизлик туфайли содир бўлади.

Ҳамма гап шундаки, одобга эга бўлмаган киши, нари борса, ўзини бадавлат қилиши мумкин. Одобли кишилар эса, нафақат ўзини, балки халқини, миллатини бадавлат қилиш қувватига эга бўладилар. Маънавият хазинасидан, яъни бадиий адабиётдан баҳраманд бўлган киши ҳар қандай одобсизликни – маънавий қашшоқликни тез пайқаб олади ва унга қарши курашади.

Азиз ўқувчи, Сиз китоб ўқишига қанчалик кўпроқ меҳр қўйсангиз, мамлакатимизнинг тараққиёти шунчалик тезлашади, халқимизнинг ҳаёти ўшанчалик фаровон бўлади. Билмасдан юксалиб бўлмайди. Билимлар калити, маънавият хазинасининг очқичи китобдадир.

Ушбу ўқув дарслигини қунт билан ўқиш ва уқиш орқали сиз ўз ўй-фикр ва шахсий фазилатларингизни шакллантирасиз, эстетик дидни ривожлантириб, коммуникатив салоҳиятларингиз такомиллашувига пойдевор яратасиз, ҳаётий кўникумларингиз мустаҳкамланиб, мустақил ҳолда таълим олиш имконияти туғилади.

Мақсад – сизларни ижодий ўйлашга йўналтириш. Ўйларингизни оғзаки эркин етказишга ва ёза олишингизга кўмак бериш, далиллар келтириш, таққослаш ҳамда таҳлил қилиш, баҳолаш кўникумларини шакллантириш. Адабий жанрларда тадқиқот юритиш орқали драматик асарларни насрый тилда, насрый асарни назмий тилда ёзиш усусларини эгаллайсиз. Замонавий, илмий ҳамда ижтимоий ривожланишга мувофиқ дунёқарашингиз шаклланади.

Қадрли ўқувчи!

Эндиликда халқимизнинг бутун умиди сиздан. Чунки халқимизнинг келажаги сизнинг қўлингизда. Мустақил юртимиз – Қозогистоннинг шон-шавкати, куч-кудрати ва ёрқин келажаги сизнинг ғайрат ва тиришқоқлигингизга боғлиқ.

Донолар
бисотидан

Китоб – билим манбаи.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Сұхбатлашамиз

ТУШУНИШ

ҚҰЛЛАШ

- Оlamга машхур бўлган боболаримиз маслаҳатчилари ким бўлган деб ўйлайсиз?
- Нима учун оламдаги барча буюк ишлар маънавиятдан бошланади?
- Боболардан минг йиллик мерос бўлиб қолган табиий бойликларни авайлаб, кейинги авлодга етказиш учун нима қилишимиз керак деб ўйлайсиз?

Жуфтликда ишлаймиз

Ёзамиз

Венн диаграммаси орқали ёшлиқ даврингизни Навоий бобомиз ёшлиги билан қиёсланг.

УМУМЛАШТИРИПІ

“Ассоциация” усули асосида адабиёт, маънавият сўзларининг маъносини ёритинг.

БАҲОЛАШ

**Якка тартибда
ишилаймиз**

Ёзамиз

Маънавият хазинаси матни юзасидан “(ПОПС) формуласи” орқали фикр билдиринг.

1-Гап: Менинг фикримча...

2-Гап: ...сабабини мен бундай тушунтираман...

3-Гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...

4-Гап: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки...

ТОПИШМОҚЛАР

Үқиймиз

1. Бир қоп ун, ичида устун.
2. Ер тагида олтин қозик.
3. У ёғи тоғ, бу ёғи тоғ,
Ўртасида сариёғ.
4. Думалоққина тош,
Ичини очсанг ош.
5. Пак-пакана бўйи бор,
Етти қават тўни бор.
6. Кичкинагина декча,
Ичи тўла михча.
7. Қозик устида қор турмас.
8. Юмалоқ семиз, ёғи йўқ,
Териси қалин, туки йўқ.
9. Бир йил кўчат эксанг,
Юз йил гавҳар терасан.
10. Пак-пакана бўйи бор,
Маллагина тўни бор.

Билиб олинг!

Топишмоқлар ҳажми ва шаклига кўра мақолларга ўхшайди. Баъзан мазмунига кўра ҳам яқинлик сезилади. Аммо яратилиш мақсади бошқа ҳисобланади. Жанрнинг номланишига эътибор беринг. “Топ” сўзининг талаффуз этилишиданоқ ўйла, ахтар, солиштир, изла маънолари етакчилик қиласди. Унга “иш” қўшимчаси қўшилганда, вазифа аниқлашади: “-моқ” ҳаракат номи қўшимчасидан кейин “қўлингдан келса”, “эпласанг”, “уддай олсанг” тушунчалари ифодаланади.

11. Ўзи битта, кўзи мингта.
12. Пиширсанг ош бўлар,
Пиширмасанг қуш бўлар.
13. Кундузи иззатда,
Кечаси хизматда.
14. Ёғи йўқ, ёруғи бор,
Иси йўқ, иссифи бор.

Ёдда сақланг!

Топишмоқларда қўйидаги жанр хусусиятлари бор:

1. Ҳажм жиҳатидан қисқача ва ихчам.
2. Шаклан шеърий, насрый қўринишга эга.
3. Яратилиш мақсадида матнда яширинган нарсани топиш вазифаси қўйилади.
4. Мазмунида ҳайвонот, ўсимлик, коинот, майший ҳаётдаги нарсаларнинг хусусиятлари яширин тарзда ифодаланади, уни топишга даъват этилади.
5. Топилиши лозим бўлган нарса, кўпинча, битта, баъзан икки ва ундан ортиқ миқдорга эга бўлади.
6. Топишмоқларда қўлланган асосий бадиий санъат истиора (метафора) ҳисобланади.

15. Зув-зув боради,
Зув-зув келади,
Ғалвир тўқиёди.
16. Боши тароқ, думи ўрок.
17. Ўзи йўқдек, товуши ўқдек.
18. Кўк кўйлакка ғўза ёйдим.
19. Зар гилам, зар-зар гилам,
Кўтарай десам оғир гилам.
20. Тўртдир унинг оёғи,
Темир михли туёғи.
Манзилга етиштирас
Тошдан қаттиқ туёғи.
21. Ости тош, усти тош,
Ўртаси жондор бош.
22. Бели ингичка от –
Тоқقا чиқса толмас,
Тўфон бўлса ўлмас.
23. Қуш эмас, қаноти бор,
Чиройли савлати бор.
Учса лочин етолмас,
Толмас зўр қуввати бор.
24. Ўзи йўқ, овози бор.
25. Бир дараҳтда ўн икки бутоқ,
Хар бутоқда ўттиз япроқ.
Япроқнинг бир ёғи қора, бир ёғи ок.

26. Бир бурчақда сўзлайди,
Хам чалади, куйлайди.
Ҳамма унинг сўзлаган
Хабарини тинглайди.
27. Товуқ десам пати йўқ,
Овоз, кўз, қаноти йўқ.
Минг-минглаб очар жўжа,
Буни топинг, Холхўжа.
28. Бир зумда олам кезади.
29. Асалдан ширин, заҳардан аччиқ.
30. Ўт эмас, куйдирар,
Пичоқ эмас, сўйдирар.
31. Кўк сандигим очилди,
Оlamга нур сочилди.
32. Ўйиб олдим, изи йўқ.
33. Момиққина онаси,
Ёғлиққина боласи.
34. Ҳар кун қўлга оласиз,
Кўзни тикиб қоласиз.
Уйингизда ўлтириб,
Ер юзини биласиз.
35. Кунга боқиб тўймайди,
Шу одатин қўймайди.
Гуллаганда ой дедим,
Пишгач, чақиб мой дедим.

Буни билсанг, фойдали!

Масалан:

Қопча

Қопча ичида унча,

Унча ичида устунча.

Бу матнда яширинган нарсанинг учта белгиси учта истиора воситасида берилган. Демак, унинг шакли қопга, ичидаги қисми унга ўхшатилмоқда. Фақат ун ўртасида устуни ҳам бор экан. Топишмоқни топаётган одам матнда жийда ҳақида гап кетаётганини топса, фикрий мусобақада енгган бўлади.

Бу қизиқ!

“Аёз” әртагида Аёз бир чолни йўлда учратиб:

– Ота, узоқ йўлни яқин қилиб кетайлик, – дейди. Бир оздан кейин:

– Ота, от бўлмаса ҳам той миниб кетайлик, – дейди. Аммо бу сафар ҳам чол индамайди. Чолнинг қизи кейинроқ отасига Аёзниңг аввал гаплашиб кетайлик деганини, кейинги мурожаатида чолга ҳасса ясаб бермоқчи бўлганини тушунтиради.

Киз отасига икки пул бериб, уч хил ейдиган нарса олиб келишини илтимос қиласади. Арзимаган пулга уч хил ейдиган овқатни яна Аёз топиб беради. Бу нарса ҳандалак бўлиб чиқади. Ҳандалакнинг этини қиз билан чол, пўчоғини эчки, уруғини товуқ ейди.

Киз қўшни кампирдан чучварани зич жойлаб, устига ёғ қуийиб, патир билан ёпиб, Аёзга олиб бориб беришни илтимос қиласади. Шунда кампир Аёзга: “Ҳаво қоронғи, юлдуз зич, ой бутун”, – дейиши керак эди. Аммо кампир йўлда чучвара ва патирдан ейди, ёғдан ичади, аммо қиз буюрган гапни аниқ айтади. Юборилган нарсаларни еган Аёз кампирга: “Ҳаво ёруғ, юлдузлар сийрак, ой яримта”, – экан денг, – дейди. Аёзниңг жавобидан қиз йўлда кампирнинг дастурхондаги нарсалардан еганини англайди.

36. Ўсар жойи ариқ лаби,
Бўй таратар райҳон каби.

37. Кўзга кўринмас,
Кўлга илинмас.
Усиз ҳеч жойда,
Хаёт ҳам бўлмас.

38. Ҳар бир ишни беш ўртоқ,
Бажарап аҳил, иноқ.

39. Йўқдир қўлу оёғи,
На кўзи, на қулоғи.
Аммо унга бир қадам,
Ой, Зухра ва Ер шари

40. Тап-тап этади,
Тагидан карвон ўтади.

Бу қизиқ!

Юқорида келтирилган мисол топишмоқларнинг пайдо бўлиши ҳақидағи тахминларга маълум даражада аниқлик киритади. Айтмоқчимизки, топишмоқлар дастлаб эртак, достон ёки яна қайсиdir жанрлар таркибида вужудга келган. Кейинроқ ана шу жанр таркибидан ажралиб чиқиб, алоҳида – мустақил асарлар сифатида халқ оғзаки ижодидан ўрин олган. Матнлардаги истиора санъати қўлланган той, ой, юлдуз кабилар жумбоқли муаммони ечувчи восита сифатида фойдаланилган. Муҳими шундаки, эртак ва достондаги топишмоқнамо фикрлар кейинчалик топишмоқлар алоҳида жанр бўлиб яшай бошлаганда ҳам уларнинг яратилишида асос вазифасини бажарган. Хусусан, бирон топишмоқнинг яратилиши учун топилиши лозим бўлган нарса-буюмларнинг хусусиятлари етакчи маълумот берувчи омил бўлган.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

“Иссиқ ўриндиқ” усули орқали топишмоқлар жавобини топиш бўйича ўзингизни синаб кўринг.

Жуфтликда ишлаймиз

Жуфтликда топишмоқларнинг жавобини нимага асосланиб топганингиз ҳақида ўртоқлашинг.

Гурӯҳда ишлаймиз

ТУШУНИШ

1. Жавобини топиш қийин бўлган топишмоқлар устида тадқиқот иши юритинг.
2. Топишмоқларни нима учун ўрганамиз?

ҚҰЛЛАШ

Жұфтликда ишлаймиз

1. «*Соябон*» усули орқали бир-бирларингизга янги топишишмоқлар айтинг.
2. Үзингиз ёқтирган топишишмоқларнинг мазмунига мос равища расм чизинг.

Якка тартибда ишлаймиз

Ёзамиз

“Топишишмоқ” сүзиге “Синквейн”, яғни беш мисрали шеър стратегиясини қўлланг.
Битта от сўз туркуми,
Иккита сифат сўз туркуми,
Учта феъл сўз туркумига хос сўз
Тўрт сўздан иборат гап
Мавзуга доир бир синоним.

Гуруҳда ишлаймиз

Ёзамиз

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

1. “Ақлий ҳужум”. Топишишмоқлар жавобини тез топиш учун бизда қандай хусусиятлар мужассам бўлиши керак?
2. Топишишмоқларнинг мақолларга ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниqlанг.
3. Топишишмоқларда қандай бадиий тасвир воситалари қўлланади?

Гуруҳда ишлаймиз

Ёзамиз

УМУМЛАШТИРИШ

Топишишмоқларга хос хусусиятларни чизмада ёритинг. Тақдимот тайёрлаб, ҳимоя қилинг.

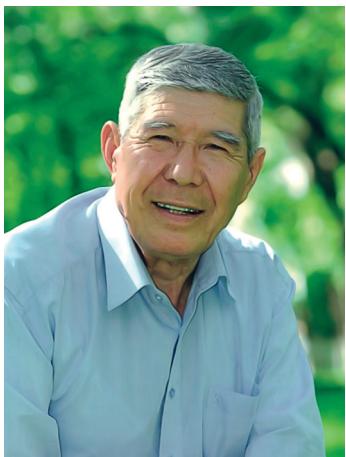

БАҲОЛАШ

1. Топишишмоққа қоида яратинг.
2. «Топишишмоқлар бизни ... ... га етаклайди», деб бошланадиган фикрлар айтинг.

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ (1932 йилда туғилган)

Ўзбек болалар адабиётининг кўзга кўринган ис-теъдодли вакилларидан бири Худойберди Тўхтабоев Фарғона вилоятининг Ўзбекистон туманида 1932 йили туғилди. У ўрта мактабни битиргач, Ўрта Осиё дорил-фунунининг филология факултетида (1950–1955) таъ-лим олди. У кўп вақт «Тошкент ҳақиқати», «Қизил Ўзбекистон» рўзномаларида, «Гулистон» ойномасида бўлим муҳаррири ва бошлиғи бўлиб хизмат қилди. 1972–1977 йилларда «Ёш гвардия» нашриётида бош муҳаррир, «Шарқ ўлдузи» ойномасида муҳаррир ўрин-босари, ҳозир эса «Ёш куч» ойномасининг бош муҳар-риридир.

Худойберди Тўхтабоевнингижоди асосан 1958 йил-дан бошланди. Унинг «Шошқалоқ» номли ҳикоялар тўплами 1962 йилда, «Ёш гвардия» (1963) номли ҳикоялар тўплами, «Сир очилди» (1964) ва «Сехрли қал-поқча» (1965) номли қиссалари бирин-кетин нашр қилиниб, кенг китобхонлар оммасининг меҳр-муҳаббатини қозонди.

У ўзининг юмористик роман, қиссаларида ёшларнинг тўғрилик, инсонларга бўлган меҳру муҳаббат, садоқат каби олижаноб хислатларни ва фирибгарликка қарши олиб борган курашларини қизиқарли ва таъсиртан саҳифаларда акс эт-тиради. Бу жиҳатдан Худойберди Тўхтабоевнинг «Сариқ девни миниб» (1969) ва «Сариқ девнинг ўлими» (1973), романлари 70-йиллар ўзбек болалар адаби-ётининг тараққиётига қўшилган салмоқли ҳиссадир. Шунингдек, X.Тўхтабоев «Беш болали йигитча» (1975), «Қасоскорнинг олтин боши», «Йиллар ва йўллар» (1983), «Сехргарлар жанги ёки ширин қовунлар мамлакатида» (1987) асарла-рининг ҳам муаллифидир. Адид мазкур асари учун Ҳамза мукофотини олган. Ўзбекистон халқ ёзувчисидир (1991).

Худойберди Тўхтабоев болалар адабиётининг чинакам жонкуяри сифати-да «Камалак» нашриётида муҳаррир, бош муҳаррир вазифаларида ишлаган. Бу ижодкор номи ўзбек журналистикасида А.Қодирий, Қ.Алиев, В.Махкамов, У.Юсупов сингари фельетончилик борасида ҳам маълум ва машҳур. Унинг ўт-кир фельетонлари 60–70-йиллар публицистикасининг ажойиб намуналари си-фатида жамиятимизнинг салбий иллатларидан қисман тозаланишида ўз амалий ҳиссасини қўшган.

«САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ» (Романдан боблар)

КҮЧАГА ҚУВИЛДИМ

БИЛИШ

Матнолди топшириқлар

*Видеолаөхә томоша
қиласыз*

1. Қуйидаги ҳавола бүйича фильмдан парча томоша қилинг, қайси асар эканни аникланг.

https://www.youtube.com/watch?v=uTAVjdj_TW0

Мұхоказа қиласыз

2. “Ақлий ұхжум”. Асар қаҳрамонининг уйдан қувилиши қайси асар сюжетига ұхшаш деб үйлайсиз?

Үқиймиз

Танишиб қўяйлик: отим Ҳошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз, Ҳошимжон деб атаясиз. Фамилиям Рўзиев, Рўзивой тракторчининг ўғлиман. Рухсат берсангиз, оиласыз ҳақида икки-уч оғиз сўзлаб ўтсам: дадам икки-уч йилдан бери чўлда бульдозер ҳайдаб, ер текислайди, ойимнинг айтишига қараганда, ўша томонларга ҳам пахта экилармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса, уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзи 24 говмишга қарайди. Ўтган йили сутни кўп соққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални ойимдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб

келдим, иккинчи марта тақиб мактабга борувдим, директоримиз чақириб олиб, роса уришди. Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида. Ойим уни: «Оппоққинам, жонимнинг ҳузури», – деб эркалатгани эркалатган. Ойим уни бағрига босиб суйган куни мен ҳам биқинидан секин чимдиб:

– Пучуққинам, – деб қўяман.

Кичик синглимнинг оти Донохон. Ҳозир биринчи синфда ўқияпти. Ойимнинг айтишига қараганда, у катта бўлса, албатта, доктор бўлармиш. Менимча, ундан доктор чиқмаса керак. Нега дейсизми, кўча-кўйда ҳамшираларга кўзи тушиб қолса, укол қилади деб, тоғдан-тоққа қочади. Тунов куни мактаб ҳовлисида оқ ҳалат кийган буфетчини кўриб, доктор келди деб деразадан ташлаб қочибди.

Ростини айтсан, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кун бўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиласман: кўча чангитиб юргандан кўра, командаға бўлинниб олиб, тўп тепаман ёки холироқ жойга, масалан, ойинг ҳарчанд чақирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб, чиллак ўйнаган минг марта яхши.

...Ойимнинг гапини ҳеч ерда қолдирмайман. Айтганини ўзим бажармасам, бирор орқали бажараман. Аслини олганда, ўзинг бажаришинг шарт эмас. Фермамизнинг мудири Сирожиддин ака нуқул шунаقا қиласи. Раисдан бирон топшириқ олиб келса, аъзоларига топширади. Сиз қанақалигингизни билмайман-у, лекин мен ҳам мудирликка ўхшаш ишларни яхши кўраман. Шу ўйнайверсанг-ўйнайверсанг, сенга тегишли ишларни бирорлар бажараверса-бажараверса...

– Ориф! – деб қичқираман баъзан. Айтгандек, эсимдан чиқиб қолаёзибди, Ориф билан бирга ўқиймиз, бир партада ўтирамиз. Ўзи паканагина бола-ю, лекин боши тўла ақл. Ҳар қандай масалани ҳам кўз юмиб-очгунча ишлаб ташлайди, мен ҳам кўз очиб-юмгунча кўчириб оламан. Гоҳо бирон жойини жўрттага хато қилиб кўчираман, шундай қилмасам бўлмайди-да, муаллимимиз кўчирагнимни билиб қолади. Шундай қилиб:

– Ориф! – деб қичқираман.

– Нима дейсан? – дейди Ориф уйларидан туриб.

– Чиқ, дарс тайёрлаймиз.

– Ўзинг чиқақол.

Ориф мени чақираётганини ойим эшитсин деб, жўрттага қайта сўрайман:

– Нима дединг?

– Ўзинг чиқа қол деяпман, нима, қулогинг карми?

Папкани кўтариб, секин «қуён» бўлиб қоламан. Чиқиб тайёр вазифаларни апил-тапил кўчираман-да, ҳали айтганимдек, кўча чангитиб юрмайман-у, тўп-па-тўғри нариги маҳаллага футбол ўйнагани жўнаб қоламан.

Мана бугун ҳам шунга ўхшаш режалар тузиб, Орифни чақираман деб эндиғина кекирдагимни чўзаётган эдим, ойим:

– Ҳошим, – деб чақириб қолди.

- Лаббай, ойижон!
  - Нега товуқларга дон бермадинг?
- Рост, ойим эрталаб товуқларга дон бериб қўйгин, деб тайинлаб кетган эди.
- Бутунлай унуган эканман. Энди нима қилдим-а?...
- Нима дедингиз, ойижон?
  - Нега товуқларга дон бермадинг деяпман, нима, қулоғинг деворнинг остида қолганми?
  - Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик қилишади, – деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.
  - Вой, ўлмасам, сув ҳам бермаганга ўхшайсан.
  - Ойи, товуқлар сув ичмайдиган бўлиб кетишган...
  - Шунақами?
  - Ҳа, шунақа...
- Ножӯя гап айтиб қўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. Уч марта ҳовлини айландим-да, кўча эшиги олдига бориб эгилиб салом бердим ва бир ҳатлаб ўзимни кўчага олдим. Ўша ердан туриб:
- Бир ҳафтадан бери сув берганим йўқ. Тухумини бир йўла порошок қилиб туғаверсин! – деб бақирдим.
  - Терингга сомон тиқмасамми! – деди ойим таёқни ўқталиб. «Тамом», – деб ўйладим ичимда. Нега десангиз, кеча ҳам шунга ўхшашроқ бир воқеа бўлиб ўтган эди. Ҳар куни дарсдан қайтганимда ойим:
  - Ҳошимжон, бугун қанақа баҳо олдинг, ўғлим? – деб сўрайди.
  - Беш-да, ойижон, бизники доим беш, – дейман.
  - Баракалла, – деди ойим. Кейин ўзим яхши кўрган шоколаддан икки-учта узатиб: – Бор, энди, бирпас ўйнаб келгин, – дейди. Қун ботгунча маза қилиб ўйнаб юраман.
- Кечадан ойим негадир баҳони сўрамади-ю, қани, кундалигингни бир кўрсат-чи, деб қолди. Ранг-қутим ўчиб кетди, нега десангиз, ишнинг бу ёғи сал ишқалроқ эди-да.
- Кундалигим ўқитувчимиизда қолган, – деб кутулмоқчи бўлдим.
  - Папкангни оч деяпман!
- Бошқа иложим бўлмаганидан папкани очиб, секин кундаликини чиқариб бердим.
- Бу нима? – деб сўради ойим.
  - Икки.
  - Буниси-чи?
  - Уч.
  - Нега ёлғон гапирдинг?
  - Ким ёлғон гапирибди, – дедим бўш келмай, – икковини қўшса беш бўлади, ойижон!
  - Шунақами?
  - Шунақа...

Ойим қошларини чимириб, қўллари қалтираб, кундаликни варақлашда давом этди.

- Бу нима?
- Икки, ойижон.
- Буниси-чи?
- Буниси физикадан олинган баҳо.
- Хўп, мана бунисига нима дейсан?
- Ҳеч нарса демайман, лекин ойижон, учовини қўшса, беш бўлади.
- Шунақами?
- Шунақа...
- Ҳу ўша...

Физкультурадан қилган машқларим мана шу пайтда қўл келиб қолди. Бир сакраган эдим, ўзимни ҳовлиниңг ўртасида қўрдим...

– Сен ҳали шошмай тургин! – деди ойим дағдаға қилиб. Шундай қилиб десангиз, кеча мана шунақсанги дилсиёҳлик бўлиб ўтган. Ҳозир кўчага чиқиб, шуларни ўйлаб юрагим сиқилиб кетди...

Энди нима қилдим? Жуда бошим қотиб қолди-ку. Бир йўла уч фандан вазифа берилган эди, биттасини ҳам бажарганим йўқ... Анча вақтдан буён директоримиз номига тўрт-бештамиз бирлашиб талабнома ёзмоқчи бўлиб юрувдик. Мактабга бориб ўшани ёзишга киришдим.

«Пушкин номли мактаб директори ўртоқ О. Азизовга ўқувчилар номидан

Aриза

Биз, ўқувчилар, сўнгги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишлашга вақт ийёқ. Шунинг учун қуийдаги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили. Умуман олганда, бу фанларнинг ҳеч кимга кераги йўқ. Бошни қотиради холос. Уларнинг ўрни бўш қолмасин десангиз, футбол ҳақида фан бўлса, ўшани киритса ҳам бўлади. Ўқитувчиликка агар хўп деса, ўртоқ Геннадий Красницкийни¹ олиб келиш керак. Талабимизни амалга оширасангиз, ҳамма фанлардан беш олиб ўқишга сўз берамиз, шўхлик қилмаймиз. Ўқувчилар номидан:

Хошимжон Рўзиев

Талабномани ёзишга ёзив қўйдим-у, лекин директорнинг олдига киришга ботинолмай қолдим. Ўрнимдан турай десам денг, тиззам дағ-дағ қалтирайди. Қўзимни чирт юмиб, шартта турдим-да, шу ҳолда, қўзимни юмганча, секретарь қизнинг ҳой-ҳойлашига ҳам қарамай, тўппа-тўғри Отажон Азизовнинг кабинетига кириб бордим.

- Хизмат? – сўради директор.

¹ Г.Красницкий – XX асрнинг олтмишинчи йилларидағи машхур футболчи.

- Салом, домла! – дедим күзимни очиб.
- Салом.

Индамасдан талабномани узатдим. Йўқ, ишим яна ўнгидан келмади. Отажон Азизович нақ бир соатча насиҳат қилди. Мен рўйхатдан ўчириб ташламоқчи бўлган фанлар жуда фойдали эмиш, уларни пухта эгалламасдан туриб, киши агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмиш. У десам бу деди, бу десам у деди, хуллас, охирига бориб ҳеч гап тополмай қолдим.

Ўзи ишинг бир кетга кетса, ҳеч ўнгариб бўлмас ёкан. Бу кўнгилсизликлар озлик қилгандек, ўша куни кетма-кет ёмон баҳолар олдим.

Биринчи дарс «жон-дилимдан яхши кўрганим» алгебра эди, албатта. Кўнғироқ чалиниши билан юрагим шигиллаб кетди. Кўнғироқ худди қорнимнинг ичига чалингандек кўнглимни оздириб юборди. Ўқитувчи кўриб қолмасин, деб оёқларимни олдинги партанинг остига узатиб, фақат бошимнигина чиқариб ўтирадим.

- Рўзиев, тўғри ўтириб ол, – деди Қобилов.

Тўғри ўтириб олдим.

- Рўзиев, қани айт-чи, ўтган дарсда нима ўтувдик?

Секин ўрнимдан туриб ёнгинамда ўтирган Орифни туртдим. У бўлса, тескари қараб, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек жим ўтираверди.

- Тезроқ гапир! – қистади муаллим.

Бу гал мен ҳам Орифни қаттиқроқ туртган эдим, кўзлари ола-кула бўлиб кетди-ю, қўрққанидан пи chirлай бошлади. У нима деса мен ҳам оқизмай-томизмай такрорлаб турдим.

- Енг кучли енгламалар... – деб гап бошладим.

Синфда гуриллаб қулги кўтарилди. Ўзим ҳам маза қилиб қулгига қўшилдим. Кейин билсан «тeng» сўзи ўрнига «енг» деб юборган эканман. «Қани, таърифини айт-чи?» – деди муаллим кулгини босиб.

– Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман, - дедим гўё айтишга қий-налаётгандек. Шундай дейман-у уйнинг шифтига, деразага, доскага қарайман. Орадан уч-тўрт минут ўтгач, «Айтасанми, йўқми?» – деб сўради яна ўқитувчи.

– Айтаман, домлажон, албатта, айтаман.

– Айт, ахир бўлмасам.

– Мана ҳозир, тилимнинг учида турибди.

– Тилингнинг учи қурсин сени, ўтири, – деб юборди ўқитувчимиз.

Ўша кунни эсласам, ҳозир ҳам юрагим орқамга тортиб кетади. Ростини айт-сам, туғилганимга минг бор пушаймон бўлдим. Лекин дарсдан қайтаётганда мен ҳам бўш келмадим, Орифдан боплаб ўчимни олдим.

– Менга қара, – дедим чинорнинг тагига етганда биқинига туртиб. – Нега менинг кучугимни урдинг?

– Қачон урибман?

– Ўтган иили урдинг-ку!

– Ҳечам урганим йўқ.

– Ургансан, мана бундай қилиб ургансан, – дедим-да, бошига бир мушт туширдим. Кейин... у ёгини ўзингиз ҳам билиб турган бўлсангиз керак. Болаларнинг ярми Ориф тараф бўлишди, ярми мен тараф. Кийим-бошларимиз дабдала бўлди, юзларимиз қонга бўялди... Лекин мен хурсанд эдим, ўч олганимдан хурсанд эдим, юз-кўзи демай савалаганимдан ўзимда йўқ шод эдим. Тўғри-да, ҳадеб бешларни у қаторлаштириб олаверади-ю, мен иккидан чиқмас эканман-да. Менга ҳам унча-мунча ёрдамлашиб турса, бир жойи камайиб қоладими?

Хуллас, кайфим чоғ эди. Хурсанд ҳолда ашулади ванг қўйиб уйга қайтардим...

Кўча эшигимиз ичкаридан занжир экан. Тақиллатдим. Тирқишидан қараб турибман. Бир маҳал таёқ кўтариб аста-секин чиқиб келаётган ойимга қўзим тушиб қолса бўладими?

– Ким билан муштлашдинг?! – Эшикни очгач, ойижонимнинг биринчи саволи шу бўлди.

– Ҳеч ким билан, – дедим орқамга тисарилиб.

– Орифни урибсан-ку?

– Ёлғон! Унинг ўзи мени урди.

– Дарс тайёрламасанг, уй ишларига қарашмасанг, сингилларингга кун бермасанг, кун бўйи муштлашсанг... Сени ўлдириб қўя қолмасамми, – деб ойим қўлидаги таёқни менга қараб отди. Чап бериб қолдим. – Йўқол, қўзимга қўринма!

Кўча эшиги олдида узоқ туриб қолдим. Йўқ, ойим шаштидан қайтадиганга ўхшамайди. Энди нима қилдим, қаёққа борай, кимдан бошпана сўрайман? Қорин-чи, овқатни қаёқдан топдим энди?..

Бир жиҳатдан олиб қараганда, ойим уйга киритмай тўғри иш қилган экан. Нега десангиз ўша пайтларда мен сеҳрли қалпоқ ахтариб эгаси кўчиб кетган ҳовлиларни, гўнгепаларни, эски-туски кийим-бошлар ташланадиган бурчак-сурчакларни тинтув қилиб юрган эдим. Бир ой аввал Қашқар қишлоқда ту-

радиган бувим бизниги мәхмөнга келиб, сехрли қалпоқ ҳақида әртак айтиб берувди. Қалпоқни кийиб олган азамат йигит бирам ишлар қиласы, бирам қаҳрамонликтар күрсатадыки, агар әшитсангиз оғзингиз очилиб қолади. У ҳаммани күриб туради. Уни эса ҳеч ким күрмайды.

- Буви, бувижон, ўша қалпоқнинг ранги қанақа? – деб сўрадим ҳовлиқиб.
- Оқ жундан тўқилган.
- Уни қаердан топса бўлади?
- Ўша қаҳрамон қариб-чириб ўлаётганда қалпоқни шу атрофдаги ҳовлилардан бирига яшириб кетган, болам.
- Топса бўлармикин?
- Нега бўлмас экан? Изласанг, албатта, топасан, ўғлим.

Хуллас, ўша кечадан буён оромимни йўқотганман. Кечасио кундузи тиним билмай ўша қалпоқни ахтараман. Ишонсангиз, изламаган жойим қолмади. Фақат эски қишлоқнинг чеккасидағи ташландик бир уй қолган, холос. Бу ҳовли кимники эканлигини ҳеч ким билмайди. Ҳатто ойим ҳам аниқ бир нарса айттолмади.

Кечқурун уйга киришдан маҳрум бўлгач, ойим айтяпти деб, қўшнимиздан иккита нонни қарзга олдим-да, қоронғи тушиши билан ўша ҳовли томон йўл олдим. Ташландик уйдан хунуги бўлмас экан. Қайси бурчакка қараманг, ажинами, алвастими кўзини лўқ қилиб менга бақрайиб турганга ўхшайди. Ҳатто назаримда, икки марта бўри ҳам кўрингандек бўлди. Қейин бундок синчиклаб қарасам, иккови ҳам мушук экан. Мен титкиламаган бурчак қолмади. Тешикки бор, ҳаммасига қўл суқиб кўрдим.

Бир маҳал чарчаб, сувсаб, ҳолдан тойиб ўтириб қолибман. Мудрай бошладим. Йўқ, мен ухламаслигим керак, дедим ўзимга ўзим. Қейин шартта ўрнимдан туриб сал ичкарироқ кирдим. Молхона бўлса керак, охурда бир тўп латта ётибди. Орасини титкилаган эдим... топдим. Ишонасизми, топдим, худди ўшанинг ўзи! Оқ майин жундан, чеккасига ипакдан чиройли ҳошия тикилган.

- Салом, қалпоқчам! – қичқириб юбордим.
- Салом, Ҳошимжон! – деган овоз эшитилди.
- Мен сени ахтариб юрувдим.
- Мен сени қутиб ётуvdим...

Бошимга илдим-у, уй томон қуш бўлиб учдим. Ахир мен унинг чинакам сеҳрли қалпоқ эканлигини синааб кўришим керак эди-да... Синааб кўрдим ҳам. Кўча эшикнинг устидан ошиб, тўппа-тўғри уйга кириб бордим. Ойим тепки машинада Донога кўйлак тикиб ўтирган экан. Ёнгинасига бориб:

– Ойи, – дедим ингичка овозда. Ойим бошини кўтариб у ёқ-бу ёққа қаради-ю, «тавба» деб кўкрагига туфлаб қўйди. Секин бориб лагандаги совуқ ошни ея бошладим.

- Ойша, акангдан дарак бўлмади-ку? – деб сўради ойим.
- Билмасам, – деб қўйди бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган синглим.
- Бечора, қаерларда қолиб кетди экан?
- Ўзингиз-да, бўлар-бўлмасга уришаверасиз.

Шу пайт совуқ ош томоғимга тиқилиб, ҳиқичноқ тутиб қолса бўладими, бунақасига илгари ҳеч учрамаган эдим. Ўзиям нақ ўн беш минут нағма қилдим-да.

- Тавба! – деди ойим у ёқ-бу ёққа қараб.
- Тавба! – деди синглим ҳам ёқасини ушлаб.

Демак, қалпоқчам чиндан ҳам сеҳрли экан, деб ўйладим-да, термосдан чой қуийб ичган эдим, ҳиқичноқ босилди. Ўшангача ҳам ҳеч бирлари мени кўришмади. Секин совуткичнинг ёнига бордим-у, эшигини очиб бошимдан қалпоқчани олдим. Ойим билан синглим бирваракайига ўринларидан туриб кетишиди.

- Қаёқдан пайдо бўлиб қолдинг? – икковларининг ҳам саволи шу бўлди.
- Совуткичнинг ичида ётуvdим, – деб юборибман билмасдан.

Ойим бечора қўрқанидан андак бўлмаса, йиғлаб юбораёзди. Дарров мени иссиқ бағрига олиб юзу кўзларимдан ўпа кетди.

– Болагинам, музлаб қолай дебсан-ку! – дерди у тинмай. Иссиқ кўрпага ўраб қайноқ-қайноқ чой ичиришди. Ҳар чой хўплаганимда жўрттага бир инқиллаб қўяман. Ичимга иссиқ кириши билан ҳузур қилиб ухлаб қолибман.

Ишларим юришгандан юришиб кетди. Ўзим хурсанд, кайфим чоғ, ашула айтганим-айтган. Баҳоларим ҳам жойида – нуқул беш! Илгаригидек уй вазифангни бажарган бўлсанг менга бериб тур, деб бирорларга ёлвориб ҳам ўтирамайман. Ўқитувчиларимизнинг уйига шартта кираман-да, конспект дафтарини олиб, ўша ерда қўчираман-қўяман.

Обўим ҳам шунақанги ошиб кетдики, ўқитувчилар менга кулиб боқадиган бўлиб қолишиди. Фақат оғзаки сўраладиган фанлардан ҳамон мазам йўқроқ. Лекин унга ҳам бир важ топиб қўйганман.

– Менинг оғзаки нутқим ривожланмаган, ёзма равишда талаб қилаверинглар, – дейман-да, ўқитувчиларимнинг ўзларидан қўчириб олган конспектларни сал бошқачароқ қилиб ўқийвераман.

Хуллас, ишларим ҳар жиҳатдан юришиб кетган эди. Синфкомимизни амалдан тушириб, ўрнига мени сайламоқчи бўлиб туришган эди-ю, бир хатога йўл қўйиб, бутун мактабда шармандаи шармисор бўлдим, ростини айтсам, бир пулча обўим қолмади.

Дарсдан қайтаётганда ҳеч ким сезмаса керак деб ўзимга ва энг яқин дўстим бўлмиш Қосимжонга еттига фандан аъло баҳолар қўйиб, чорак тугамаган бўлса ҳам, чўзиб ўтираманми деб, чорак баҳоларни ҳам чиқариб қўя қолган эдим. Бу ишни, аввал, она тили ўқитувчимиз пайқаб қолибди. Ўша соатдаёқ ҳаммага ошкор бўлибди. Эртасига мактабга боришим билан директорнинг кабинетига чақиришди. Кирсам, еттига ўқитувчи қатор ўтирибди. Қосимни ҳам чақиртириб келишиди.

- Ҳошим, берироқ кел-чи, – деди Отажон Азизович бармоғи билан журналдаги баҳоларни кўрсатиб, – бу баҳоларни ким қўйди?
- Билмасам, – дедим елкамни қисиб.
- Сен қўйдингми? – сўради Қосимдан директор.
- Нимани? – мендан баттарроқ ҳайрон бўлиб деди Қосим.
- Икковинг маслаҳатлашиб қилгансан бу ишни. Очиқчасига иқорор бўлинглар, – деди ўқитувчилардан бири.
- Йўқ, бу иш Қосимдан чиққан, – деди бошқаси, – нега десанглар, Ҳошим сўнгги пайтда анча тузалиб қолган. Баҳолари ҳам нуқул беш...

Ўтирганларнинг ҳаммасига бу фикр маъқул тушди, шекилли, ҳар томондан бечора Қосимга савол ёғдира бошлашди. Қарасам, дўстимнинг аҳволи чатоқ, кўзида милтиллаб ёш томчилари пайдо бўляпти. Йўқ, қилғиликни мен қилиб, жабрини бирор тортмаслиги керак! Шартта ўртага чиқдим:

- Кечирасизлар, бу ишни мен қилганман.
- Нимага? – саккиз киши бирданига шу саволни берди.
- Ҳа, мен қилганман. Қосимнинг бу ишдан мутлақо хабари йўқ. Ундан кеийин, хуллас, бу ишни мен қилганман...

Тамом, ҳали айтганимдек, обрў икки пул бўлди. Айтилмаган гапу қилинмаган насиҳат қолмади. Мендан шу кетища кетаверсан тузукроқ одам чиқмас эмиш, агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмишман.

- Йўқ, – дедим қайсарлигим тутиб, – мендан агроном чиқади, албатта.
- Чиқмайди! – саккизовлари бир овоздан такрорлашди.
- Бўлмаса зоотехник бўламан.
- Илмсиз бўлсанг, зоотехник тугул молбоқар ҳам бўлолмайсан!
- Бўла оламан.
- Гапни кўпайтирма, бўлолмайсан! – деди аччиғи чиқиб директор.
- Бўламан, бўламан, бўламан! – дедим-да, эшиқни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетдим. Мен ўқимай туриб ҳам, бошимда шу қадрдон қалпоқчам бор экан, албатта, агроном ҳам, инженер ҳам, шоиру артист ҳам бўла оламан деб қаттиқ ишонардим. «Ҳа, албатта, бўламан, – деб такрорладим ўзимга-ўзим – буларга, менга ишончсизлик билан қараётган мана шу қадрдон ўқитувчиларимга ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб қўяман...»

Ўша куни кечасиёқ қаҳрамонликлар кўрсатиб, шону шухрат таратиб, ўқитувчиларимни, Отажон Азизовични ҳайратда қолдириш ниятида сафарга отландидим.

Хайр, жонажон қишлоғим, ҳайқириб, тошдан-тошга урилиб оқаётган анҳор, поёнсиз мевазор боғлар, ҳаммангизга хайр. Йўл ёқасидаги азим ёнғоқлар, сизлар ҳам яхши қолинг. Энди сизларга ҳеч ким тош отиб шохингизни синдирмайди, танангизга мих қоқиб озор бермайди!

Мехрибон ойижоним, шўхликлар қилиб кўнглингизни оғритган бўлсам, қайсарлигим туфайли ўкситган бўлсам, кечиринг мени! Қўнғир сочли сингилларим,

сизлар ҳам яхши қолинг. Ҳар хил қизиқчиликлар қилиб сизларни қиқирлатиб кулдирадиган, мактабдан қайтаётганингизда шўх болалар урганда тарафингизни оладиган акангиз ёнингизда йўқ энди. Соғинганда, кўнглингиз ўксиганда расмга боқинг. Лекин йиғламанг. У албатта келади, қаҳрамонликлар кўрсатиб қайтади. Ўз ўқитувчиларига ўқимасдан туриб ҳам агроном бўла олиш мумкинлигини, артист бўлиб ҳаммани ўзига маҳлиё қила олиши мумкинлигини кўрсатиб қўяди. Ҳа, албатта кўрсатади. Кўкси тўла орден билан қайтади.

Хайр!

Эй, чала қолган уй вазифалари, сизларга ҳам хайр!

Ярим тунда қишлоқдан чиқиб борар эканман, кўзим жиққа ёш, аммо қалбим шодликларга тўла әди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

Ёзамиз

Қўллаш

1. Асар мазмунига мос халқ мақолларини топинг.
2. «ҮЙЛА, ИЗЛА, ТОП»

Кучли таъсир қилган воқеа	Нима учун бундай бўлди?

Гурӯҳда ишлаймиз

Ёзамиз

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

«3-2-1» стратегияси асосида асардан парчани таҳлил қилинг.

Парчадаги 3 асосий ахборот;

Қийинлик келтирган 2 масала;

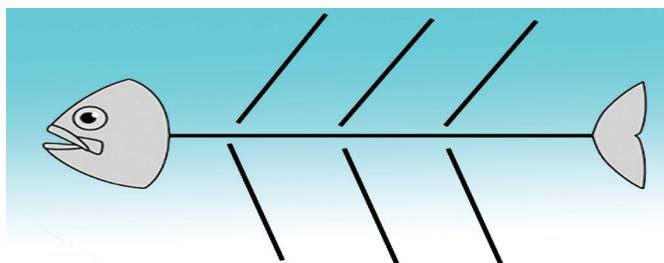
Парчада ёқсан 1 аспект.

Ёзамиз

УМУМЛАШТИРИШ

“Балиқ скелети” усули асосида Ҳошимжоннинг ҳаракатини тасвирланг.

БАХОЛАШ

Мұхокама қиласыз

Ёзамиз

Қүйидаги жадвални түлдиринг.

Мазмун ва мавзунинг мослиги	Ҳошимжон образи қандай тасвирланган?	
Асар тилига оид	Парчада қандай бадий тасвир воситалари- дан фойдаланылған? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилған?	
Баҳолашга оид	Асадан парча ёки унинг қаҳрамонига нисба- ттан умумий күзқарашиңгиз, мустақил баҳо беринг.	

Матнолди топшириқлар

1. “Ақлий ұхжум”. Қандай үйлайсиз, Ҳошимбойни қандай саргузаштлар күтмоқда?

Видеолавжа томоша құламаиз

2. Қуйидаги ҳавола бүйіча фильмдан парча томоша қилинг. Матн билан солишитипинг. https://www.youtube.com/watch?v=uTAVjdj_TW0

БАХТИМ КУЛИБ БОҚҚАН ЭДИ

Каёққа боришини, нима қилишни билмас әдим. Бошим қотган, үйлаб үйимга етолмайман. Аммо бир жиҳатдан күңглим шод – овқат текин, поезду автобуслар текин, қадрдон қалпоқчам бошимда. Зериксам, у билан суҳбат қураман.

- Қалпоқчам, қаерларга келиб қолдик? – деб сўрайман.
  - Ўзим ҳам билмайман, Ҳошимжон, – дейди қалпоқчам.
  - Ростини айт, мендан агроном чиқармикин-а?
  - Чиқади. Албатта чиқади.
  - Ахир менинг дипломим йўқ-ку? – дейман күңглим ўқсиб.
  - Ўқинма, – дейди қалпоқчам, – қўлингни чўнтағингга сол – диплом тайёр.
- Қўлимни чўнтағимга солган әдим, чиндан ҳам кўк жилдли, ичкарисига ҳар хил ёзувлар ёзилиб, думалоқ муҳр босилган диплом чиқиб қолди.
- Қалпоқчам, ахир менинг бўйим жуда паст-ку, дейман яна иккиланиб, – ҳеч ким мени катта одам деб үйламайди-ку?
  - Хафа бўлма, керак бўлганда бўй ҳам қўшиб бераман.

Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир маҳал мундоқ қарасам, саҳрою биёбонга келиб қолибман. Бир томони поёни йўқ чўл. Қарасанг, кўзинг жимирлаб кетади. Янтоғу шўралардан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Аҳён-аҳёнда менга ўхшаб қаёққа боришини билмай гаранг бўлиб учиб юрган қушлар тўдасигами, думи узун юмронқозиқ ёки қўзини лўқ қилиб турган калтакесакками дуч келиб қоласан.

Икки марта илонлар галасига ҳам учраб қолдим. Егани овқат тополмай бир-бининг думини сўриб ётган экан, мени кўриши билан севинишиб шунақанги қувлашга тушиб кетишиди, агар бошимга қалпоғимни кийиб олмаганимда, ким билади, ҳолим не кечар әди... Бир оз юргач, боғ-роғлар яшнаб ётган ерга келиб қолибман. Таваккал қилиб дараҳтзорлар орасидан юриб боравердим. Гоҳ олмазор, гоҳ шафтолизор, гоҳ токзор орасидан ўтиб борардим. Бир томонда ғўзалар ҳам яшнаб ётиби. ...Катта цемент ариқдан шундоққина ўтишим билан ғалати бир манзарага қўзим тушиб, ростини айтсам, ҳангуга манг бўлиб қолдим. Юз гектарча

келадиган катта майдон майда-майда бўлакларга бўлиб ташланган, ҳар бир бўлакчада учтадан-тўрттадан бўлиб, ўзим тенги, ўзимдан сал каттароқ болалар Ойшахон синглумга ўхшаш қўнгир сочли қизчалар терлаб-пишиб ишлашиб ётибди.

– Ҳой бола, ҳорма! – дедим ғўзанинг ичида ўт юлиб юрган бир боланинг олдига бориб.

– Ишингни қил, – деди у бошини кўтармай.

– Ҳорма, деяпман.

– Ишингни қил, деяпман, – шундай деб нотаниш бола бошини кўтарди.

Кўтарди-ю, уялганидан бўлса керак, шолғомдай қизариб кетди.

– Кечирасиз, деди пешонасидаги терини артиб, – мен сизни ўзимизнинг Шавкат деб ўйлабман.

– Кечирасиз, – дедим мен ҳам ҳурматини жойига қўйиб, – бу қайси мамлакат?

– Нима?

– Қайси мамлакат деяпман?

– Мамлакат эмас, Мирзачўл.

– Э, анави газетадаги Мирзачўл шу ерларми?

– Газетадаги эмас, Мирзачўлдаги Мирзачўл, – тушунтириди нотаниш бола.

– Бу ерда нима қиляпсизлар?

– Ўт юляпмиз.

– Бу ғўзалар кимники ўзи?

– Бизники.

– Нега энди сизники бўларкан?

– Ана шу, кўриб турганингиз ўн гектар ердаги ғўзани олтovимиз экканмиз, ўзимиз парваришлияпмиз, ҳосилини ҳам машинада ўзимиз йигиштириб олмоқчимиз.

– Сизларга агроном керак эмасми?

– Йўқ, – деди бола бош чайқаб, – биз ўзи бўлажак агрономлармиз... Гапни чўзиб ўтирмасдан нариги карталарга ўтиб кетдим...

Шундан кейин кун ботгунча ишлаётганларни гапга солиб, сухбатлашиб, майда карталарни айланиб, томоша қилиб юравердим. Товуқларга дон бериб юрган, ҳадеб тухум еяверганидан бўлса керак, ошқовоқдек семириб кетган сариқ сочли бир қиздан:

– Бу товуқлар кимники? – деб сўрадим.

– Бизники, – деди қиз ҳозиргина арчилган катта тухумни оғзига солиб.

– Тухумни кимга берасан?

– Ўқувчиларга.

– Уй вазифаларини бажармаганларга ҳам бериладими?

– Унақалар бизда йўқ.

– Борди-ю, битта-яримта топилиб қолса-чи?

– Бор, ишингни қил, – деди сариқ сочли қиз яна битта тухумни оғзига солиб, – товуқларимни ҳуркитиб юборяпсан.

– Менга қара, – дедим бир оз юмшаб, – сизларга зоотехник керак эмасми?

– Зоотехникни нима қиласми?

– Иш ўргатади-да.

– Унақасидан ўзимизда ҳам тўлиб ётибди...

Сал нари борган әдим, атрофи ёғоч тахта билан ўралган катта қўрғонга кўзим тушиб қолди. Дарвоза тепасига «Мактаб-интернат фермаси» деб ёзиб қўйишибди. Ҳа-ҳа, бу мактабнинг ҳали фермаси ҳам бор экан-да, деб ўйладиму, секин ичкари кириб бордим. Ростини айтсам, ферма унча катта ҳам, кичик ҳам эмас экан: саккизта сигир, учта қўтирир эчки – бор-йўғи шу.

– Қўйларинг ҳам борми? – сўрадим молларнинг тагини тозалаб юрган паст бўйли, пешонаси дўнг бир боладан.

– Қўйлар чўлда... – деди бола менга қараб анграйиб.

– Қуёнлар-чи?

– Қуён фермамиз катта боғнинг ичидаги туради.

– Эчкиларинг бор-йўғи учтами?

– Мунча эзма экансан, айтдим-ку, эчкилар ҳам қўйларнинг ёнида деб.

– Шунақа демайсанми, – дедим сал паст келиб. – Мен бошқалари касал тегиб ўлиб кетганми, деб ўйлабман...

– Менга қара, тағин сен меҳмон бўлмагин? – қизиқиб қолди у.

– Меҳмонман-да.

– Ие, шундай демайсанми? Қани, танишиб қўяйлик: менинг отим Ҳайитвой, еттинчи синфда ўқийман.

– Менинг отим Ҳошимбой, – деб қўлимни чўздим, – олтинчи синфнинг аълочи ўқувчиларидан бўламан. Сизлар ўзи кимсизлар, ўқувчими, колхозчими, ҳеч тушунолмай қолдим-ку?

– Бизми, биз ҳу анави икки қаватли бино бор-ку, ўша ерда ўқиймиз, дарсдан бўш вақтимизда кўриб турганингдек ишлаймиз, касб ўрганамиз. Биз-чи, Ҳошимбой, ўзимизни ўзимиз боқамиз, ўзимизни ўзимиз кийинтирамиз...

– Ростдан-а?! – дедим ҳеч ишонгим келмай.

– Рост, – Ҳайитвой ишончсизлик билдирганим учун бир оз хафа бўлиб, – ҳали сен қўрганинг йўқ, ўттиз гектар ерда мевазор боғимиз бор, шифил ҳосилга кирган. Ярмини еймиз, ярмини бозорга чиқариб сотамиз. Гўшт ҳам, сут ҳам ўзимизда етарли.

– Сигирларни ким соғиб беради?

– Ким соғарди, ўнинчи синфнинг қизлари-да.

– Мева-чеваларни ҳам ўшалар сотиб берадими?

– Бўлмасам-чи? – деди Ҳайитвой мақтаниб, – директоримиз Хурсанали Шарафиддинович бу қизлардан ажойиб сотувчилар этишиб чиқади, дейди... Ўтган йили мактабимизни эллик киши битирувди, битириш кечаси Хурсанали Шарафиддинович ҳар бирига минг сўмдан пул улашди, биз роса қарсак чалдик... Сизларнинг мактабларингиз ҳам шунақами?

Ростини айтсам, нима дейишимни билмай, жўрттага нарироқдаги сигирларни томоша қилаётгандек анграйиб туравердим. Бизнинг мактабимизда, яшириб нима қиласман, бу ерда қўрганларимнинг мингдан бири ҳам йўқ. Рост, тирик бурчакда иккита қуён бор эди, лекин унинг ҳам биттаси очидан ўлиб қолган.

Үндән кейин мактабимизнинг орқасида каттагина мевазор боғ ҳам бор, лекин бу дараҳтлар мева қиласими-йўқми, ҳозир ўйлай-ўйлай ҳеч хотирлай олмадим.

Мен унинг ишларига кўмаклашадиган бўлдим. Кўз очиб-юмгунча... молхонани... ёф томса ялагудек тозалаб ташладик. Гўнг билан чиқиндишларни мен катта чеълакка солиб турдим. Ҳайитвой ташқарига бўзчининг мокисидек қатнаш турди. Бир нафасда ҳамма ёқ, ҳали айтганимдек, ёф томса ялагудек бўлди-қолди.

– Дўстим Ҳайитвой, – дедим ишлар тугагач, сизларга мол доктори керак эмасми?

– Дўстим Ҳошимбой, – жавоб қайтарди шеригим, – мана шу фермадаги саккиз бола ҳаммамиз мол доктори бўламиш. Ҳайитвой билан ўртоқ бўлиб қолдик. Ўзиям кўнгли очиқ, хушчақчақ, менга ўхшаб қизиқчироқ бола экан. Аввалига роса мақтанчоқ бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, унчалик мақтанчоқ эмас экан. Айтганидек, мактабнинг устахонаси қўрсанг қўргудек, томоша қилсанг томоша қилгудек жой экан. Қизлар менинг ойимнидек тепки машинада чок тикишаётган хонага кириб ўн минут чамаси анграйиб турдим. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунағанги устахона ҳеч бир мактабда бўлмаса керак. Қуёнларнинг терисидан жажжи қизлар учун попукли қалпоқчалар, оқ батистдан ўқувчи қизлар киядиган фартук дейсизми, пахта териладиган этак дейсизми, хуллас, дунёдаги йўқ кийимлар мана шу ерда тикилар экан.

– Менга қара, ана у қалпоқчалардан эсдалик учун менга иккита беролмайсанми?

– Нима қиласан буларни?

– Иккита синглим бор, ўшаларга совға қилиб олиб бормоқчиман.

– Йўқ, беролмайман.

– Берасан, кейин қўлимга пул тушганда келиб тўлаб кетаман.

– Беролмайман, – деди Ҳайитвой бир оз жаҳли чиқиб.

– Берасан, – шундай дедим-да, стол устида турган чиройли қалпоқчалардан иккитасини олиб қўлтиққа урдим. Ҳайитвой қўлимга ёпишган эди, билмасдан қаттиқроқ итариб юборган эканман, бечора икки-уч думалаб кетса бўладими. Чок тикаётган қизлар бизни кузатиб туришган экан, уларни сут-қатиқ билан таъминлаб, нонушталарига қаймоқ етказиб бераётган укажонларини ранжитганим учун мендан ўч олмоқчи бўлиб 28 қиз бараварига ўрнидан турди: бирининг қўлида пичоқ, бирининг қўлида қайчи, бириси қизиб турган дазмолни ушлаб олган, ҳаммалари менга ташланиб қолиши. Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Қочмаган номард дедим-да, ўзимни эшикка урдим... Йўқ, Мулла Ҳошимбой, кечиккан эканлар, эшикни аллақачон беркитишга улгуришибди, қалпоқчамни бошимга кийишга аранг улгуриб қолдим. Кўздан йўқ бўлишим билан:

– Столнинг тагини қаранглар, стол тагида! – деб қичқирди бири.

– Шкафнинг ичига киргандек бўлди! – деди бошқаси шовқин солиб. Ўзимни секингина деразадан ҳовлига отдим. Қизлар: «Ўғри қочди, ушланглар!» – деб орқамдан югуриб чиқиши. Бутун интернатда тревога кўтарилилди. Директор Хурсанали Шарафиддинович радиоузел орқали эълон қилиб, мени қидиришга 550 ўқувчининг ҳаммасини сафарбар қилди.

- Афти-ангори эсингда қолганми? – сүради у Ҳайитвойдан.
- Бўлмасам-чи?...
- Унда мана бу радиоузел орқали ҳаммасини гапириб бер, тезроқ бўл!
- Диққат, диққат! – ҳовлиқиб, хириллаб гапира бошлади Ҳайитвой, – ўғрини қидираётганлар диққатига. Ҳозиргина қочган бола 12-13 ёшларда эди. Ўзи қорачадан келган, ориқ, бўйи мендан кўра новчароқ. Кўзлари йирик-йирик, доим чақнаб туради. Бурни ангишвонага ўхшайди. Гапирганда тутилиб-тутилиб қолади. Афти-бошига бир ҳафтадан бери сув тегмаган бўлса керак, ҳаммаёғи кир...

Ҳайитвой радиодан эълон бераётган маҳалда мен директорнинг кабинетида худди ўша директорнинг ўзи билан ёнма-ён ўтириб чойхўрлик қилмоқда эдим.

Секин ўрнимдан турдим-да, Хурсанали Шарафиддиновичнинг совиб қолган чойидан оч қоринга хўриллатиб бир хўпладим-у, радиоузел ўрнатилган хонага кирдим. Ҳайитвой ўша ерда ҳамон кекирдагини чўзиб гапиради.

– Ма, қалпоғингни ол, бунақаси бизнинг мактабда ҳам тўлиб ётибди! – дедим-да, оёгининг тагига тап этиб ташладим.

Арзимаган бир нарса учун юзим шувут бўлиб қолди, бу ерда қолишим мумкин эмас эди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Якка тартибда ишлаймиз

Жуфтликда ишлаймиз

БИЛИШ

1. Ҳошимжоннинг катта кишилар билан осон тил топишиши сабаби нимада?
2. Ҳайитвой қандай бола?
3. Ҳошимжонни ўгри дейиш мумкинми?

Муҳокама қиласиз

Ёзамиз

ТУШУНИШ

1. “Ҳошимжон ўғрими?” мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.
2. Баҳс-мунозарадаги фикрларга асосланиб, жадвални тўлдиринг.

«Т-жадвал» стратегияси асосида жадвални тўлдиринг.

Ҳошимжон ўғри	
Оқловчи	Қораловчи

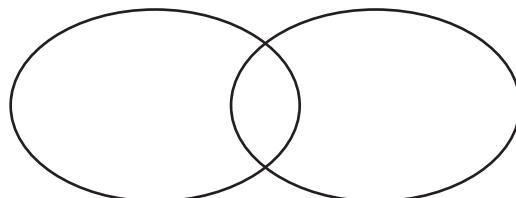
ҚҰЛЛАШ

Асардан избора ва ўхшатишларларни топинг ва уларни шарҳланг.

Ёғ түшса ялагудек	Озода, тоза
...	

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Венн диаграммасы орқали Ҳайитвойнинг Ҳошимжонга берган тавсифини ўзингиз берган тавсиф билан таққосланг.

УМУМЛАШТИРИШ

Қишлоқ боласи Ҳайитвойга хос хусусиятларни түплапшириңг.

БАХОЛАШ

“Билмайин босдим тиконни...” мавзусида эссе ёзинг.

Матнолди топшириқлар

“Ақлий ҳужум”. Нима учун қуйидаги парча шундай номланган деб ўйлайсиз? Вокеа ривожини олдиндан айтиб кўринг.

Гуруҳда ишлаймиз

“Жигсо” усули орқали асарни ўқиб чиқинг.

ҲАШАРОТНИ КАЛТАКЛАШГА БУЮРДИМ

Кетяпман-кетяпман, на йўлнинг охири кўринади, на атрофда бирон қўққайган кулба. Ўнгга қарасанг ҳам ғўза, чапга қарасанг ҳам ғўза. Бир маҳал бурилиб орқамга боққан эдим, назаримда ҳозиргина мен босиб ўтган йўлларда ҳам ғўзалар ўсаётганга ўхшаб кўринди. ...Қоронги тушиб, осмонда чарақлаб юлдузлар ҳам кўриниб қолди. Бир маҳал кўчанинг чап томонидан милтиллаб чироқ ёруғи кўриниб қолди. Бориб қарасам, етмиш ёшларга кирган, оппоқ соқоли кўксига тушиб турган бир отахон ёнбошлаб олиб хўриллатиб кўк чой ичяпти. Оёқ томонда – тошфонус, ўшанинг ёругини кўрган эканман.

- Ассалому алайкум, отахон! – дедим чўзиб, – сув қуйяпсизми?
- Ваалайкум, – отахон чордана қуриб ўтириб олди, – кел, ўғлим, кел. Қани, берироқ кел-чи, танимайроқ турибман. Кимнинг ўғлисан ўзи?
- Дадамнинг ўғлимани, – деб юборибман шошиб.

Ҳаш-паш дегунча икковимиз ота-боладек бўлдик-қолдик. Отахоннинг исмлари Полвон тоға экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, Полвон тоға ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган экан. Менга ўхшаш эсли-хушли, гапга тушунадиган бир йигитга жуда-жуда ҳам зориқиб ўтирган экан. Хурсанд бўлиб кетганидан отахон мени обдон меҳмон қилди, кейин термосдан чой қуиб бераётиб:

- Оббо ўғлим-эй, оббо тойлогим-эй, – деб қўйди.
- Отахон, бу ғўзалар қайси колхозники¹? – секин мақсадга ўтдим.
- Колхозники эмас, совхозники². Олтинчи совхозники. Ўғлим, қани қанддан ол, чой расми қанд билан ичилади.
- Отахон, совхозингизга агроном керак эмасми?

¹ Колхоз (русча) – жамоа хўжалиги.

² Совхоз (русча) – совет хўжалиги. Қишлоқ хўжалигини бошқаришнинг мустақилликдан аввал-ги даврларига хос тузилмаси.

– Совхозга керак-керакмаслигини билмайман-ку, аммо-лекин бизнинг бўлимга агроном керак. Ўзимизнинг агроном областга кўтарилиб кетди. Умрингдан барака топгур, кўп азамат йигит эди. Нима, даданг агрономми дейман?

– Дадам эмас, менинг ўзим агрономман.

– Нима?! Муштумдек бола-я! – Шундай деб отахон менга бошдан оёқ разм солиб чиқди. Мен қўлтиғимда турган қалпоқчамга «қалпоқчам, сеҳрингни кўрсат», – деб аста шивирладим-да, овозимни чиқариб:

– Отахон, мени чоғимда ёш бола деб ўйлајапсиз шекилли? – деб шартта ўрнимдан турган эдим, Полвон тоғам мирзатерақдек бўйимни кўриб:

– Ёпирим-эй, ёпирим-эй! – деб соқолини чанглаб, ҳангу манг бўлганча менга тикилиб қолди. – Ҳозиргина ёш бола эдинг-ку, ё туш кўраётибманмикин-а! Астағурулло...

– Отахон, мен ўзи шунақаман, – дедим шошиб-пишиб, – бир қарасангиз ёш боладек, яна бир қарасангиз катта одамдек бўлиб кўринаман.

– Ёпирим-эй, ёпирим-эй! – дерди отахон тинмасдан. У бир нафасдан сўнг ўзига келиб, «шундай қилиб, агрономман денг, ўғлим» деб сўради.

– Ҳа, отахон, агрономман.

– Бизнинг совхозга ишга кирмоқчи бўлиб яхши қилибсиз, ўғлим. Совхозимиз кенг, ҳаммага ҳам иш етиб, ортади. ...Эрталаб совхоз директорининг олдига ўзим бошлаб бораман. Фарғонадан мени қора тортиб кепти, ҳамشاҳарим бўлади, ишга олсанг ҳам оласан, олмасанг ҳам оласан, деб туриб оламан.

Ўша кечаси Полвон тоға билан даланинг ўзида ётиб қолдик. Ўзиям анчадан буён бунақанги хузури жон бўлмаган эди. Цемент ариқлардан ҳайқириб оқаётган сувлардан эгатларга тараб қўйдик-да, ернинг ўртасига қилинган баланд суппада чўзилиб ётдик. Олис-олисларда чироқлар милтиллаб ёнади, кўқдаги юлдузларни айтмайсизми, чараклаб кўзни олай дейди. Ой бўлса тепамизга келиб аллақандай сарғиш, аллақандай кўкимтири нурлар сочади. Қалбимизда ҳеч тушуниб бўлмайдиган, шодликка ҳам, гуссага ҳам ўхшайдиган галати-галати ҳислар уйғонгандек бўлади. Сув ўз тилида бир нималар деб чулдирайди, чигирткаларнинг басма-басга куйлаши қурбақаларнинг пашша тута олмаганидан кимгадир шикоят қилаётгандек, чўзиб-чўзиб қуриллаши – мана шуларнинг ҳаммаси менга, негадир, қишлоғимизни эслатиб юборди.

...Ўйлай-ўйлай ухлаб қолибман.

Совхоз директори баланд бўйли, елкалари кенг, полвоннамо бир киши экан. Гапирганда овози худди хумнинг ичидан чиққандек гулдираб, жаранглаб эши-тилади. Кулганда томни кўтариб юборгудек қаттиқ кулади, юрганда уйнинг поллари лапанглаб кетади. Полвон тоға мени таништиргач:

– Ҳошимбой ҳали ёш, уни ўзинг тарбиянгга оласан, – деб тайинлади совхоз директорига.

– Отахон, сизнинг гапингизни ҳеч қайтаролмайман, – деди директор менга зимидан разм солиб, кейин менинг ўзимдан ҳам сўраб қўйди:

– Қайси институтни битиргансиз?

- Агрономлик институтини.
- Қайси факультетини?
- Агрономлик факультетини.
- Яхши, илгари ишлаганмисиз?
- Йўқ.

Ақбар ака Носиров унақанги эзма директорлардан эмас экан, гапни чўзиб мени ҳам, ўзини ҳам қийнаб ўтирмади-ю, шартта агроном қилиб тайинлади-қўйди.

Ўша куни икковимиз унинг «Виллис»ига ўтириб, дала айландик. Тўртинчи бўлимга тайинланган эканман, ихтиёrimda 1200 гектар пахта майдони-ю, 12 бригада. Ақбар ака мени жамики бригада бошлиқлари, мен раҳбарлик қилишим керак бўлган одамлар билан бирма-бир таништириб чиқди. Миниб юринг деб, «ИЖ» маркали мотоцикл бериб, 120 сўм ойлик ҳам тайинлади.

Мотоциклни олишга олиб қўйдим-ку, лекин яшириб нима қиласман, ҳайдашни билмас әдим. Тўғри, дадамнинг мотоциклига уч-тўрт бор минганим бор. Ўт олдириш, газ беришни, тезлигини ошириб, пасайтиришни ўшанда унча-мунча ўрганган әдим.

Уч кун мотоцикл минишни машқ қилиб, тўртинчи кундан бошлаб дала айланишга тушдим. Бу ернинг одамлари ажойиб кишилар экан. Қаерга бормай, хурматимни жойига қўйиб кутиб олишади. Чой, баъзан қозон осиб овқат ҳам тайёрлашади. Икки марта товуқ шўрва ҳам қилиб беришди. «Ароқ-пароқ ҳам ичасизми?» – деб сўрашган әди, «Тагин маст бўлиб қолиб алжиб ўтирмай», – деб, – «йўқ, мен ичкиликни ёмон кўраман», – деб қўя қолдим. Гоҳида:

– Ўртоқ агроном, сизнингча, маҳаллий ўғитга суперфосфатни аралаштириб соглан яхшими ёки суперфосфатни селитра билан ташлайверайлики? – деб сўраб қолишади. Суперфосфат нимаси-ю, селитра нимаси, ростини айтсан, ўзим ҳам билмайман. Илгари бунақанги гапларни ҳеч эшитмаган эканман. Лекин шундай бўлса ҳам сир бой бермайман: – Шуни ҳам сўраб ўтирасизларми, – деб жўрттага баланд келаман, – ким айтади сизларни Мирзачўлнинг машҳур пахта-корлари деб, уят эмасми!

Айланиб юриб, тўртинчи бригада даласида жанжал устидан чиқиб қолибман. Бўлим бошлиғи Ўрмон ака билан бригадир Раҳимжон ака нима тўғрисидадир қўлларини пахса қилишиб баҳслашмоқда әди. Мени қўриши билан бўлим бошлиғи:

- Ўртоқ агроном, сиздан бир илтимосим бор, – деб қолди.
- Агар малол келмаса, мана бу Раҳимжонга, унинг аъзоларига компост тўғрисида гапириб берсангиз. Булар ҳалигача ҳеч нарса тушунмас экан.
- Марҳамат, – дедим-да, у ёқ-бу ёққа қараб олгач, лекция ўқишига тушиб кетдим, – ўртоқлар, компот жуда фойдали ичимлик, уни асосан мевадан тайёрлашади. Меваларнинг хили қанчалик кўп бўлса, у шунча ширин бўлади. Бизнинг Фарғона томонларда компотни ўрик, шафтоли қоқи ва олчанинг қуруғидан тайёрлашади.

Гапимни тугатмасимдан ўтирган одамлар шарақлаб қулиб юбориши. Қизикроқ гап айтган бўлсам керак деб, менинг ўзим ҳам кулавердим, роса қулишдик. Кейин билсам, ўша куни роса шарманда бўлган эканман. Гўнгни ачитиб тайёрланадиган компостнинг фарқига бормасдан, роса алжибман, ўша кундан бошлиб тўртингчи бригадага қадам босмайдиган бўлиб кетдим.

Қисқаси, мана шунга ўхшаш икир-чикирларни ҳисобга олмаганди ишларим кўнгилдагидек, қайфим чоғ эди. Қани энди директоримиз Отажон Азизовичми ёки менга икки баҳолар қўйишдан чарчамайдиган Қобиловми мана шу юришларимни бир кўришса-ю, ўқимасдан катта одам бўлиб олганимни, масъул ишда ишлаётганимни кўриб, ўз айтганларига пушаймон бўлишса, деб ўйлайман.

Кунларнинг бирида меҳрибон ойижонимга, директоримизга алоҳида-алоҳида хат ёздим. Ойижонимга нима деб ёзганимни ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак... Отажон Азизовичга тахминан мана бундай деб ёзган эдим:

«Қадрли Отажон Азизович!

Мирзачўлнинг азamat паҳтакорларидан Сизга оташин салом. Шуни ҳам айтиб қўяйки, Сиз ёлғончи бўлиб чиқдингиз, киши ўқимаса, ёшлиқда илм олмаса, алгебра, геометрия, она тилини пухта эгалламаса агроном ҳам, инженер ҳам бўла олмайди девдингиз, ёлғон экан. Мана, мен агрономман, ишонмасангиз, шу хат билан юборган расмимга қаранг. Энди орденли бўлганимда учрашамиз. Хайр. Салом билан агроном Ҳошимжон Рўзиев».

Хатни юборган куним эртасига иккинчи бригада ерларини айланиб, нима қилишни, кимга қанақа буйруқ беришни билмай, хунобим ошиб юрган эдим. Раҳбар бўлсанг-у, ҳеч кимга ҳеч қандай буйруқ бера олмасанг, бундан ҳам хунуги бўлмас экан. Демак, дейман ўзимга-ўзим, қишлоғимиздаги саводсиз агроном Анорбой тоға шунинг учун ҳам бўлар-бўлмасга бақираверар экан-да. Кўп бақирсанг, ёмон ишлаётганинг ҳам билинмас экан. Бақироқларнинг ҳаммаси ҳам менга ўхшаб билимсиз, сеҳргарлик билан раҳбар бўлган экан-да, деб ўйлайману, ишлаб турган кишиларнинг ёнига бориб бўлар-бўлмасга бақираман, шовқин соламан. Лекин бугун кимга, нима деб бақиришни билмай гаранг эдим. Бир маҳал бригада бошлиғи Муродхон ака ҳаллослаганча келиб қолди:

- Ўртоқ агроном, ўртоқ агроном! – деди ўпкаси оғзига тиқилиб.
- Хўш, – дедим қовоғимни солиб, қошлиримни паст-баланд қилиб.
- Мен сизни эрталабдан бери ахтариб юрувдим.
- Хўш? – деб пишқирдим яна.
- Гап бундай, ўртоқ агроном, ғўзаларимизга ёппасига шира тушиб кетибди.
- Шира? Қанақа шира? – деб бақирдим, – ёпишқоғидан тушибдими? Шундай дейман-у, лекин ўзим шира қанақа бўлишини ҳеч кўз олдимга келтиролмайман. Тўғри, илгари шира-пира деб эшитганим бор, лекин ҳеч кўрган эмасман.
- Маслаҳат берсангиз, қандай тугатсак экан? – деб сўради Муродхон ака.
- Қани, менга кўрсатинг-чи, – дедим ўзимни босиб. Бригадир келган томонга қараб кетдик. Боряпман-у, йўл-йўлакай қўлтиғимга қисиб олганим, сеҳрли қалпоқчамга: «Қалпоқчам, ёрдам бергин, ақл ўргатгин», – деб шивирлайман.

«Ақл сеҳрга бўйсунмайди, ақлингга ақл қўшиб беролмайман, ўзимда ҳам шу курғурдан сал камроқ», – дейди қалпоқчам.

– Бўлмаган гап, қўшасан!
– Қўшолмайман. Илм, ақл деган нарсалар қалин жилдли китобларда бўлади, доно кишиларнинг калласида бўлади. Умрим бино бўлиб битта ҳам китоб ўқиган эмасман. Хат-саводим йўқ.

– Мана кўринг, мана шу ғўзаларга шира тушган, – деб қолди Муродхон ака катта пайкални кўрсатиб. Имиллашнинг пайти эмас эди. Бирон донороқ маслаҳат бермасам, бу ерда ҳам тўртинчи бригадагига ўхшаб обрўим бир пул бўлиб қолиши мумкин. Лекин нима десам экан?

– Баргига тушибдими? – деб сўрадим гап орасида.
– Баргига тушмай поясига тушармиди? – кесатиб қўйди бригадир.
– Менга қаранг, ғўзаларнинг тубидан ушлаб қаттиқроқ силкитсак шираси тўклиб кетмасмикин-а?
– Ҳазилингизни қўйсангиз-чи, ўртоқ агроном.
– Фўзанинг устидан челаклаб сув қўйсак, ширасини ювиб кетади-ку. Ҳа, албатта шундай қиласиз. Шундай! – дедим ҳовлиқиб.

Муродхон ака далани бошига кўтариб хохолаб қулиб юборди. Демак, у мени ҳазил қиляпти деб ўйламоқда. Ҳазил бўлса бўлақолсин, дедим-да, ўзим ҳам қиқирлаб қулавердим. Кейин ўзимни босиб жиддий бир оҳангда:

– Неча ишчингиз бор? – деб сўрадим.
– Эллик бешта, ўртоқ агроном.
– Ҳар битасига йигирма донадан тол новдаси кестиринг ва бир соат ичida жамики ишчингизни мана шу ерга тўпланг! – деб буюрдим. Айтганимдек, бир соат ўтар-ўтмас 55 киши қўлтифида бир дастадан новдаси билан ҳузуримда «қани, ишингиз бўлса буюринг», – деб етиб келишди.
– Эгат оралаб пайкалга тушинглар, – дедим.
– Энди ҳурматли ўртоқлар, шира тушган баргларни калтаклайсизлар, – деб қўйдим гапимнинг охирида.
– Нима? – кўзлари қинидан чиқиб кетгудек бўлиб сўради бригадир.
– Гапни қўпайтиранг, буйруқни бажаринг!
– Ҳушингиз жойидами ўзи, ўртоқ агроном? Ахир бунда ғўзалар нобуд бўлади-ку!
– Фўза нобуд бўлса, мен жавоб бераман, агроном жавоб беради, – деб бақириб юбордим тўсатдан. – Ширага қарши курашишнинг янги методи бўлади бу. Тушундингми?.. Хуллас, буйруғимни ўтказмагунча қўймадим. Тўғри-да, гапимни гап қилолмасам, бу ерда нима деб юрибман. Одамлар аввалига елка қисишиб бир-бирларига қараб, ҳайрон бўлиб туришди-да, янги метод деганимни эшитиб, «чиндан ҳам бирон ҳикмати бўлса керак», – деб ўйлашди, шекилли, кўзларини чирт юмиб, ғўзаларни савалашга тушиб кетишиди.

Бир маҳал бундай қарасам, бир хил ғўзаларда битта ҳам барг қолмаган, тандир косовдек сўппайиб турибди, бир хилларининг боши синган.

– Эсизгина меҳнат, Эшвой! – деди ишчилардан бири бош чайқаб.

– Нимасини айтасиз, Қобилвой, – деди бошқаси ух тортиб, – янги метод шунақа бўлса... тавба.

– Аслида агрономнинг ўзини тутволиб калтаклаш керак эди! – деди учинчиси.

Шу пайт орқа томондан машинанинг кетма-кет чалинган сигнали эшитилиб қолди. Қарасам совхозимизнинг директори Носир ака тушиб келяпти.

– Ҳорманг, агроном, – деб қўл узатди у.

– Саломат бўлинг, – дедим янги метод ўйлаб чиқарганим учун гердайиб. Эҳтимол, мукофотга ҳам тақдим қилиб юборар, деб ич-ичимдан севиниб ҳам турибман.

– Нималар қилдиряпсиз?

– Шираға қарши курашяпмиз.

Директор одамлар ишлаётган жойга бориб, аввалига нималар бўлаётганига тушунмади шекилли, бирпас анграйиб турди. Қейин тўсатдан ҳар бир кўзи косадай бўлиб:

– Булар тентак бўлганми ўзи! – деб бақирди.

– Ўртоқ агроном буюрдилар, – тушунтириди бригадир.

– Агроном? Нима?! – Носиров шунақанги қаттиқ бақирдики, назаримда олис-олислардаги тоғлар ҳам ларзага келиб силкингандек бўлди.

– Ақлингиз жойидами ўзи, ўртоқ Рўзиев?! – ўша важоҳат билан сўради директор.

– Жойида, ўртоқ Носиров.

– Агрономимиз жинни бўлиб қолганга ўхшайди, – деди кимдир.

– Рост, ана, қаранглар, кўзи ҳам бежо, – деди бошқаси.

– Ушланглар уни! – деб юборса бўладими Носиров.

Эллик беш киши тенгдан ғазабга келиб турган экан, ҳаммалари мужиб ташлагудек бўлиб менга ташланиб қолишиди. Қани, ҳурматли дўстим, ўзингиз инсоф билан айтинг-чи, шундан кейин мен нима қилишим керак эди?

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Берилган парчани қай даражада диққат билан ўқидингиз? Кузатиш учун “Дуруст ва дуруст эмас” ўйинини ўтказинг. Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиси қўйиб чиқинг.

Fўза далаларида Ҳошимжон адашиб кетди.	
Дадаси агроном эди.	
Сеҳрли қалпоқ ишини бажарди.	
Ўйлаб-ўйлаб ухлаб қолди.	
Совхоз директори ишга олди.	
Директор ўзининг «Виллис»ини унга берди.	
Пахтакорларни роса боплади.	
Компот ҳақида айтиб шарманда бўлди.	
Пахтага шира тушди.	
Ширага дори сепиши керак деди у.	
Fўзаларни калтаклатди.	
Жазосини олди.	

ТУШУНИШ

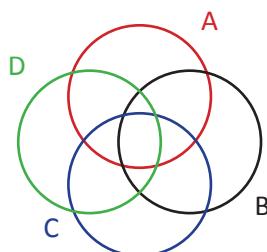
1. Ҳошимжон қандай ҳаётни орзу қилиб Мирзачўлга келди?
2. Fўзага шира тушганини эшитган Ҳошимжон нега қалпоқчага мурожаат қилди?
3. Нега Ҳошимжоннинг одамнинг хаёлига келмайдиган гапларига қўпчилик бўйсунишга мажбур эди?

ҚЎЛЛАШ

Сиз ҳам Ҳошимжоннинг мактубига ўхшаш ўз онангизга хат ёзиб қўринг.

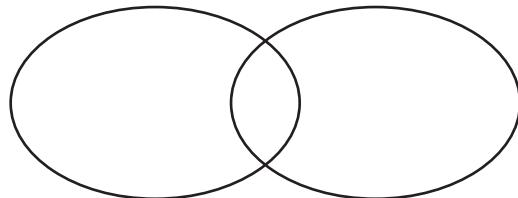
ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Ҳошимжон ва сингиллари, Ҳошимжон ва ўқитувчилари, Ҳошимжон ва ўртоқлари, Ҳошимжон ва онаси ўртасидаги зиддиятларнинг туб сабабини аниқлашга уриниб кўринг.

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси асосида АҚЛ ва СЕХР сўзларининг мазмунини ёритинг.

БАХОЛАШ

“Иссиқ үриндиқ” усули орқали парчадан хулоса чиқарувчи очик саволлар тузинг.

Матнолди топшириқлар

“Ақлий ұхжум”. “Қофия”, “қофия бозори” деганда нимани тушунасиз? Қандай үй-лайсиз, қофия бозорда сотиладими?

ҚОФИЯ БОЗОРИ ҚАЙДАДИР

Санқиб юриб бир маҳал катта йигин устидан чиқиб қолибман: түй де-сам, түйга үхшамайды. Колхознинг катта боғида одам демагани ҳеч ерга сиғмай кетган. Гулзор ўртасига ўрнатилган супаларда кишилар түп-түп бўлиб гурунглашмоқда. Кимдир елпиб-елпиб кабоб пиширмоқда. Новча бўйли бир одам ёнига бешта шогирдини олиб палов дамлаш билан овора. Нариоқда учта хотин куйиб-пишиб, пуфлаб-пуфлаб тўрт қулоқли сомса ёпмоқда, менга үхшаш болалар ғизиллатиб чой ташиб турибди. Ҳаммаси ясанган-тусанганд, лабларида кулги десам қулгига, табассум десам табассумга үхшамайдиган ғалати ифода. Кимнидир кутишаётганга үхшайди. Барчаси бетоқат, кўзи атрофда.

Аввало, бошимдан қалпоқчамни олмасдан туриб, иссиқ-иссиқ сомсалардан тўйиб-тўйиб еб олдим. Кейин, қалпоқчамни олгач, олма дараҳтининг шохига чиқиб олган олакўз боладан сўрадим:

- Бу ерда нима бўляпти ўзи?
- Қани, оғайни, бу ёққа чиқавер. Кейин ҳаммасини айтиб бераман. Дараҳтга чиқиб жойлашиброқ ўтириб олдим. Олакўз оёгини силкита-силкита тушунтира кетди:
- Бу ерда, оғайни, шеър базми бўлади, билдингми? Шоирлар келишади. Улар чўлқуварлар билан каттакон учрашув ўтказади...

Шу пайт боғнинг дарвозасидан бир йўла саккизта шоир бирин-кетин кириб кела бошладилар. Олдинда паст бўйли, дум-думалоқ кўзойнак таққан эллик ёшлардаги бир шоир, унинг орқасидан қотмадан келган, соchlарига оқ оралаб қолган, чўзиқ юзли яна бир шоир. Ҳаммасининг бошида мовут шляпа, ҳаммасининг эгнида кетвORGАН костюмлар, учи ингичка туфлиларни айтмайсизми?

Дарвоза олдида кўринишлари билан колхозчилар ўринларидан туриб қарсак чалиб юборишиди. Мен ҳам дараҳт устида ўтирганим эсимда йўқ, қарсак чалмоқчи бўлган эдим, ушлаб ўтирган шохим қўлимдан чиқиб, гурсиллаб йиқилдим.

Шеърхонлик бошланиб кетди. Биринчи бўлиб ҳалиги катта шоир, оти Мамарасул Болта экан, ўша ўқиди. ...Одамлар шеърнинг сеҳрига маҳлиё бўлиб, ишонсангиз, ҳайкалдек қотиб қолишиди. Шунинг учун ҳам шеърнинг тугаганини ҳеч ким сезмади. Фақат шоир ўрнига қайтиб ўтираётгандагина кишилар ўзига келиб қарсакни янгратиб юборишиди.

- Баракалло!
- Минг офарин!

– Шеър дегани ана шундай бўлиши керак! – деган овозлар янгради атрофда. Шу пайт колхозчилардан бири отилиб ўрнидан турди-да, шоирга яқинлашиб елкасига банорас тўн ёпди, бошига чуст нусха дўппи кийгизди, белига жимжимадор гуллар тикилган қизил атлас белбоғ боғлади.

– Рухсат берсалар, – деди у тўлқинланиб, – колхозчилар номидан бир табриклиб ҳам қўйсам. Шундай деди-ю, шоирнинг терлаб турган пешонасидан чўпиллатиб ўпиб олди. Яна гуриллаб қарсак чалинди. Бу гал мен ҳам, ёнгинамда оёғини осилтириб ўтирган олакўз ҳам ўзимизни ушлаб туролмай, йиқилсак йиқилармиз-да деб, қарсак чалиб юбордик...

Шеърхонлик қоронғи тушгунча давом этди. Мен эса биринчи шеърни эшитганимдаёқ, шоирга кўрсатилган ҳурмат-эҳтиромни қўриб адойи тамом бўлган эдим.

«Ана ҳурмату, ана эъзоз, – дейман ўзимга ўзим, – мен бўлсан жонимни қийнаб агроном бўламан деб юрибман-а. Мана, шоир бўлсанг, бошқа гап. Тўйибтўйиб тухум ютасан, китобларинг чиқади, суратинг газетада босилади. Битта-яримта шеър ўқиб қўйсанг, елкангга банорас тўн ёпишади. Қарсаклар, офаринлар! Йўқ, йўқ! Мен ҳам шоир бўламан. Бўламан, албатта бўламан».

Йигин тугаши билан секин пастга тушдим-у, қалпоқчамни бошимга илиб секин шоирларга қўшилиб олдим. Ахир шоир бўлиш учун, унча-мунча уларнинг сир-асрорларидан хабардор бўлишим, лоақал битта-яримтаси билан дурустрок ошно бўлиб олишим керак эди-да. Шоирлар тунаб қолишга кўнмай, ишлари қистов экан, колхозчилар ҳарчанд қисташса ҳам, «Волга»ларга ўтириб секин жилиб қолишиди. Мен ҳам Мамарасул Болта ўтирган «Волга»га тушдим. Қарасам, бўш жой йўқ, шоирнинг тиззасига ўтириб қўя қолдим.

– Сайдулло, мен негадир оғирлашиб кетяпман, – деди Мамарасул ака бетоқат бўлиб. Қарасам гап кўпаядиган, шунинг учун учовларининг тиззасига узала тушиб ётиб олдим. Машина текис йўлдан қушдек учиб борарди. Мен шоирликка оид бирор гап эшитиб қолармиканман, деб уларнинг оғзини пойлайман. Гапга қулоқ солиб ётиб, бир маҳал кўзим илинай деб қолибди. «Шаҳар, шаҳар» деган сўзлар қулоғимга чалиниши билан сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. Минглаб чироқлар порлайди, кетма-кет лишиллаб ўтаётган кўп қаватли уйлар, симда юрадиган автобуслар, бирининг кетига иккинчиси тумшуғини тираб бораётган ҳисобсиз енгил машиналар... Йўлакларга одам сифмайди, қўчаларнинг кенг ва яхлитлиги, шишадек ярақлаб турган асфальтлар – мана шуларнинг ҳаммаси завқимни ошириб, менинг ҳам қалбимга илҳом солгандек бўлди. Беихтиёр шеър ўқий бошладим.

Кўчалар,
Оҳ, бегона кўчалар,
Мунча силлиқсиз,
Мунча тиниқсиз...

Мен ўша куни Сайдулло аканикида ётиб қолдим. Лекин менинг юмшоқ диванда ҳузур қилиб, мириқиб ухлаганимни на унинг ўзи, на бола-чақаси билди. Эртасига эса шоирлик ҳаётим ўз-ўзидан бошланиб кетди.

Бунақанги катта шаҳарда биринчи бор бўлишим... Бир кун кечгача томоша қилиб маза қилдим. Музейларни, кинотеатрларни, қўғирчоқ театри, цирк – ҳамма-ҳаммасини кўрдим, деворларини қўлларим билан силадим. Кечқурун шинам меҳмонхоналардан бирига кириб:

– Жой борми, опажон, – деб сўрадим.

– Каттага йўқ-ку, сенга йўл бўлсин, – деди қоши мушукнинг думига ўхшайдиган новча бир хотин. Бўлмаса бўлмасин, дедиму, қалпоқчамни кийиб ичкари кирдим. Бўш жойлар кўп экан. Биттасига ечиниб ётиб, тонг отгунча шеър машқ қилдим. Эрталабга яқин ижод маҳсулим ҳам тайёр бўлди. Ўпкамни қўлтиқлаб таҳририятлардан бирига югардим. Эшигининг устига «Адабиёт, санъат бўлими» деб ёзиб қўйилган хонага: «Ассалому алайкум», – деб кириб бордим. Хонанинг эгаси бошқа бир шоирнинг шеърини кўриб, сўзлашиб, чақчақлашиб ўтирган экан, менинг шеъримни қўлига олиб ичиди, овоз чиқармасдан маза қилиб ўқиди. Аввал оёғимга, ундан кейин қорнимга, энг охирида бошимга назар ташлаб:

– Бўлмайди, ука, – деб қўйди.

– Нега энди бўлмас экан, бўлади, – дедим шошиб-пишиб.

– Бу шеър эмас, оддий гап-ку.

– Нега энди шеър бўлмас экан, ажойиб шеър бу!

– Шеърда қофия, вазн, туроқ деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ деган нарсалар бўлиши керак. Шеърларингизда мен ўшаларни кўрмаяпман.

– Бор, синчиклаб қараб кўринг! – деб туриб олдим.

– Менга қаранг, ука, отингиз нима эди?

– Шоир Ҳошимжон Рўзи.

– Шоир Ҳошимжон Рўзи, сизга маслаҳатим шуки, машқ қилинг, шеър машқ билан камолотга етади.

– Хўп бўлади, – дедим гапни чўзиб ўтиրмасдан.

Шеър ўтмади, баҳоси икки пул бўлди. Лекин мен умидсизликка тушганим йўқ. Йўқ, асло бундай деб ўйламанг. Умидсизлик менга бегона. Ойим, сен тирми-зак тегирмонга тушсанг ҳам тирик чиқасан, дер эди. Ҳақиқатдан ҳам тўғри айтган экан. Нега десангиз мен ҳар қандай қийинчиликдан фам-ташвишсиз, бир хил ўзим тенги болаларга ўхшаб йиғлаб-сиқтаб ўтирмасдан осонликча чиқиб кетавераман. Бу гал ҳам шундай бўлди. Шеърим касодга учрагач, лаб-лунжимни осилтириб ўтирмасдан, қофия, вазн, туроқ сўроқлаб магазинларни кезишга тушдим.

– Опажон, сизда қофиядан борми? – деб сўрадим китоб сотиб ўтирган аёлдан.

– Нима? – юзимга қарамасдан сўради аёл.

– Қофия, шеърга ишлатиладиган қофия, – тушунтирдим, – жон опа, бўлса юз грамм топиб беринг. Жуда зарур бўлиб қолди.

– Унақа нарса йўқ бизда.

– Бўлмаса, беш-ўнта вазн топиб беринг.

- Вазн ҳам йўқ.
- Туров-чи? Туров ҳам бўлмаса керак? – дедим кесатиб.
- Йўқ дедим-ку. Қанақа эзма боласан ўзинг. Сен сўраган нарсалар культмагда бўлади.

Культмагга борган эдим, хозмагдан сўраб кўринг, дейишиди.

Ўша куни мен бормаган магазин қолмади. Ҳатто бир оз қиммат бўлса ҳам ола қолай деб чайқов бозорига ҳам бирров тушиб чиқдим. Йўқ, анқонинг уруғи бўлиб кетган экан бу нарсалар, топилмади. Аламимдан кечаси қофия, вазн, туров ҳам бўлмаса ҳам шеърни шунақсанги кўп ёздимки, кўрсангиз юрагингизни ваҳм олади.

- Хўш, машқ қилдингизми?
- Бўлмаса-чи, туни билан ухламадим.
- Қани, шеърни олинг-чи.
- Марҳамат.

Жўра Жуман шеъримни маза қилиб ўқигач, мийифида билинар-билинмас кулиб қўйди, кейин худди кечагига ўхшатиб, аввал оёғимга, кейин шу пайтда жуда очқаб чулдираб нағма қилаётган қорнимга, энг охирида, терлаб турган пешонамга назар ташлаб:

- Нечанчи синфда ўқийсиз, шоир? – деб сўради.
- Ўқишини тугатганман, – дедим шошиб-пишиб. Нега десангиз фалон синфда ўқийман десам, бор, аввал ўқишингни тугатиб кел, деб юборишидан қўрққан эдим-да.
- Қайси шоирни кўпроқ ўқийсиз?
- Ҳаммасини ҳам.
- Ҳамид Олимжонни ўқиганмисиз?

Қарасам, савол кетидан савол ёғилаверадиганга ўхшайди. Ёлгон гапиравериб қийналгандан кўра, рост айтиб савол-жавобни қисқартириб қўя қолмоқчи бўлдим:

- Йўқ, ўқиган эмасман.
- Faфур Фуломни-чи?
- Унақанги шоирнинг шеърини кўрганим йўқ.

...Афтидан Жўра Жуман бугун савол бериш учун атайлаб тайёргарлик қўриб келганга ўхшайди. Етти ухлаб тушимга кирмаган шоирларнинг шеърларини, китобларини сўрайди. Бирига йўқ дейман, иккинчисига елкамни қисаман. Бир маҳал бундай қарасам, иккаламиз ҳам терлаб кетибмиз. Ўшанда ҳам тўхтамаймиз. Йўқ деб елкамни қисаверганимдан бўйниларим оғриб, оёқда зўрға турибман. Чиқиб кетмоқчи бўлиб юра бошлаган эдим:

– Тўхтанг! – деб қолди Жўра Жуман. – Рус адабиётидан кўпроқ кимларнинг шеърини ўқийсиз?

...Йўқ дейман деб оғзимни очмоқчи бўлган эдим, ишонсангиз тинкам қуриганидан лабларимни қимирлата олмадим. Оғзимга толқон солгандек жимгина бурилиб эшик томон юрдим. «Тўхтанг», – деган овоз әшитилди орқамдан. Тўхтадим.

– Кўнгилда шоир бўлишлик орзу бўлса, ҳозир номларини тилга олган шоирларнинг шеърларини кўпроқ ўқинг, ёд олинг. Хўпми?..

– Саломат бўлинг, – дедим-да, шоирона юриш қилиб чиқиб кетдим. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олдим. Маст одамга ўхшаб чалама-чатти қадам ташлаб юриб боряпман. Қаёқка кетяпман, нима учун кетяпман, ростини айтсам ўзим ҳам билмайман. «Гапни қаранг-а? Ўқинг эмиш, – дейман ўзимизнинг мактабда ҳам китоб тўлиб ётган эди-ку, ўша ерда ўқийверардим-да. Йўқ, мен ўқимасдан шоир бўламан, шошмай турсангиз ҳали, ҳурматли Жўра Жуман, мен сизга шоир бўлганимни кўрсатиб қўяман. Сехрли қалпоқчам омон экан, менга ёрдам беради, албатта ёрдам беради...»

Оҳ, қадрдон қалпоқчам, жонимнинг ҳузури, маслаҳатгўйим! Сен борсан, ғам-ташвишим йўқ, қорним тўқ, устим бут. Балли сенга, омон бўлгур қалпоқчам...

...Уч-тўрт кунгача қиласар ишимни билмай юрдим. Мен унақанги қимматли вақтини бекор ўтказадиган болалардан эмасман. Бекор қолган кунларимдан фойдаланиб, Мирзачўлда танишган шоирларнинг адресларини аниқлаб, уйларига йўл олдим. Мақсад – улардан шеър ёзиш йўлларини ўрганиш.

Сайдулла ака ўз шеърларини кўпроқ кечаси, шаҳар халқи оромли уйқуга кетган маҳалда, ҳаммадан яшириб ёзар экан. Шунақанги қўп ёзадики, баъзан тикилиб ўтиравериб зерикиб кетаман. Эркин Ҳамид бўлса сахар чоги ёзаркан. Жўра Жуман ҳам шоир экан. Уч кунгача пойлаб бораману, қай вақтда шеър ёзишини ҳеч аниқлай олмайман. Кейин билсам, ишдан қайтгач, тўйиб ухларкан, сўнг ўрнидан туриб шеър ёзишга киришаркан.

Шундай қилиб десангиз, шоирларнинг ҳаётига аралашиб кетган эдим. Аммо, ҳарчанд қидирсам-да, уларнинг уйида на қофия, на вазн, на туроқ топдим. Фаладонни титкилаб кўрдим, шкафларни бирма-бир очдим, китобларнинг орасини варакладим – йўқ, ҳеч жойда йўқ. Кунларнинг бирида Сайдулло аканинг диванида ёнбошлаб, унинг ёзган шеърини томоша қилиб ўтирган эдим. Бошимга ажойиб бир фикр келиб қолди. Сайдулло ака шеърини ёзади, ёзади-да, қофоз тўлганда, уни ғижимлаб деразадан ташқарига иргитади. Ўша шеърлардан бирини олиб кўрсам, назаримда қофия, вазн, туроғи бор шеърларга ўхшаб кетади. Нега у шеърни ташлаб юборади, ахир унга керак бўлмаса, менга керак-ку, қофия тополмай гаранг бўлиб юрибман-ку, дедим-да, шеърни олиб ўз кулбамга – меҳмонхонага қайтдим. Кечаси билан ухламай оқقا кўчирдиму, эрталаб оёқни қўлга олиб редакцияга югурдим. Жўра Жуман шеъримни ўқиб, ўз одатига кўра, аввал оёғимга, кейин қорнимга, энг охири пешонамга боқиб:

– Қани, қўлни беринг, бир табриклаб қўяй! – деди завқи ошиб. – Мехнат қилганингиз шундоққина қўриниб туриби.

– Ҳа, шеър ёзиш қийин экан, – дедим талтайиб.
– Охирги тўртлик бир оз сустроқ, лекин тузатса бўлади, ўзим тузатарман, сиз бораверинг.

– Демак, шеърим газетада чиқадими?

- Чиқади.
  - Расмим-чи, расмимни ҳам босасизми?
  - Нега энди расмингизни босар эканмиз?
  - Ахир ойим, йўқ... директоримиз Отажон Азизович кўрсинглар девдим-да...
- Ха, майли. Демак, шеърим босилади, шундайми?

О, ўша кун менинг қувонганимни айтсангиз. Кўчада кетяпману, сакраб-сакраб ўйинга тушаман, ашула айтаман, дўппимни осмонга отаман, югураман-еламан.

– Ҳой, бола, жинни-пинни бўлиб қолдингми? – деди бир одам билагимдан ушлаб.

- Шеърим чиқяпти, амакижон, шеърим!
- Шеъринг чиқса, сал у ёқ-бу ёқса қараб юр-да.
- Иложи йўқ, амакижон, иложи йўқ. Шундай дейману сакраб-ирғишлаб йўлимда давом этаман.

Ўша кундан бошлаб ишларим юришгандан-юришиб кетди.

Биринчи шеърим босилиб чиқиши билан мазахўрак бўлиб олдим-да, бошқа шоирларнинг гижимлаб ташлаган шеърларини ҳам редакцияга кетма-кет келтириб беравердим. Шуни ҳам айтиб қўяйки, газеталарда шеър учун катта пул тўлашар экан. Пулим ҳам анча кўпайиб (ресторанларда яширинчасига овқат ейиш жонимга тегиб юрган эди) очикчасига, одамлардек пул тўлаб керилиб ўтириб овқатланадиган бўлдим.

Ўша куни редакцияга сўнгги шеъримни олиб бордим. Хонага шундоқ қадам босишим билан Жўра Жуман: «Жуда вақтида келдингиз-да», – деб қарши олди.

- Тинчликми ўзи? – негадир хавфсираб қолдим мен ҳам.
- Тинчлик. Сиз ўтириб туринг. – Шундай деб Жўра Жуман ташқарига чиқди-ю, зум ўтмай ўзи билан Сайдулло ака, Эркин Ҳамид, Тошқин Обид, Зоҳир Тўхта деган шоирларни эргаштириб кирди. Уларнинг ҳаммасини танийман.

Бир ёқлама бўлса ҳам, дўстона алоқа боғлаганмиз, орамиздан қил ўтмайди, борди-келдимиз бор. Қоғия, вазн, туроқларини мендан беркитиб ишлатадиган шоирлар мана шулар бўлади.

– Бизнинг газетада босилган «Она ўлка» номли шеърни ўзингиз ёздингизми? – сўради Жўра Жуман менга қараб.

– Ўзим ёзганман.

– Ёлғон, – деди Сайдулло ака ўрнидан туриб, – бу шеър менини бўлади, мана оригинални.

– «Пахтакор, сени куйлайман» сарлавҳали шеърни ҳам ўзингиз ёзганмисиз?

– яна сўради Жўра Жуман.

– Бўлмасам-чи?! – дедим овозимни бир парда юқорилатиб.

– Бўлмаган гап, – шундай деб Эркин Ҳамид менга қараб бостириб кела бошлиди, – бу шеърни мен ёзганман. Ҳа, мен ёзганман.

Қарасам ишнинг кети хунук бўладиган. Ўзлари ғижимлаб ташлаган, ҳеччам кераги бўлмаган шеърларидан унча-мунча фойдаланганим учун мени ўртага олишмоқчига ўхшайди. Бошимга қалпоқчамни кийиб секин жўнаб қолдим.

Орқамдан:

– Сеҳргар!

– Плагиатор¹.

– Шеър ўгриси.

– Уятсиз...

– Текинхўр.

– Ишёқмас.

– Дангаса, – деган кишини унча курсанд қилмайдиган, йўғон-ингичка овозлар анча вақтгача эшитилиб турди. Кўчага чиқиб бехавотир жойга бориб олгач, қўлимни оғзимга карнай қилиб, адабиёт бўлимининг деразасига қараб қичқирдим:

– Ўзларинг-чи, ўзларинг. Магазинга келган қоғия, вазн, туроқларни бизга ўхшаганларга бир грамм ҳам бермасдан олиб қўясиزلар-ку! Уят эмасми!

ҚАЕРДАСАН, МАКТАБИМ?

Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Хурсанд бўлган кунларим бўлди, хафа бўлган кунларим бўлди. Аммо ҳеч қачон бугунгидек кўнглим ўксимаган, бугунгидек хўрлигим келмаган. Тўғри, ойижонимни соғинганман, сингилларим кўз ўнгимдан нари кетмай қолишиди, бирга ўқиган ўртоқларим: малла сочли Ортиқвой, дарсда ухлаб ўтирадиган Шокиржон – ҳамма-ҳаммаларини соғиндим, кўргим келади. Аммо начора. Мен ўқимасдан агроном бўлмоқчи эдим, шунинг учун ҳам барча азобларга, барча машаққатларга тишимни тишимга қўйиб чидаган эдим, мақсадимга әриша олмадим, шарманда бўлдим! Нега? Ҳўнграб йиғлаб юбордим...

¹ Плагиат – «ўғирланган» сўзидан, бирорнинг қаламига тегишли асарни ўзлаштирган кўчирмачи эса плагиатор дейилади.

- Қалпоқчам, эй сафарларда ҳамиша йўлдошим, маслаҳатгўйим, қани, ўзинг айт-чи, нега мен мақсадга эриша олмадим?
- Чунки илминг йўқ эди, – дейди қалпоқчам.
- Илм олиш учун нима қилиш керак эди?
- Ўқишинг керак эди.
- Демак, сен мени чалғитган экансан-да, алдабсан-да!
- Йўқ, алдамадим, чалғитмадим. Фикрларинг хато эканлигини тушуниб олгина, деб қўлимдан келганча кўмаклашдим, ёрдамимни аямадим, – деб сўзлайди қалпоқчам.

...Тўғри, киши ўқимаса агроном ҳам, шоир ҳам, артист ҳам, инженер ҳам бўла олмас экан, ҳа, бўла олмас экан. Ишонмасангиз, мана қалпоқчам бугундан ёътиборан бўшади, уни кийиб чарчаганингизча дунёни айланингиз мумкин...

Секин ўрнимдан туриб юз-қўлимни ювдим. Тўйиб овқатландим. Қорнинг тўқ бўлса миянг яхши ишлайди, деганлари рост экан. Қорним тўйгач, миям ёғланган мотордек ишга тушиб кетди. Дарҳол совға-саломлар олиш учун магазинларга югурдим. Қишлоғимизда юрганимда вазифаларни бирордан кўчириб олишни кашф қилганимдан кейин, дарсликларимни ўртоқларимга эсдаликка деб улашиб берган эдим. Шунинг учун тўпланган пулимнинг бешдан бир қисмига чамадонни тўлдириб дарсликлар, 54 та умумий дафтар олдим. Синглим Донохоннинг қўнғир сочига деб, оқ лента, Ойшахонга олти хонали чарм папка, ойимга кўк шоҳи дурраю, дадамга атаб жун қўлқоп харид қилдим. Ҳурматли ўқитувчим Қобилов билан Отажон Азизовични ҳам қуруқ қўймадим, албатта. Бирига авторучка-ю, иккинчисига гул солинадиган ваза олдим.

Қандай қилиб поездга чиқиб олганимни ўзим ҳам билмайман. Хайр, эй қадр-дон шаҳар! Шляпа кийган шоирлар, гапга уста артистлар, сизларга ҳам хайр, яхши қолинг!.. Ўқийман, қунт билан, ҳавас билан ўқийман. Аввал аъло баҳолар билан ўнинчи синфни, сўнгра институтни ҳам битираман. Ана шундан сўнг ёнингизга қайтаман. Ҳозирча хайр, яхши қолинг!

Поезддан тушиб чамадонларимни кўтардим-да, ҳовлиқиб қишлоғимиз томон йўл олдим. Ҳамма нарса ҳал бўлди ҳисоб, аммо ишонсангиз, ҳалигача бир муаммони ечолганим йўқ. Қадрдон қалпоқчамни нима қилишим кераклигини шу соатгача ўйлаб кўрмабман.

Олиб кетаверай десам, яна сеҳгар бўлиб кетишдан қўрқаман. Кўчада ёлғиз қолдириб кетгани, гапнинг очиги, кўзим қиймайди. Яхшиси қаердан топиб олган бўлсам, ўша ерга олиб бориб ташлайман, дедим-да, секин ўзидан сўрадим:

- Хўш, бунга нима дейсан?
- Жуда яхши фикр. Ўз жойимга, латтага ўраб охурга ташлаб кет... Сендан бошқаларга ҳам керак бўлиб қоламан.

Ниҳоят, иккимиз ажralишадиган минутлар ҳам келди. Қаердан олган бўлсам, ўша ерга олиб бордим-да, ўпиб, бағримга босиб хайрлашдим. У ҳам менинг пешонамдан чўпиллатиб ўпиб олди, оз-оздан қўз ёши ҳам тўқдик.

- Хайр, қадрдон қалпоқчам!
- Хайр, қувноқ дўстим Ҳошимжон!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Муҳокама қиласиз

1. Нима учун Ҳошимжон сўзга жуда чечан?
2. Унга нима учун вазн, қофия, туроқ керак бўлди? У ҳақда қандай маълумотлар биласиз?
3. Ҳошимжоннинг қофия, вазн, туроқ суриштириб дўкон, бозорларда юрган лавҳасида ким кўпроқ қулгига сазовор деб ўйлайсиз: Ҳошимжонми ёки сотувчилар?
4. Ҳошимжоннинг ўқиши зарур эканини тушуниши асарда ишонарли акс эттирилган деб ўйлайсизми?
5. У яқинларига совға олиш учун пулни қаердан олди?

ТУШУНИШ

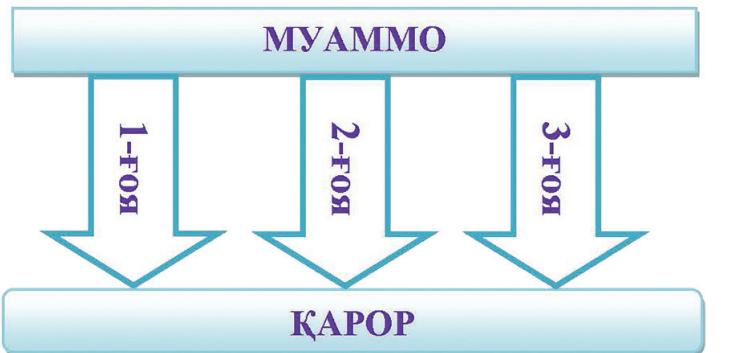
1. “Ақлий ҳужум”. Ўйлаб кўринг-чи, “Бир йигитга қирқ ҳунар ҳам оз”, деган мақол Ҳошимжонга ўхшаш йигитларга аталганми? Ёки...?
2. Ҳошимжонни ҳақиқатан ялқов бола дея оласизми?

Ёзамиз

ҚЎЛЛАШ

“Қарорлар шажараси” усули асосида асардаги Ҳошимжоннинг дуч келган муаммолари устида ишлаш.

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳда ишлаймиз

“Сеҳрли қалпоқча Ҳошимжоннинг тўғри йўлга тушиши учун нега бундай усул қўйлади?” мавзусида гуруҳда тадқиқот иши юргизинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Ёзамиз

Асардан биз нимани ўргандик?

БАҲОЛАШ

“Агар менда сеҳрли қалпоқча бўлса...” деб бошланувчи эссе ёзинг.

САРГУЗАШТ АСАР ҲАҚИДА

Бадиий адабиётта қаҳрамонларнинг кечинма ва ўйларини тасвирлашга бағишенган асарлар бўлгани каби, улар қатнашган қизиқарли воқеаларни кўрсатишга, қаҳрамонларнинг табиатларини ана шундай кутилмаган, ғалати воқеалар асосида очишга қаратилган асарлар ҳам мавжуд. Ёзувчи Худойберди Тўхтабоевнинг «Сариқ девни миниб» романи қизиқарли воқеаларни акс эттириш йўли билан яратилган. Бу хилдаги асарлар кўпчилик китобхонлар учун севимли саналади. Чунки китобхонлар бу асарларни ўқиш жараёнида кутилмаган, тасодифий ва сирли воқеалар асосида қаҳрамонлар табиатига хос янги-янги жиҳатларни билиб олишлари мумкин. Шунингдек, сирли воқеаларнинг кутилмаган ечимини билиш ҳамма учун ҳам қизиқарли. Бири-биридан қизиқ воқеаларнинг яқунини сабрсизлик билан кузатиб борган китобхон асарни қандай қилиб ўқиб чиққанини ҳам билмай қолади.

Қаҳрамонлар табиатини кутилмаган, сирли, тасодифий ва қизиқарли воқеаларнинг тасвири мобайнида акс эттирадиган бадиий асарлар *саргузашт асарлар* ҳисобланади. Саргузашт асарларда қаҳрамонлар бошидан ўтган ғоят қизиқарли ва фавқулодда воқеаларнинг тасвири ўқувчини ўз ортидан эргаштиради. Х.Тўхтабоевнинг «Сариқ девни миниб» романи саргузашт асарлар сирасига мансубдир.

Саргузашт адабиёт дастлаб пайдо бўлган замонларда «таваккал» (авантюр) адабиёт деб юритилган. Чунки бундай асарларнинг қаҳрамонлари буюк таваккалчилар, ҳеч нарсадан қайтмайдиган жасур кишилар бўлишган. Эътибор қилган бўлсангиз, Ҳошимжон ҳам ақлидан кўра туйғуларига кўпроқ қулоқ соладиган, қайтмас, таваккалчи бола. Асар давомида у жуда кўп ғайритабиий ҳолатларни, кутилмаган воқеаларни бошидан кечиради.

Саргузашт асарларда деярли ҳамиша *фантастик*, *детектив* ва *саёҳат* унсурлари мавжуд бўлади.

«Сариқ девни миниб» романидан олинган ва сиз танишиб чиққан боблар фикримизнинг тўғрилигини исботлайди. Қалпоқчанинг сехрли қудратга эгалиги фантастик хусусият бўлса, Ҳошимжоннинг интернат болалари билан қалпоқ талашиб жанжаллашиши ва улардан қочиши лавҳаларида детективга хос белгилар мавжуд, романдаги асосий қизиқарли воқеалар қаҳрамонимизнинг саёҳати мобайнида содир бўлиши эса фикримизни асословчи учинчи далилдир.

Детектив асарларнинг қаҳрамонлари, кўпинча, асарга шаклланган ҳолда киритилади, саргузашт асарларда эса қаҳрамон воқеалар мобайнида камолотга эришиб боради. Худди шу ҳолни «Сариқ девни миниб» асаридаги Ҳошимжон образи мисолида кўришимиз мумкин. Билим олиш, касб ўрганиш йўлида заҳ-

мат чекмасдан яхши натижаларга эришмоқчи бўлган қаҳрамонимиз, ғаройиб воқеалар жараёнида меҳнат қилмай, илм эгалламай туриб, шон-шуҳратга ҳам, ютуққа ҳам, обрў-эътиборга ҳам эришиш мумкин әмаслигини, бунга ҳатто сеҳрли қалпоқча ҳам ожизлигини кўради ва кўрганлари таъсирида ижобий томонга ўзгариб, мактабда қунт билан ўқишга бел боғлайди. Санъаткорлик билан битилган саргузашт асарлар юксак бадиий қиммат ва катта тарбиявий аҳамият касб этади.

Савол ва топшириқлар устида ишлиймиз

1. “Кластер” усули ёрдамида саргузашт ва детектив асарларга хос белгиларни тўпланг.

2. Юқоридаги маълумотга асосланган ҳолда «Сариқ девни миниб» романининг қандай йўналишдаги асар эканлигини аниқланг.

ЖАННИ РОДАРИ (1920–1980)

Дунё болалар адабиётининг улкан вакили **Жанни Родари** 1920 йил 23 октябрда Италияning Оменя шаҳарчасида новвой оиласида дунёга келди. Жаннининг бутун ёшлиги олов жизиллаб турадиган тандир, ун ва кўумир солинган қоплар орасида ўтди. Отаси вафот этгандан кейин оила бошига оғир кунлар тушади.

Жанни Родари «Чипполинонинг саргузаштлари» (1960), «Умумжаҳон хороводи» (1962), «Қувноқ шеърлар поезди» (1963) тўплами, «Касбларнинг ранги ва ҳиди ҳақида шеър» (1967), «Мовий найза саргузаштлари» (1972) «Хаёлот қоидалари» (1978), «Желсомино ёлғончилар мамлакатида» (1986) каби қатор асарлар муаллифиидир.

Ёзувчи 1980 йил 14 апрелда вафот этди.

Азиз ўқувчи! Сиз бугун замонамизнинг энг буюк эртакчи адиби, бутун дунё болаларининг севимли ҳикоячиси Жанни Родари билан илк бор учрашасиз. Родарининг эртаклари жаҳондаги жуда кўплаб тилларга таржима қилинган ва болалар томонидан севиб ўқилади. Жанни Родари сизга ақл ўргатмайди, насиҳат қилмайди. У ҳаётнинг турфа ҳолатларини тасвирилаш орқали сизни ўйлашга, ўқиганларингиздан хуносалар чиқаришга ундейди. Шунинг учун ҳам италиялик адебининг асарлари ҳеч қайси болага малол келмайди. Эътиборингизга ҳавола қилинаётган «Ҳуришни билмайдиган кучукча» эртаги ҳам Жанни Родарининг энг машҳур эртакларидан бири.

Бошқа ёзувчилардан фарқли тарзда Ж.Родари айрим эртакларни ўзи истагандай якунлаб қўя қолмайди. Балки бир эртакнинг уч хил охирини – якунини беради.

ҚАНИ, СИЗ ҲАМ ЭРТАКНИ ЎҚИБ ЧИҚИНГ-ЧИ, ЭҲТИМОЛ ТҮРТИНЧИ ЯКУНИНИ ТОПАРСИЗ?

ХУРИШНИ БИЛМАЙДИГАН КУЧУКЧА

Бир бор экан, бир йўқ экан, ҳуришни билмайдиган бир қучукча бўлган экан. У на ҳура оларкан, на миёвлай оларкан, на маърашни биларкан, қисқаси, ҳеч бир маҳлуқ тилида гапиришни уддалай олмайдиган шундай бир гўрсўхта экан. Асли наслини сўрасангиз, ўзи бир муштдайгина, жуда ҳам оддий қучукча экан. Илгарилари қучук асари кўринмайдиган бир қишлоқда унинг қаердан пайдо бўлиб қолганини ҳеч ким билмас экан. Албатта, шундоқ бўлгандан кейин: «Мен нега ҳуришни билмайман-а?» – деган ўйни хаёлига ҳам келтирмас экан. Лекин кунларнинг бирида уни саволга тутишибди:

- Қизик, сен нега ҳурмайсан?
- Ҳуриш?.. Бу нима деганингиз? Ахир мен бу ерлик эмасман, мен ҳуришни билмайман...
- Оббо жинқарча-еў. Наҳотки, ҳамма қучуклар: «вов-вов», – деб ҳуришини билмасанг?
- Нимага ҳуради?
- «Нимага» деганинг нимаси? Ахир қучук бўлгандан кейин ҳуради-да. Ўткінчиларга қараб ҳуради, кўзига шубҳали кўринган мушукларга ҳуради. Ойга қараб ҳуради, ҳаётидан мамнун бўлиб ҳуради. Жаҳли чиққанда, ғаши келганда

хуради. Күпинча кундуз кунлари хуради, лекин тунда ҳурган пайтлари ҳам бўлади.

– Гапингизда жон борку-я, лекин мен...

– Сен жуда ким бўлибсан? Ёки сен тўғрингда газеталарда ёзишларини хоҳлайсанми?

Кучукча нима деб жавоб беришини билмай, жимиб қолибди. У ҳуришни билмагани учун ҳам уни қандай ўрганишга ақли етмабди-да.

– Ундей бўлса, мен нима қилсам, сен ҳам шуни қил, – кучукчага ичи ачиганидан маслаҳат берибди хўрозвча. У ўзининг жарангдор товуши билан бўйини гажак қилиб бир неча марта «Қу-қу-қувв» деб қичқирибди.

– Бу сен ўйлаганчалик осонга ўхшамайди, – дебди кучукча.

– Бе, шу ҳам гап эканми? Яхшилаб қулоқ сол, Менинг тумшуғимга диққат қил. Қисқаси, мен нима қилсам сен ҳам шундай қил.

Хўрозвча яна «Қу-қу-қувв» деб қичқирибди.

Кучукча унга тақлид қилмоқчи бўлибди-ю, бироқ томоғидан қандайдир беўхшов овоз чиқибди, холос. Шу ерда донлаб юрган товуқлар чўчиб, ҳар томонга қочиб қолибди.

– Ҳечқиси йўқ, – тасалли берибди хўрозвча, – биринчи мартага бу жуда яхши чиқди. Энди эса такрора, қани.

Кучукча яна бир марта қичқиришга уриниб кўрибди, бироқ ҳеч нарса чиқмабди. Шунда у ҳар куни оз-оздан машқ қила бошлабди, гоҳо у ўрмонга кириб кетаркан-да, у ерда халақит қилувчи ҳеч ким бўлмай, кўнгли истаганча қичқирипар экан.

Қунлардан бир кун эрталаб у шунағанги қотириб қичқирибди, азбаройи овози тиник ва жарангдор чиққанидан ўзи ҳам завқланиб кетибди. Хўрозв қичқириғи қулоғига чалинган тулковой ўзича: «Худога шукур, хўрозввой ҳолимдан хабар олгани келди. Бу ҳиммати учун унга дарров миннатдорчилик изҳор қилиб қўйишим керак», – деб ўйлабди ўзида йўқ суюниб. У хўрозвча истиқболига ошиқибди. Албатта, пичоқ, вилка, салфетка олишни ҳам унутмабди, чунки ўзингизга маълум, тулки учун бабақ хўроздан мазалироқ таом дунёда бўлмайди. Лекин бабақ хўрозв ўрнига чўнқайиб ўтирганча овозининг борича пайдар-пай: «Қу-қу-қувв», – деб қичқираётган кучукчани қўрганда, тулковойнинг қанчалик хафсаласи пир бўлганлигини айтмаса ҳам ўзингиз билсангиз керак.

– Эҳ, – дебди тулковой, – бу аҳволда қопқонга тушиб қолмасам гўрга эди.

– Қопқонга дейсанми? – ажабланиб сўрабди кучукча.

– Ҳа-да. Мен сени атайлаб ўзини ўрмонда адашиб қолганга солиб, хўрозв бўлиб қичқирипсанми деб ўйлабман. Яхшиямки пайтида кўриб қолдим сени. Лекин бундай ов қилиш ғирромлиқдан бошқа нарса әмас. Кучуллар одатда овчи келаётганидан огоҳлантириб, ҳуриб овоз берадилар.

– Ёлғон гапирсам ўлай агар... Ов қилиш менинг хаёлимга ҳам келгани йўқ. Мен бу ерга фақат машқ қилгани келганман.

– Машқ қилгани дейсанми? Нимани машқ қиласан?

– Мен ҳуришни ўрганяпман, анча ўрганиб қолдим ҳам. Қулоқ солгин-а, жуда яхши ҳура оламан.

Шундай дея кучукча яна: «Құ-құ-құ-қувв», – деб баралла қичқирибди. Тулки ичаклари узилгудек қотиб-қотиб кулибди. Ерга думалаб, қорнини ушлаб шунақанги кулибдики, сира ўзини тұхтата олмабди. Қалака қилиб қулғанларидан кучукча қаттиқ хафа бўлибди. Ахир буни ўргангунча озмунча меҳнат қилдими. Бечора йиғламоқдан бери бўлиб, думини қисганча уйга қайтибди. Бир вақт йўлда у каккуга дуч келибди. Ғамгин кетаётган кучукчани кўриб, каккунинг унга раҳми келибди ва кўнгил сўрабди:

- Сенга нима бўлди, кучуквой, тинчликми?
- Ҳеч нарса бўлгани йўқ.
- Бўлмаса нега бунча ғамгин кўринасан?
- Эҳ... сўраб нима қиласан? Ҳамма бало ҳуришни эплолмаганимда. Бунинг устига бирор ўргатиб қўяй ҳам демайди.
- Гап фақат шунда қолган бўлса, мен сенга қўз очиб юмгунча ўргатиб қўйганим бўлсин. Яхшилаб қулоқ сол, мен сайрайман, кук-ку, кук-ку. Билдингми?
- Унчалик қийинга ўхшамаяпти...
- Э, оппа-осон. Мен жуда кичкиналигимдан кукулашни биламан. Қани, такрорла: «Кук-ку, кук-ку, кук-ку, кук-ку...»
- Кү, – сайрашга уринибди кучукча, – ку...

У мана шу «кук-ку»ни яна кўп марта такрорлабди, ўша куни кечгача ва эртасига ҳам фақат шуни машқ қилибди. Бир ҳафтадан кейин эса қойил қилиб, ўйлабди: «Мана, ниҳоят мен чинакам ҳурадиган бўлиб қолдим. Энди мени ҳеч ким қалака қилиб, устимдан кулолмайди».

Айни шу кунлари ов мавсуми бошланган кунлар экан. Ўрмонда қўп овчилар пайдо бўлибди. Улар ичиде тўғри келган томонга ва дуч келган жониворга қараб отаверадиганлари ҳам бор экан. Агар овозлари қулоққа чалингудек бўлса, булбулларни ҳам аяб ўтиришмас экан. Ана шундай овчилардан бири ўрмонда кетаётиб, буталар орасидан «Кук-ку, кук-ку» деган овозни эшишиб қолибди. Овчи дарҳол милтиғини қўлига олиб мўлжаллабди-да, устма-уст «пақ-пақ» ўқ узибди.

Хайрият, ўқ кучукчага тегмабди. Худди қулоғининг остидан визиллаб ўтиб кетибди. Бечора кучукчанинг шунақанги ўтакаси ёрилибдики, қочиб кетаётиб ўзича ўйлар эмиш: «Хойнаҳой, бу очининг эси жойида бўлмаса керак, бўлмаса, келиб-келиб ҳуришни биладиган кучукка қараб ўқ узадими...»

Овчи эса бу пайтда ўлжасини қидириш билан овора экан. У мўлжални аниқ урганига шубҳа қилмаган экан-да.

«Хойнаҳой, урган қушимни аллақаёқлардан пайдо бўлган ҳалиги кучукча илиб кетган», – деб ўйлабди у.

Аламини босиш учун овчи инидан мўралаб турган сичқон боласига қараб ўқ узибди, лекин у ҳам мўлжалга тегмабди.

Кучукча бўлса чопиб кетаверибди...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Мұхокама қиласыз

БИЛИШ

1. Хүрөз күчукчага қандай маслағатлар берди?
2. Ҳар хил ҳайвонларнинг тилини яхши билса-да, нима учун күчукча атрофдаги-
ларнинг эътиборини қозона олмади деб ўйлайсиз?
3. Сиз овчининг хатти-ҳаракатини қандай баҳолайсиз?

ЭРТАКНИНГ БИРИНЧИ ТУГАШИ

Кучук чопиб кетаверибди, кетаверибди, бир вақт бир сигир bemalol ўтлаб юрган ўтлоқдан чиқиб қолибди.

- Қаёққа шошиб кетяпсан, кучуквой?
- Ўзим ҳам билмайман.
- Ундаи бўлса бирпас тўхтаб дамингни ол. Бу ернинг ўтлоғини қара, кўмкўк.
- Эҳ, гап ўтлоқда бўлганда-ку, ўзим билардим-а...
- Ҳа, нима бўлди, тобинг йўқми?
- Ундан ҳам баттарроқ. Мен ҳуришни билмайман.
- Сени қара-ю, Дунёда энг осон нарса шу-ку. Қулоқ сол: «Мў-ў, Мў-ў, Мў-ў». Хўш, қалай, ёқадими?
- Дуруст. Лекин бир нарсани кўнглим сезиб турибди, менга керак бўлган нарса бу эмас. Чунки сен сигирсан...
- Ҳа, албатта, сигирман...
- Мен эса сигир эмас, кучукчаман.
- Кучукча бўлмай нимасан? Кучукчасан. Хўш, нима бўпти шунга? Менинг тилимда гапиришни ўрганиб олсанг, бунинг нимаси ёмон экан?
- Бу билан сен жуда зўр фикрни ўртага ташлаганингни биласанми?
- Қанақа фикрни?
- Мана ҳозиргина менинг миямга келган фикрни-да. Мен барча ҳайвонлар тилини ўрганиб оламан-да, циркда томоша кўрсатаман. Ҳамма мени олқишилаб, қарсак чалади, мен бойиб кетаман ва шоҳ қизига уйланиб оламан. Кучуклар шоҳининг қизига, албатта...
- Баракалла, жуда яхши ўйлабсан буни. Қани, белни маҳкам боғлаб, ишга киришавер. Яхшилаб эшитиб ол: «Мў-ў, Мў-ў, Мў-ў».
- Мў-ў... – ўзича ғўнғиллабди кучукча.
- Хуришни эплолмаган, лекин бошқа тилларни ўрганишда зўр қобилиятга эга бўлган кучукча қайси деса, ҳеч иккиланмай шуни кўрсатаверинг, янглишмайсиз.

ЭРТАКНИНГ ИККИНЧИ ТУГАШИ

Кучук чопиб кетаверибди, кетаверибди... йўлда унга бир деҳқон учрабди.

- Бунча шошиб қаёққа кетяпсан, ҳой кучуквачча?
- Ўзим ҳам билмайман...
- Унда мен билан юр. Менга сендей бир кучуквачча жуда зарур эди, товуқларимни қўриқлайсан.

– Сиз билан жон деб борар эдим-у, лекин бир айбим бор, ҳуришни билмайман.

– Айни муддао-да. Ҳуришни биладиган кучуклар фақат ўғриларга қўл келади – чўчитиб ўғрини қочириб юборади. Сенинг овозингни эса эшитмайди, чунки сен ҳуришни билмайсан. Улар бемалол яқин келишади, шунда сен уларни шаппа тутиб олиб, талаб ташлайсан. Ўғрилар қилмишига яраша жазосини олади.

– Бўпти, розиман, – жавоб бериди кучукча.

Шу тариқа ҳуришни билмайдиган кучукча ўзига муносиб иш топиб олибди, бир умр бўйнига занжир тушиб, кунда бир кося суюк унинг насибаси бўлибди.

ЭРТАҚНИНГ УЧИНЧИ ТУГАШИ

Кучук чопиб кетаверибди, кетаверибди... Бирдан қулоғига қандайдир маҳлуқнинг: «Вов-вов. Вов-вов», – деган ғалати овози чалинибди-ю, таққа тўхтабди.

«Қулоғимга таниш ва иссиқ эшитиляптими? – ўзича ўйлабди кучукча, – гарчи бу қанақа жонивор овози эканини билмасам ҳам юрагимга жиз этиб теккандек бўлди-я».

– Вов-вов.

– Балки бу жирафадир. Йўқ, бу тимсоҳ бўлса керак. Ҳа, бу худди ўша баджаҳл тимсоҳ... Эҳтиёт бўлиш керак.

Буталар орасида бекинганича кучукча «вов-вов» деган овоз келаётган томонга эмаклаб кетибди. Ё худойим, бу овоз унинг юрагини бунчалик ўйнатиб юбормаса.

– Вов-вов.

– Бу ҳеч шубҳасиз кучук бўлиши керак.

Тўппа-тўғри. Тағин келиб-келиб кимнинг кучуги денг: кукулаган овозни эшитиб, ўқ узган ҳалиги овчининг кучуги бўлиб чиқса-я.

– Салом, кучук.

– Салом, кучук.

– Нега бунақа овоз чиқаряпсан?

– Овоз? Шуни билиб қўйки, бу шунчаки овоз эмас, балки ҳуришдир.

– Ҳуриш дейсанми? Ҳали сен ҳуришни биласанми?

– Билганда қандоқ. Ахир, кўриб турибсан-ку, филга ўхшаб дунёни бошимга кўтараётганим ёки шерга ўхшаб наъра тортаётганим йўқ.

– Унда менга ҳам ўргат ҳуришни.

– Ие, сен ҳали ҳуришни билмайсанми?

– Йўқ...

– Ундей бўлса қулоқ сол. Бу мана бундай қилинади: «Вов-вов...»

– Вов-вов – кучукча бирданига хура кетибди. Севинчи ичига сифмай: «Ниҳоят яхши устозни топиб олдим», – деб ўйлабди ўзича. Шу топда ундан баҳтиёр маҳлуқ йўқдай туюлибди унга.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

Жүфтликда ишлаймиз

Ёзамиз

1. Кучукчанинг юраги қачон ва нима учун ўйнаб кетди?
2. Нега кучукчага бошқаларнинг овози ёқмади?
3. Ўз тилини билмай, бошқаларнинг тилини яхши билган одамлар ютуқقا эриша олади деб ўйлайсизми?

ҚҰЛЛАШ

Хаётда ўз тилини билмай, ўзга тилларни яхши билган одамлар ютуқقا эриша олади деб ўйлайсизми?

ТАДҚИҚОТ ИШИ ЙУРИТАМИЗ

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

*Гурӯҳда ишлаймиз**Ёзамиз*

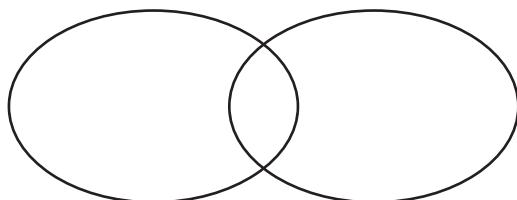
1. Эртакка пешлавҳа топинг.
2. Эртак мазмунига мос келадиган қандай мақолларни биласиз?
3. “Устоз кўрмаган шогирд ...” мақолининг давомини айтинг ва шарҳланг.
4. Сизга эртакнинг нечанчи тугаши ёқди? Нима учун?
5. Эртакнинг 4-, 5-, 6-тугашларини топишга урининг.

Матн устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурух	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурух	Асар бўйича ҳаётину мулоҳаза юритинг	
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси орқали хуришни билмаган кучукча ва она тилини билмаган одамга хос хусусиятларни тақдосланг.

БАҲОЛАШ

«Ўйла, изла, топ»

<i>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Асадан сизга ёққан жумлаларни айтинг</i>	<i>Кучукчага маслаҳатингиз</i>

Билиб олинг!

НАСРИЙ АДАБИЙ ЭРТАК

Сиз эртак нима эканлигини, уларга хос қандай хусусиятлар мавжудлиги-ни аввалги синфлардаёқ билиб олгансиз. Эртаклар халқ томонидан айтилади ва уларнинг яратувчилари маълум бўлмайди. Аммо сиз ҳозиргина танишган «Ҳуришни билмайдиган кучукча» эртагини италиялик ёзувчи Жанни Родари ёзганлигидан хабардор бўлдингиз. Сиз ҳайрон бўлманг. Чунки одамлар ёзишни ўргангандаридан кейин болалар учун эртак тўқибгина қолмай, ёзадиган ҳам бўлишди. «Ҳуришни билмайдиган кучукча» худди шу хилдаги эртакларданdir. Улар *адабий эртаклар* деб юритилади.

Пайқаганингиздек, адабий эртакларнинг яратувчиси маълум. Адабий эртаклар насрий йўлда ҳам, шеърий йўлда ҳам ёзилади. Бешинчи синфда эканингизда Хамид Олимжоннинг «Ойгул билан Бахтиёр», Анвар Обиджоннинг «Одил Бургутшоҳ...» каби шеърий йўлда битилган адабий эртакларини ўқигансиз. Жанни Родарининг эртаклари эса насрийdir.

Ёзувчилар баъзан халқнинг оғзаки эртакларини қайта ишлаб, адабий эртаклар яратишади. Бундан кейин сиз адабий эртаклардан кўплаб намуналарни адабиёт дарсларида ҳам, синфдан ташқари машғулотларда ҳам ўқишингиз мумкин. Айтганча, сиз телевизор кўришни ёқтирасиз-ку. Ўша сиз севган телеэртакларнинг ҳам кўпчилиги адабий эртаклардир.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Гурӯҳда ишлаймиз

- Матн юзасидан очик саволлар тузинг.

Тақдимот

- Яна қандай адабий эртаклар биласиз? Синфга тақдим этинг.

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ (1928–2008)

Чингиз Тўрақулович Айтматов XX аср қирғиз адабиётининг энг истеъоддли ва жаҳонга танилган йирик намояндаларидан бири бўлиб, у 1928 йил 12 декабрда Қирғизистоннинг Талас водийсидаги Шекер овулида туғилган. Чингиз дастлаб рус мактабида, кейин қирғиз мактабида ўқиди. У 1948 йилда Жамбул зооветеринария техникумини, 1953 йили Қирғизистон қишлоқ хўжалиги институтини тамомлаган. 1956–1958 йилларда Москвада Ёзувчилар уюшмаси қошидаги Олий адабиётчилар курсида таҳсил олди.

Чингиз Айтматов болалигиданоқ бадиий адабиётга улкан меҳр қўйган бўлиб, насрый асарлар яратиш билан астойдил шуғулланади. Адиг номини илк бор ҳалқаро миқёсда машхур қилган, 1958 йилда ёзилиб, жаҳон ҳалқларининг 40 дан ортиқ тилларига таржима қилинган асар «Жамила» қиссаси бўлди.

Чингиз Айтматов Қирғизистон ҳалқ ёзувчиси (1968), 1995 йилдан Марказий Осиё ҳалқлари маданияти ассамблеяси Президенти бўлган. У Ўзбекистоннинг «Дўстлик» (1995), «Буюк хизматлари учун» (1998) орденлари билан мукофотланган. Қирғизистон Республикасида Чингиз Айтматов номидаги Ҳалқаро «Олтин медаль» мукофоти таъсис этилган (1999).

Чингиз Айтматовнинг асарлари 80 дан ортиқ хорижий тилларга таржима қилинган. Чингиз Айтматов «Момо ер», «Қизил дуррачали сарвқоматим» каби асарларини аввал қирғиз тилида ёзиб, сўнг ўзи рус тилига таржима қилган. Баъзи асарлари эса, аввал рус тилида ёзилиб (масалан, «Оқ кема», «Алвидо, Гулсари») сўнг қирғиз тилига ўгирилди.

«Оқ кема» қиссасидан олинган парчани ўқиши жараёнида сиз адебнинг бола кўнглини, унинг орзу-ўйларини қанчалик яхши билишини кўрасиз.

Видеолавҳа томоша қиласиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, ёзувчи билан бўлган сұхбатни томоша қилинг. Ўз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Маңзуга оид таянч түшүнчө ва иборалар: орзу, портфель, ривоят, Буғубой авлоди, әзгулик, олижаноблик, такаббурлик.

«ОҚ КЕМА» (Қиссадан парча)

Матнолди топшириқлар

1. Дарёни күрганмисиз? Сүз билан тасвирлашга уриниб күринг.
2. Кема ҳақида нима дея оласиз? У фақат оқ бўладими? Рангининг оқлиги бирон маънони билдирадими?

Үнинг икки эртаги бўларди. Бири ўзиники бўлиб, уни ҳеч ким билмасди. Иккинчисини эса, бобоси сўзлаб берганди. Кейин биронтаси ҳам қолмади. Гап шу хусусда. Ўша йили у етти ёшга тўлиб, саккизга қадам қўйганди. Аввал портфел сотиб олинди. Қоп-қора дермантин портфелнинг очиб ёпганда шиқиллайдиган қулфи ялтираб турарди. Ёнида майда-чуйда соладиган киссаси ҳам бор. Киссаси ғаройиб, айни пайтда оддий мактаб портфели эди. Ҳамма нарса эҳтимол шундан бошланди. Бобоси уни кўчма дўкондан сотиб олди. У ўша кўчма дўконни узоқдан кўриб қолди, машина кетидан тўзон кўтариб, тоғдан тушиб келаётган эди. Шунда у қувониб кетди, ўзига портфел олинишини билгандек қувониб кетди. Шу заҳотиёқ сувдан сакраб чиқди, чиллақдек оёқларини почаларига тиқди-ю, сувнинг совуқлигидан кўкариб кетган баданининг ҳўли билан кўчма дўконнинг келаётганини биринчи бўлиб етказиш учун сўқмоқдан уйлар томонга чопиб кетди.

Бола буталар устидан ҳатлаб, сакраб ўтиш қийин бўлган харсанг тошларни ёнлаб ўтиб, на ўсиқ ўтлар, на харсанг тошлар олдида, булар шунчаки нарсалар эмаслигини билса-да, бир дақиқа ҳам тўхтамай чопиб борарди. Улар ранжиб қолиши, ҳатто чалиб йиқитиши ҳам мумкин эди. «Машина-магазин келди. Мен кейин келаман», – йўл-йўлакай у «чўкиб ётган туяга» гап қотди. У бағрини ерга бериб ётган сарғиш букри тошни шундай деб атарди. Одатда бола ўз «туя»сининг ёнидан унинг ўркачини силамасдан ўтмасди. Худди бобоси, думи чўлтоқ ахта отини шапатилагани каби, у ҳам ишнинг кўзини биладиган кишилар сингари ўз «туя»сининг ёнидан ўтиб бораётиб наридан-бери, сен сабр қилиб турасан энди, менинг ишим чиқиб қолди, деб уни шапатилаб қўярди. Унинг харсанг тошида «эгар» ҳам тайёр эди. Ярми оқ, ярми қора бу чавкар тошдаги эгарчада худди отда ўтиргандек ўтирган бўларди. Яна «бўри» деган тош бор – бўрига жуда ўхшаш қўнғир оқ оралаган, ёлдор чўнг пешонали. Бола унинг олдига писиб, эмаклаб борарди-да, мўлжалга оларди. Лекин энг севимли тош бу сув ювиб кетган қирғоқдаги каттакон харсанг «танк» эди. Қараб турсанг, «танк» қирғоқдан отилиб чиқади-ю, дарёни шовқин-суронга солиб, тўлқинлантириб, қўпиклантириб юриб кетадигандек. Танклар киноларда ахир шундай юради-ку, қирғоқдан сувга отиласди, кетади! Бола киноларни кам кўрган, шунинг учун ҳам кўрганлари ёдида қаттиқ ўрнашиб қолган. Бобоси баъзан уни кино қўрсатгани тоғ ортидаги – қўшни дарадаги совхоз наслчилик фермасига олиб борарди. Шу сабабли ҳам қирғоқда дарёни ҳар қачон кесиб ўтишга шай турган «танк» пайдо бўлди. Яна бошқа «яхши» ва «ёмон» тошлар, ҳатто «айёр» ва «овсар»лари ҳам бор.

Ўтлар орасида ҳам «севимли», «ботир», «хуррак», «ёвуз» ҳамда бошқа ҳар хиллари мавжуд эди. Чақириканак, масалан, энг биринчи душман. Бола у билан қунига ўн мартараб жанг қилган, чопиб ташлаган. Лекин бу жангнинг охирни қўринмасди – чақирикан ҳадеб ўсаверар, кўпаяверарди. Мана, шу даладаги печакгуллар, тўғри, улар ҳам ёввойи, шунга қарамай булар энг ақлли ва қувноқ гуллардир. Улар эрталаб куёшни ҳаммадан ортиқ яйраб қарши олади. Бошқа ўтларга – тонг нима, тун нима барибир. Печак гуллар эса кун илиши билан кўз очади, кулиб боқади. Олдин бир кўзини, кейин иккинчисини очади, шундан сўнг бағридаги барча гуллар бирин-кетин очила бошлайди. Оқ, оч кўйк, бинафша ва яна ҳар хил рангда... Агар уларнинг олдида сукут сақлаб ўтиранг, гўё бу гуллар уйқудан уйғониб алланималар ҳақида шивирлаётгандек туюлади. Чумолилар ҳам буни сезади. Улар эрталабдан печак гуллар ҳузурига чопиб, қуёш нурларидан кўзларини қисиб, гулларнинг ўзаро нималар ҳақидадир шивирлашаётганига қулоқ солади. Балки кўрган тушларини сўзлашаётгандир? Қундузлари, одатда туш вақтига бориб, бола серпоя широлжинлар ғуж бўлиб ўсган томонга жўнашни яхши қўради. Широлжин баланд бўйли, гулсиз, лекин хушбўй ҳидли бўлади. Улар ён-верига бошқа ўсимликни йўлатмай тўда-тўда бўлиб, алоҳида ўсади. Широлжин садоқатли дўсттир. Айниқса, бирор кўнгилсизлик юз бериб, пинҳона йиғлагинг келганда широлжин тагидан яхши паноҳ топиш мумкин. Улар ўрмон ёқасидаги қарағайзорлар сингари ёқимли ҳид тара-

тиб туради. Широлжинлар қучоғи қайноқ ва сокин. Аввал күз ёшлари орасидан ҳеч нарсаны ажратса олмайсан. Кейинчалик эса, булутлар сузиб кетади ва сен ўйлаётган нарсалар осмонда, күз олдингда аниқ намоён бўла бошлайди. Булутлар яхши билади: қўнглинг анча нохуш, қаёқларгадир жўнаб қолгинг ёки учиб кетгинг келади, токи сени тополмай оҳ-воҳ қилишсин: «Эҳ, болагина, бедарак кетди-я, энди уни қаердан топамиз», – деб куйиб юришсин. Бундай бўлмаслиги учун, сен йўқолиб қолмаслигинг ва жимгина ётиб, булутлардан завқланишинг учун сен нимани истасанг, булутлар ўшанга айланиб қолади. Ўша биргина булутнинг ўзидан турли-туман шакллар юзага кела бошлайди. Фақат булутлар қандай шаклга кираётганини кўриб билсанг бас.

Широлжинлар таги жимжит, улар осмонни тўсмайди. У ўтлар тўғрисида кўп нарса биларди. Сув босадиган пичанзорлардаги кумуш ранг супурги ўтларга раҳми келарди, жуда ғалати-да бу супурги ўтлар, ҳавои жуда. Уларнинг ипакдек майнин попуклари шамолсиз яшолмайди. Шамолни кутгани-кутган, шамол қаёққа эсса, ўша ёққа эгилиб, ёппасига салом беради. Агар ёмғир қуийиб берса ёки момақалдироқ бошланиб қолса борми, гиёҳлар қаерга бош суқишини билмай қолади. Оёқлари бўлганда-ю, эҳтимол, кўз етган жойгача қочиб қолишармиди... Йўқ, улар ўзларини муғамбирликка солишияпти. Момақалдироқ тинсин-а, ҳавои супурги ўтлар – яна шамолнинг хукмида, шамол қаёққа эсса, улар ҳам ўша ёққа эгила бошлайди.

Бола ёлғиз, жўраларсиз мана шу содда, баёв нарсалар қуршовида яшарди, автолавкагина¹ ҳамма нарсани унугашга, кўринганда чопишга мажбур қила оларди. Шунинг учун кўчма дўконни кўрган заҳоти ҳамма нарсани унугиб, ўзини ўша томонга отарди. Нимасини айтасан, кўчма дўкон – бу сенга аллақандай тош ёки ўтлар эмас. Унда қишининг жонидан бўлак ҳамма нарса бор!

Бола уйига етиб келганида кўчма дўкон ҳам орқа томондан ҳовлига яқинлашиб қолган эди. Ўрмон хўжалиги қоровулхонасиға қарашли бу уйлар дарёга қаратиб солинган. Ҳовлилар қиялаб қирғоққа туташар, дарёнинг нариги қирғогида эса ўрмон сув ювган жар четидан бошланиб, тоққа қараб кўтарилиб кетар эди. Шунинг учун ҳам ўрмон хўжалигига қарашли қоровулхонага йўл уйларнинг орқа томонидан айланиб келарди. Бола ўз вақтида етиб келмаганида кўчма дўкон келганини ҳеч ким билмай қоларди.

Бу пайт эркаклардан ҳеч ким йўқ, ҳаммалари эрталабоқ тарқаб кетишган, аёллар уй ишлари билан машғул эди. Бола очиқ турган эшикларнинг олдидан қулоқни қоматга келтириб қичқириб ўтди:

– Келди! Машина-магазин келди!

Аёллар типирчилаб қолишиди. Яшириб кўйган пулларини топиш учун югуриб қолишиди, уйларидан отилиб чиққанларича бир-бирларидан ўзиб кетишиди. Машина олдига чопишиди, ҳатто бувиси уни мақтаб қўйди:

– Кўзи ўткир-да, бизнинг боланинг!

¹ Автолавка – автодўкон, турли товарлар сотишига мўлжалланган машина.

Бола кўчма дўконни ўзи бошлаб келгандай боши осмонга етган эди. Бу хушхабарни одамларга ўзи етказгани, бирга ҳовлидан чопиб чиққани, эшиги очиктурган автофургон олдига улар билан тиқилишиб турганидан хурсанд эди.

Кўпни кўрган кишилар кекса Мўминни Мўмин чаққон деб аташарди. Бу атрофда уни ҳамма танирди, у ҳам ҳаммани танирди, у ҳаммани биларди. У очик кўнгил, ҳатто сал-пал биладиган одамига ҳам бирон яхшилик қилишга тайёрлиги, ҳар кимнинг хизматига ҳозир нозирлиги, ҳаммага садоқатли ва хушмуомалалиги туфайли шундай лақаб олганди.

Аммо тиллани текин тарқатишганда ҳеч ким учун қадри қолмаганидек, унинг жонбозлиги қадрига ҳам ҳеч ким етмасди. Унинг ёшидаги кишиларга қандай хурмат, иззатда бўлишмасин, Мўминга ҳеч ким бундай муносабатда бўлмасди. У билан бетакаллуф муомала қилишарди. Буғу авлодининг машҳур оқсоқолларидан биронтасининг улуғ маъракаларида (Мўмин буғу авлодидан бўлиб, бу билан ғоятда фахрланар ва ўз қабиладошларидан биронтасининг маъракасидан қолмасди) унга мол сўйдиришар, мартабали меҳмонларни қарши олиб, отдан тушириш, чой узатиш-у, ўтин ёриб, сув келтиришгача ҳамма ишни унга топшираверишарди. Турли тарафдан сон-саноқсиз меҳмонларни кутиб олиш лозим бўлган бундай катта маъракаларда озмунча ташвиш бўладими? Мўминга нима хизмат буюрилмасин, у ана-мана дегунча барини саранжом-саришта қиласар, энг муҳими – бошқалардек бўйин товламасди. Бу тумонат меҳмонларни кутиб ва овқатлантириб жўнатиш лозим бўлган овул ёшлари Мўминнинг бу ишларни қандай жойига қўяётганини кўриб қолишарди:

– Мўмин чаққон бўлмаса, биз нима қиласардик-а?

Баъзида эса ўз набираси билан узоқдан келган чол чойхоначи йигитга қарашиб кетарди. Мўминнинг ўрнида бошқа одам бўлганда бу ишни ҳақорат деб биларди, лекин Мўмин парво ҳам қилмайди.

Кекса Мўмин чаққоннинг меҳмонларга елиб-югуриб хизмат қилиши ҳеч кимни ажаблантирмас – шунинг учун ҳам ўз номи билан Мўмин чаққон-да.

Мўмин чол фақат Мўмин чаққон бўлиб туғилгандай қандай ўтиридим, билиб гапирдимми, қандай жавоб қилдим, қандай кулимсирадим деб ташвишланмас, бирорларнинг олдида обрўси тўкилишидан чўчимасди. Мўмин мана шу маънода, ўзи сезмаган ҳолда камдан-кам учрайдиган баҳтли одам эди... У афанди феъл ва унга афандига муомала қилгандек муомала қилишарди.

Фақат бир нарса Мўминни қаттиқ хафа қилиши мумкин эди: биронтасининг маъракасини ўтказиши учун қариндошлар тўпланадиган кенгашга уни чақиришни унугиб қўйишишса... У қаттиқ ранжир ва буни унугашда барибир ҳеч нимани ҳал қилмас, фақат қатнашарди, холос. Бунинг боиси қадимий урф-одатларнинг поймол бўлгани эди.

...Бобоси қадоқ қўлини боланинг бошига майингина қўйди. Шу дам боланинг томоғига нимадир тиқилгандай бўлди ва қотма бобоси кийимларининг ўзига таниш ҳиди димоғига урилди. Ундан қуруқ пичан ва меҳнаткаш ки-

шининг тер ҳиди қеларди. Садоқатли, ишончли, мўътабар киши – у. Болани жон-дилидан яхши кўрадиган Мўмин чаққон деб аталган бу чол шундай содда, афанди феъл эди... Хўп, нимаси ёмон бунинг? Ҳар нима бўлмасин, ўз бобонг бўлгани яхши.

Чексиз қувончга тўлишини бола хаёлига ҳам келтиргмаган эди. Шу пайтгача мактаб ҳақида ўйлаб кўрмаганди. Шу пайтгача фақат бобоси билан буғу авлодидан машҳур кексаларнинг маъракасига борганда – тоғлар ортидаги Иссиккўлда қишлоқлардан мактабларга қатнаётган болаларни кўрганди.

Бола шу ондан портфелдан ажралмай қолди. Шодлигидан терисига сифмай мақтаниб, қоровулхонанинг бутун ҳовлисини айланиб чиқди. Аввал бувисига кўрсатди. Мана бобом олиб берди! Кейин Бўкей холасига кўрсатди. У ҳам портфелни кўриб хурсанд бўлди ва болани мақтаб қўйди.

Бўкей холанинг хушнуд дамлари камдан-кам бўларди. Кўпинча ғамгин ва тажанг юрар, жиянига эътибор ҳам қилмасди. Унинг ўз дарди бор. Бувиси, фарзанди бўлганда бутунлай ўзгача юрарди, дерди. Эри Ўрозқул ҳам, Мўмин бобо ҳам ҳозиргидай эмас, балки бошқача одам қиёфасида юрган бўларди. Унинг иккита қизи Бўкей хола ва боланинг онаси – бўлса-да, барибир чолга оғир эди; ўз боланг бўлмаса – бир бало, болангдан бола бўлмаса, минг бало. Бувиси шундай деб зорланади. Қим билсин...

Бола Бўкей холасидан сўнг олган нарсасини кўрсатиш учун ёшгина Гулжамол билан унинг қизчаси олдига югурди. Бу ердан эса пичан ўраётган Сейдаҳмад олдига тушиб кетди. Жигар ранг «туя» олдидан чопиб ўтаркан, унинг ўркачларига уриб қўйишга ҳам вақти бўлмади, «эгар» ёнидан, «бўри» ва «танк» ёнидан ўтиб, кейин қирғоқ бўйлаб югуриб борарди. Ёпишқоқ бутазор орасидаги сўқмоқ йўлдан чопиб ўтди. Сўнгра эса ўтлоқдаги узун йўлакдан Сейдаҳмад олдигача чопқиллаб келди. Бугун бу ерда Сейдаҳмаднинг ёлғиз ўзи эди. Бобо аллақачон ўзининг тегишини (бир йўла Ўрозқулнинг ҳам) ўриб қўйганди. Пичанни ҳам аллақачон ташиб бўлишди – бувиси билан Бўкей хола ташиб турди, бобоси босаверди, у эса бобосига ёрдамлашди. Молхонанинг олдига иккита ғарам уйишиди. Бобоси уларни шундай ихчам босдики, бир томчи ёмғир ҳам ўтмасди. Ғарамлар худди тароқ билан тараб қўйгандек силлиқ эди. Ҳар йили шу. Ўрозқул пичанга қўлини урмайди, ҳаммаси қайнотасининг бўйнида – ҳар ҳолда у амалдор. «Истасам, – дейди у, – сенларни бир зумда ишдан ҳайдаб юбораман». У бобо билан Сейдаҳмадга шундай дўқ қиласарди. Бу ҳам мастликнинг касофати. Бобони ҳайдаб бўпти. Унда ким ишлайди? Бобосиз ишлаб кўрсин-чи! Ўрмонда иш ошиб-тошиб ётибди, айниқса, кузда. Бобом айтадики, ўрмон қўй суруви эмас, тарқалиб кетмайди, лекин ташвиши оз эмас. Тасодифан ўт тушса, тоғдан сел келса борми, дараҳт бир жойдан қўзғолмайди, турган жойида нобуд бўлаверади. Қимки дараҳтни асраб қололса, ўша ҳақиқий ўрмончи бўла олади. Ўрозқул Сейдаҳмадни ҳайдаб бўпти, ундей ювош одам борми? Ҳеч нимага аралашмайди, талашиб-тортишмайди. Бироқ Сейдаҳмад қандай ювош, бақувват йигит бўлмасин, ялқов, уйқуни яхши кўради. Ўрмончиликка ҳам шу важдан келиб қолган.

Бобо, бундай йигитлар совхозда машина қувиб, тракторда ер ағдариб юришибди, деб куюнади...

Сейдаҳмад пичан ўримини ҳам кечиктириб юборди. Бобо ҳатто ўтган куни уни койиб берди. «Ўтган қишида сенга эмас, молларга ичим ачиди. Шунинг учун пичан бердим. Агар яна мен кекса чолниңг пичанига кўз тикадиган бўлсанг, ҳозироқ айта қол, сен учун ҳам ўришга тайёрман».

Гап таъсир қилди. Сейдаҳмад бугун эрталабдан ўримга тушиб кетди. Орқадан келаётган қадам товушини эшитиб, Сейдаҳмад қайрилди, кўйлагининг енги билан юзини артди.

– Нимага келяпсан? Мени чақиришяптими?

– Йўқ, портфел олдим. Мана, бобом олиб берди. Мен мактабга бораман.

– Шунга шунчалик чопиб келдингми? – Сейдаҳмад хохолаб қулди. – Мўмин бобонинг эси киравли-чиқарли бўлиб қолган, – у бармоғини чеккасига босиб айлантириди, – сен ҳам шунаقا чоғи! Қани, қанақа портфел?

У қулфчасини шақиллатиб, портфелни у қўлидан бу қўлига олдида, калласини ликиллатганича қулимсираб қайтариб берди.

– Тўхта, – хитоб қилди у, – сен қайси мактабга ҳам бораардинг? Қаерда сенга мактаб тайёр турибди?

– Қаерда бўларди, фермада-да.

– Жилисойга қатнамоқчимисан? – ҳайратланди Сейдаҳмад. – Ахир у ёққа тоғ оша беш километрча юриш керак, бундан кам эмас.

– Бобом отда олиб бориб келаман, – деди.

– Ҳар куни у ёққа бориб, бу ёққа келарканми? Эсини ебди чол. Унинг ўзини ҳам ўқитиш керак. Сен билан бир партага ўтиради, дарс тугадими – қайтаверади. Сейдаҳмад Мўмин бобони набираси билан бир партада ўтиришини кўз олдига келтириб қотиб-қотиб қулди.

Бола ўйга толиб жим қолди.

Сейдаҳмаднинг янгиликни масхараомуз қарши олиши болага ёқмади. У ҳўмрайиб, фуражкасининг соябонини манглайи устига кўтарди ва Сейдаҳмад бурнига чертмоқчи бўлганда бошини буриб ғижинди:

– Тегишма!

– Оббо сен-е, жаҳлинг тез экан-ку! – мийифида қулди Сейдаҳмад. – Ҳе, сен хафа бўлмай қўя қол. Портфелинг ажойиб. Кейин унинг елкасига қоқиб қўйди.

– Энди туёғингни шиқиллат. Ҳали мен анча-мунча ўришим керак...

Сейдаҳмад кафтига туфлади-да, яна ўримга тушиб кетди. Бола эса яна чопганича ўша сўқмоқдан, яна ўша тошлар ёнидан уйга қайтди. Тошлар билан овунишга ҳали-бери вақти йўқ эди. Портфел жиддий нарса.

Бола ўз-ўзи билан суҳбатлашишни яхши кўрарди. Лекин бу сафар ўзи эмас, портфелига сўз қотди: «Сен унинг гапига ишонма, бобом унақа эмас. Унинг сира шумлиги йўқ, шунинг учун ҳам ундан қулишгани-кулишган. Чунки қувлик-шумликни билмайди. У биз иккаламизни мактабга олиб бориб юради. Сен ҳали мактаб қаердалигини билмайсан-а? У унчалик узок эмас. Мен сенга унинг

қаерда эканлигини кўрсатаман. Биз унга Қоровултоғдан дурбинда қараймиз. Мен яна сенга оқ кемани кўрсатаман. Фақат биз аввал молхонага кириб чиқамиз. У ерда дурбинимни яшириб қўйганман. Мен унда бузоқчамни қузатиб туришим керак, лекин мен, ҳар куни оқ кемани кўришга чопаман. Бузоғимиз катта бўлиб қолди, тортиб кетса тўхтатолмайсан, сигирни эмиб қўядиган одат чиқарди. Сигир унинг онаси, сутини ундан аярмиди? Тушундингми? Оналар ҳеч қачон ҳеч нимани аяшмайди. Мана, Гулжамол шундай дейди, унинг қизчаси бор... Тезда сигирни соғиб бўлишади, кейин биз бузоқни яйловга ҳайдаймиз. Ўшандা биз Қоровултоқقا чиқамизда тоғдан туриб оқ кемани кўрамиз. Мен ахир дурбин билан ҳам худди ана шундай гаплашаман. Энди биз учтамиз – мен, сен ва дурбин...»

У шу зайлда уйга қайтди. Портфел билан гаплашиш унга жуда ёқиб қолди. У бу сухбатни давом эттириб, ўзи ҳақида ҳали портфелига номаълум бўлган воқеалардан сўзлаб бергиси келиб турганда, унга ҳалақит беришди. Ён томонда отнинг дўпир-дўпирни әшитилиб қолди. Қишлоқ тарафдан бўз отлик келарди. Бу – Ўрозқул. У ҳам уйга қайтаётиби. Унинг ўзидан бошқа ҳеч кимга мишишга руҳсат этмайдиган Олабош бўз отига тўй-хашамларда уриладиган мис узангили эгар урилган, кўкрак қайишлари тортилиб, қўнғироқли попукчалар осилганди.

...Ён-атрофдаги чўпон ва йилқичилар ёзда яйловга келишлари биланоқ Ўрозқулни тез-тез меҳмонга чақиришади. Унинг эски ошна-оғайнилари бор эди. Лекин бу таклифлар таъма билан қилинарди. Ўрозқул – керакли одам. Айникса, тоғда яшаб, уй қурмоқчи бўлганлар учун у жудаям керак: молни ташлаб бирон ерга кетолмайсан, қурилиш материалини қаердан қидирансан, биринчи навбатда, ўрмонга келишга мажбурсан. Ўрозқулнинг кўнглини топсанг, қарабсанки, дарахт кесиш тақиқланган ўрмондан иккита-учта дарахтни танлаб олиб кетасан-да. Акс ҳолда, тоғда бир умр молнинг орқасидан сарсон-саргардон бўлиб юраверасан, уй қуришинг ҳам бир умр чўзилади...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Видеолавҳа томоша
қиласиз

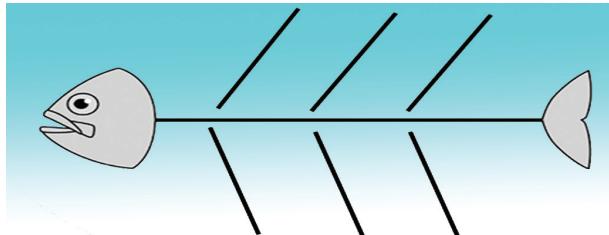
Муҳокама қиласиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, мавзу бўйича видеолавҳа томоша қилинг.

1. Видеолавҳа сюжетини асаддан келтирилган парча билан қиёсланг.
2. “Ақлий ҳужум”. Кимларни дўст, кимларни душман деб атайсиз? Асар қаҳрамонининг дўст ва душманларига таъриф беринг.
3. Бола тошларга қандай ном берган? Асар матнига таянган ҳолда асослаб беринг.

ТУШУНИШ

1. Кекса Мұмінні тасвирланғ. Нима сабабдан уни Мұмін чаққон дейишиади?
2. “*Балиқ скелети*” усули орқали бола ҳамда мактабга оид жиҳатларни изоҳлаб беринг.

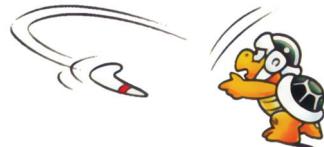

ҚҰЛЛАШ

Гурухда ишлаймиз

“*Бумеранг*” усулинин құллаб асарнинг биринчи қисм мазмунини гурухларда ёритинг.

ТАХДИЛ ҚИЛИШ

1. “Тиллани текин тарқатишганда ҳеч ким учун қадри қолмайды” жумласини қандай тушунасиз?
2. Ушбу жумланинг маъносини тасдиқловчи мақоллар топиб, иш дафтарингизга ёзинг. Масалан: Олдингда оққан сувнинг қадри йўқ...

УМУМЛАШТИРИШ

1. Асар қаҳрамонининг овунчоғига айланған тошларнинг номларини ва ўтларнинг турларини “Кластер” усули асосида түплаштириңг .

БАҲОЛАШ

1. Боланинг хурсандчилиги ва орзу-ҳавасларига қандай қарайсиз?
2. Сиз ҳам ёшлигингизда табиат билан сирлашғанмисиз?

Матнолди топшириклар

Асар қаҳрамонининг қандай орзуси бор? Сизнинг орзуингиз борми?

БОЛА ВА ДУРБИН

Лоҳас бўлган караҳт ўрозқул хром этигининг учини узангига тираб, эгарда мудраб борарди.

Бола қўлидаги портфелини силкитиб рўпарасидан чопқиллаб чиқиб қолгандা, тасодифан унинг отдан учиб кетишига сал қолди.

– Ўрозқул амаки, портфелимни кўринг! Мен мактабга бораман! Мана менинг портфелим!

– Оббо фалокат-э! – Ўрозқул сесканиб жиловини тортаркан, койий бошлади. У болага уйқу аралаш қизарган, шишган, ширақайф кўзларини тикид:

- Нима қилиб юрибсан, қаёқдан келяпсан?
- Уйга кетяпман, портфелимга қаранг, уни Сейдаҳмадга кўрсатиб келяпман,

– деди бола минғирлаб.

– Майли, ўйнайвер, – тўнгиллади Ўрозқул ва эгарда омонатгина тебраниб йўлида давом этди. У ўз тақдиридан ранжиб юрган, худо уни фарзанд доғида куйдириб, бошқаларга сахийлик билан беш-ўнталаб бола бериб қўйган бир пайтда, бу аҳмоқона портфелу ота-онаси ташлаб кетган, хотинига жиян бўлмиш бу бола билан қанчалик иши бор...

Ўрозқул пишиллаб, хўрсиниб қўйди. Афсус-надомат, қаҳру ғазабдан у бўғилиб борарди. У ич-ичидан эзиларди, негаки, умри зое ўтятти, шуларни ўйлаганда, бефарзанд хотинига нисбатан ғазаби қайнаб-тошарди. Бунинг барига ўша лаънати хотини айбор, мана бир неча йилдирки туғмаяпти...

«Шошмай тур ҳали!» – Ўрозқул гўштдор муштларини қисиб, хаёлан дўқ урди ва ҳўнграб йиғлаб юборишдан ўзини аранг тутиб қолди. У уйга етиши билан хотинини тутиб уришини биларди. Ўрозқул маст бўлганда ҳамиша шундай қиласарди: бу ҳўқиз табиат эркак ғам ва жаҳлдан ақлинни йўқотиб қўярди...

Қоровултоғ чўққисидан ҳамма ёқ яққол кўриниб турарди. Бола қорни билан ётиб олиб дурбинни кўзига тўғрилади. Бу ўткир дашт дурбинни эди. Қа-

чонлардир бобога қоровулхонадаги узоқ йиллик хизматлари учун мукофотга беришганди. Чол дурбинни олиб юришни ёқтирмасди... Бироқ дурбин набирасига ёқиб қолди.

Бу сафар у тоқقا дурбин вә портфел билан бирга келди. Башда ҳамма нарса юмалоқ ойначада сакраб аралашып кетаверади, кейин бирдан тиниклик вә турғунлик қасб этди. Мана шуниси ҳаммасидан завқли әди. Бола топилган фокусни бузып қўймаслик учун нафасини ичига ютар, манзараларни гўё ўзи ярататётгандек маҳлиё бокарди. Кейин у нигоҳини бошқа нуқтага тикиди, яна ҳамма нарса аралашып кетди, тиниклик йўқолди. Бола яна окулярни¹ айлантиришга тушди.

Бу ердан атрофдаги ҳамма нарса, ҳатто осмонўпар юксак чўққилар ҳам кўришиб турарди. Қорли чўққилар пойидаги ўрмонзор тоғлар, пастроқдаги сербарг бутазорлар, юқорида қалин қарағайзорлар билан бурканган тоғлар ҳам кўришиб турарди. Кунга қараган Кунгай тогининг пастки томонларида ўтдан бўлак ҳеч нима ўсмасди. Тогнинг кўлга қараган томонидан янада пастроқ тушилганда нуқул майдо тошлар қўчмасига дуч келинарди. Бу кўчмалар водийга қўйилиб тушган, водий эса, кўл билан туташиб кетганди. Бу атрофда далалар, боғлар, қишлоқлар ястаниб ётарди... Ям-яшил экинзорларнинг у ер-бу ери сарғиши тус олган, ўрим пайти яқинлашяпти. Йўлларда зигирдай кўринаётган машиналар худди сичқонлардек ғизиллар, улар орқасидан узун дум – чанг-тўзон кўтаришларди. Даланинг аранг кўз илғаб оладиган узоқ чеккасида, қумлоқдан тасма тортган қирғоқ ортида кўл тўқ самовий рангда товланарди. Бу – Иссиқкўл. У ерда сув билан осмон бир-бирига туташиб турарди. Бола ўша томонга узоқ қараб турди. «Оқ кема ҳали кўринмаяпти, – деди у портфелга. – Кел, бир марта мактабимизга қарайлик».

Бу ердан тогнинг ортидаги қўшни пасттекислик равшан кўринарди. Ҳатто дурбинда уй олдидаги дераза остида ўтириб олиб, қўлда калава йигираётган кампиргача кузатса бўларди.

Жилисой бағри дарахтсиз, фақат онда-сонда қирқилмай қолган яккам-дужкам қарағайлар ўсиб ётарди. Қачонлардир бу ерлар ўрмонзор бўлган. Энди усти шифер билан ёпилган қатор молхоналар турар, катта қорамтири гўнг ва сомон уюмлари кўзга ташланарди. Бу ерда сут фермасининг зотдор бузоқларини сақлашар ва боқишишарди. Молхоналардан унча узоқ бўлмаган жойда бир парчагина қишлоқ жойлашганди. Қишлоқча тепаликдан пастга томон чўзилиб тушган әди. Қишлоқнинг энг чеккасида, кўринишдан турар жойни эслатмайдиган кичкинагина уй турарди. Тўрт йиллик мактаб мана шу әди. Юқори синфларнинг ўқувчилари совхозга, мактаб-интернатга қатнашарди. Бу ерда эса кичкинтойлар ўқишишарди.

Бола томоғи оғриганда бобоси билан шу посёлкадаги фельдшер хузурига борганди. Энди у кул ранг черепица билан ёпилган, ёлғиз трубаси қийшайиб турган, қўлда ясалган тахта-лавҳада: «Мактаб» деб қўйилган кичкинагина бинога

¹ Окулярни – дурбиннинг кўз томондаги линзаси.

дурбиндан узоқ тикилиб турди. У ўқий олмаса-да, худди шу сўз ёзилганини фараз қиласи. Дурбиндан ҳамма майда-чуйда нарсалар аниқ-тиник кўриниб туради. У қўлда портфели билан бу ерга келишини ва ҳозир каттакон қулф осиглик турган анави эшик остонасидан қандай ҳатлаб ўтишни тасаввур қилиб кўрди.

Ўша эшик орқасида нима бор, нима бўлади?

Бола мактабни томоша қилиб бўлгач, дурбинни яна кўлга тўғрилади. Лекин у ерда ҳамма нарса илгаригидек эди. Оқ кема ҳали кўринганича йўқ. Бола тескари ўгирилди-да, дурбинни бир четга қўйиб, пастга, тоғ тубига қарай бошлади. Пастда, шундоқ тоғнинг тагида чўзинчоқ пастқамлик бўйлаб жўшқин дарё кумушдек товланиб оқарди. Қирғоқдан дарё бўйлаб йўл кетган ва у дарё билан бирга қоя бурилишида кўздан ғойиб бўлади. Рўпарадаги қирғоқ жарлик ва ўрмонзор эди.

Бола уларга, бостирмаларга, қоровулхона ҳовлисидаги қурилишларга масхараомуз қараб чиқди. Улар юқоридан кичкина ва омонат кўринарди. Қоровулхонадан нарироқда, қирғоқ бўйида, у ўзининг таниш тошларини топди. «Туя», «бўри», «эгар», «танк» – ҳаммаси жойида, уларнинг ҳаммасини биринчи марта дурбинда мана шу ердан, Қоровултоғдан туриб кузатган, ўшанда уларга от қўйганди-да.

Бола мийигида қулиб ўрнидан турди ва уйлар томонга тош юмалатди. Тош шу ернинг ўзида, тоғнинг устидаёқ қолақолди. Бола яна жойига ўтирди-да, дурбиндан қоровулхонага қарай бошлади. Аввал линзанинг каттасидан кичиги томонга тутиб қарай бошлади – уйлар узоқ-узоқларга силжиб, ўйинчоқ қутичаларга айланниб қолди. Харсанглар кичкина тошчалар ҳолига келди. Дарёning қирғоққа яқин ердаги саёз жойида бобоси қилган кўлоб эса, кулгили, чумчуқнинг инича келарди. Бола бош чайқаб кулимсиради-да, дурбинни тез айлантириб оқулярни тўғрилай бошлади. Унинг улкан шаклга кенгайган суюкли харсанг тошлари дурбиннинг ойналарига манглайнини тираб тургандай туюлди. «Туя», «бўри», «эгар», «танк», кемтик ёриқлари, ён-веридаги сарғайган отқулоқлари билан жуда ҳайбатли ва энг муҳими, улар ҳақиқатан ҳам бола атаган нарсаларга жуда ўхшарди. «Эҳ, сен қандай зўр «бўри»сан! «Танкни қара, даҳшатли!»...

Харсанг тошлар ортидаги саёзликдан боланинг чўмилиши учун бобо кўлоб қилганди. Дурбиндан қирғоқдаги мана шу жой яққол кўриниб туради. Шитоб билан оққан сув бу ердан, кенг тошлоқ саёзликдан қиялаб кўпирисиб ўтарди-да, яна шиддатли оқимга қўшилиб кетарди. Саёзликдаги сув тиззадан келар, лекин оқими шунчалик кучли эдики, болаларни дарёга оқизиб кетиши ҳеч гап эмасди. Оқим суриб кетмаслиги учун бола қирғоқ бўйидаги толни ушлаб оларди. Тол буталари айни қирғоқнинг чеккасидан ўсиб чиқкан бўлиб, бир шохи ерда, бир шохи нақ сувга ботиб туради. Бунинг нимаси чўмилиш? Боғлаб қўйилган отдан фарқи йўқ. Бунинг устига яна қанча дилсиёҳлик, сўкиш эшишишлар! Бувиси бобосига уқтирарди: «Дарёга оқиб кетса, ўзидан кўрсин, қўлимни чўзмайман. Энди шуниси етмай турган эди. Ўз ота-онаси ташлаб кетди. Менга бошқа ташвишлар ҳам етиб ортади, мажолим йўқ».

Унга нима деб бўлади? Кампир бир ҳисобда тўғри гапираётир. Лекин болага ҳам раҳминг келади-да: дарё ёнгинасида, нақ эшигининг остида. Кампир қанча қўрқитмасин, бола барибир сувга тушаверади. Мана шундан кейин Мўмин чол бола бехатар чўмилсин, деб саёзликда тошлардан кўлоб қилишга қарор қилди.

Мўмин чол оқим юмалатиб кетмаслиги учун қанчадан-қанча катта тошларни кўтариб келди. Уларни қорнига қўйиб ташиди, тошлар орасидан сувнинг bemalol ўтиб туришини ҳисобга олган ҳолда уларни сувнинг ичидаги тик туриб, шундай тахлаб терди-ки, сув ҳақиқатдан ҳам bemalol оқадиган бўлди. Сийрак соқолли қотма чол ҳўл иштонлари баданига ёпишган ҳолда кун бўйи шу тўсиқ билан овора бўлди.

Кечқурун эса йўталди, белини ололмай қолди. Шунда бувиси жавраб берди:

– Кичкина аҳмоқ-ку – ўз оти билан кичкина, катта аҳмоққа ким қўйибди бу ишларни? Намунча жон куйдирмасанг? Эҳ, бу яхшиликка олиб бормайди...

Нима бўлмасин, саёзликда ажойиб кўлоб пайдо бўлди. Энди бола ҳеч қўрқмасдан чўмиларди. Шохчадан ушлаганича қирғоқдан пастга тушар ва оқимга ўзини отарди, отганда ҳам ҳамиша сувга кўзини очган бўйи тушарди. Шунинг учун кўзини очиқ тутардики, балиқлар очиқ кўз билан юради-да. Унинг ғалати орзуси бор: у балиққа айланниб қолишни ва узоқ-узоқларга сузиб кетишни хаёл қиласди.

Бола ҳозир дурбиндан кўлобга қараб туриб, кўйлак-иштонини ечиб, қипяланғоч жунжикиб сувга тушишини тасаввур қиласди. Тоғ дарёларининг суви ҳамиша совуқ, энтиқтиради, лекин кейин кўнишиб қоласан. Толнинг шохчалини ушлаб, оқимга юзи билан отилишни кўз олдига келтирди. Боши узра сув шовиллаганича қўшилиб кетади, қорни остидан, елкалари устидан сув қайнаб оқиб ўтади. Сув остида ташқаридаги ҳамма товушлар тиниб, кулоқларда фақат сувнинг шилдираши қолади. У қўзларини катта-катта очиб, сув остида нимаики кўринса, жон-жаҳди билан тикилади. Қўзлари санчиб кетади, оғрийди, лекин у мағрур жилмаяди, ҳатто сувда туриб тилини кўрсатади. Билиб қўйисин, ҳеч қаерда ҳам чўкмайди ва ҳеч қаерда ҳеч нимадан қўрқмайди. Кейин у қўлидаги шохчаларни қўйиб юборади, токи у оёқлари билан тўсиқдаги тошларга тирагиб қолмагунга қадар сув уни суриб кетаверади. Шу ерда нафаси ҳам қайтади. У сувдан сапчиб туради-да, қирғоққа чиқади ва тол шохчаси томон чопқиллаб кетади. Бу такрорланаверади. У бобоси ясаган кўлобда кунига юз марта чўмилишга ҳам тайёр. Хуллас, балиққа айланмагунча чўмилаверади. Қандай бўлмасин унинг балиққа айланishi шарт...

Бола дарё қирғини томоша қила туриб, дурбинни ўзларининг ҳовлилариiga тўғрилади. Товуқлар, куркалар жўжалари билан, тўнкага суюб қўйилган болта, тутаб ётган самовар, ҳовлидаги турли-туман нарсалар ақл бовар қилмайдиган даражада катталашиб, шундай яқинга келиб қолдики, бола беихтиёр уларга қўлини чўзди. Шу пайт, фалокат босиб арқонга ёйилган кирни бамайлихотир ямлаётган қўнғир бузоқча дурбинда филдай кўриниб қолди-ю, жон-пони чиқиб кетди. Бузоқча ҳузур қилганидан қўзларини қисиб олган, лабларидан сўлак оқиб турарди. У кампирнинг кўйлагини оғиз тўлдириб чайнашдан маза қилаётганди.

– Эх, сен жинни! – Бола дурбинни ушлаганча ўрнидан турди ва қўлини силкий бошлади. – Қани, йўқол, эшитяпсанми, йўқол нарёқса! Балтек, Балтек! (Күчук объективда уйнинг тагида пинагини бузмай ётарди.) Тишла, тишла уни! – жон аччиғида итга буйруқ қиласарди у. Лекин Балтек парво қилмай, гўё ҳеч нима бўлмагандек, сояда чўзилиб ётарди...

Қуёш кўл томонга оға бошлади. Ҳаво унчалик иссиқ эмасди. Шарқ тарафдаги қияликларга биринчи калта соялар тушди. Қуёш энди тобора пастга, тоғлар пойига чўзилаверди. Одатда, куннинг айни шу маҳалида Иссиқкўлда оқ кема кўринарди.

Бола дурбинни кўзга ташланиб турган ўша энг узоқдаги жойга бурди ва нафасини ютиб кутиб турди.

Ана у! Ҳамма нарса бирдан унутилди: у ерда, олдинда, Иссиқкўлнинг кўм-кўк сатҳида оппоқ кема пайдо бўлди. Мана қалқиб чиқди. Ана у! Трубалари қатор тизилган, ўзи кучли ва чиройли. У худди ип тортиб қўйгандек тўғри ва бир текис сузиг борарди. Бола шоша-пиша дурбин ойналарини кўйлагининг этаклари билан артди-да, яна окулярни тўғрилай бошлади. Кеманинг кўриниши янада тиникроқ бўла бошлади. Энди унинг тўлқинлароро қандай чайқалиб, қўйруғи ортидан қандай оппоқ кўпикли из қолдириб кетаётганилигини илгаса бўларди. Бола оқ кемадан кўз узмай унга завқ билан тикиларди. Боланинг ихтиёрида бўлганда эди, ундаги одамларни кўриш мумкин бўлиши учун оқ кемани яқинроқ сузиг келишига ёлвориб кўндирган бўларди. Лекин кема булардан бехабар эди. У ўз йўлидан... оҳиста ва улуғвор сузиг борарди.

Кеманинг сузиг бориши узоқ вақт кўриниб турди, бола ҳам узоқ вақт балиқса айланиб, дарё бўйлаб оқ кемага қараб сузиг кетиши ҳаёл суриб қолди...

Бола бир кун Қоровултоғдан туриб кўм-кўк Иссиқкўлда оқ кемани биринчи марта кўриб қолганида, унинг гўзаллигидан юраги гупуриб, дарҳол отасини – иссиқкўллик матросни – худди шу оқ кемада сузаётир деган қарорга келганди. Бола ўзи бунга ишонар, чунки шундай бўлишини жуда-жуда истарди.

У на отасини, на онасини эслай оларди. Бола уларни бирон марта ҳам кўрмаган. Уларнинг ҳеч бири уни бирон марта ҳам йўқлаб келмаган. Лекин

бала биларди: отаси Иссиқкүлда матрос, онаси эса, отасидан ажралишгандан сўнг, ўғлини бобога қолдириб, ўзи шаҳарга кетган. Кетгану, шу бўйи ғойиб бўлган. Тоғ ортидаги, қўл ортидаги, яна тағин, тоғ ортидаги узоқ шаҳарга кетган. Бобонинг айтишича, унинг аввалги куёви, боланинг отаси, ҳали ҳам аллақайси кемада матрос бўлиб хизмат қиласмиш, унинг ҳам янги оиласи, иккитами, утами боласи бор эмиш. Пристан¹ яқинида яшармиш. У чамаси ичишни ташланмиш. Янги хотини ҳар сафар болалари билан уни қарши олгани пристанга чиқармиш. «Бундан чиқди, – ўйлади бола, – улар мана шу кемани – унинг кемасини қарши олишар экан-да»...

Кема секин узоқлашиб борарди. Трубасидан тутун бурқситиб, кўлнинг кўмкўй силлиқ сатҳида сузиг бораётган бу оппоқ ва узун кема, балиққа айланган боланинг ўзи томон сузиг қелаётганини билмасди. У шундай балиққа айланниб қолишни орзу қиласдики, балиқнинг ҳамма жойи – танаси, думи, сузгич қанотлари, тангачалари унга ўтса-ю, фақат ингичка бўйинли, шалпанг қулоқли, тирналган бурунли боши ўзида қолса бас. Кўзлари ҳам ўзига қолсин. Лекин худди ҳозиргидай эмас, чин балиқдай кўрадиган бўлишсин.

Боланинг киприклари худди бузоқниига ўхшаш узун-узун бўлиб, ҳамиша ўзидан-ўзи нимагадир пирпираб турди. Гулжамол: «Қизимнинг ҳам киприклири шундай бўлгандами, қандай чиройли бўларди!» – дейди. Чиройли бўлишнинг нима кераги бор? Шахсан унга чиройли кўзларнинг кераги йўқ, унга сув остида кўра оладиган кўзлар керак.

Бобо ясаган кўлобга келганда, у балиққа айланади. Бир қарабсизки, у балиқ-да. Сўнгра кўлобдан дарёга, нақ пишқириб шиддат билан оқаётган дарёга сакраб ва оқим бўйлаб сув остига шўнғиб кетарди. Кейин ҳам шу тарзда сакраб-сакраб атрофга назар ташлаб боради, қизиги йўқ жойларда фақат сув остида сузади. У жўшқин дарё оқимида қизил тупроқли катта жарлик бўйидан, дарё остоналари ва тўлқинларидан, тоғлар ва ўрмонлар ёнидан оқиб ўтади. У ўзининг суюкли харсанг тошлари билан хайрлашади: хайр «чўкиб ётган тuya», хайр «бўри», хайр «эгар», хайр «танк». Коровулхона ёнидан сузиг ўтаётганда эса, сувдан сакраб чиқиб, сузгич қанотларини бобосига силкитади: «Хайр, бобо, мен тезда қайтаман». Бобо шунда ҳайратдан довдираб нима қилишини билмай қолармиди? Буви, Бўкей хола, Гулжамол қизчаси билан ҳаммаси оғзини очиб қолармиди? Қаерда ким кўрибди – калласи одаму, танаси балиқни? Бола эса уларга сузгич қанотларини силкитиб қўярди: «Хайр, мен Иссиқкўлга, оқ кемага сузиг бораман. У ерда менинг матрос дадам бор». Балтек, эҳтимол, қирғоқ бўйлаб чопса керак. Ит умрида бунақа ҳодисани кўрмаган-да, ахир. Агар Балтек у томонга сузиг ўзини ташлагудай бўлса, у қичқиради: «Қайт Балтек, қайт. Чўкиб кетасан». Ўзи эса сузиг кетаверади. Осма кўприкнинг сим арқони остидан, кейин тўқайлар ёнидан, сўнг гумбурлаб турган дарадан ўтиб, тўғри Иссиқкўлга сузиг боради.

¹ Пристан – кемалар тўхташ жойи.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

“Еллигич” усули ёрдамида асар юзасидан очиқ саволлар тузинг.

ТУШУНИШ

Жұфтликда ишлаймиз

Сизнингча, бола нима учун жонсиз нарсалар билан суҳбатлашади? Фикрингизни асосланг.

ҚҰЛЛАШ

Иш дафтарингизга парчанинг асосий ғоясини очиб берувчи 7 та таянч сўзларни ёзинг ва уларни изоҳланг.

ТАХДИЛ ҚИЛИШ

“Т-жадвал” усули. Асадаги йўрозқул ва Сейдаҳмад тимсолларини қиёсланг. Жадвални тўлдиринг.

Ўрзқул		Сейдаҳмад	
Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий

УМУМЛАШТИРИШ

Боланинг севимли машғулотларини “Тўплаштириш” усули ёрдамида жамланг.

БАҲОЛАШ

Парчада қайси фасл ўз ифодасини топган? Гурухларда табиат манзарасини тасвирлаб тақдимот ўтказинг.

САЛОМ, ОҚ КЕМА!

Иссиккүл деганлари – бу бутун бир денгиз. У Иссиккүл түлқинларида сүзб үоради, түлқиндан-түлқинга күчади ва шунда оқ кеманинг қаршиисидан чиқиб қолади. «Салом, оқ кема, бу менман! – дейди у. – Дурбиндан ҳар доим сенга қараган менман». Кемадаги одамлар ҳайратдан ёқа ушлаб, мүйжизани күргани югуришади. Шунда у ўзининг матрос отасига сўз қотади: «Салом дада, мен сизнинг ўғлингизман. Мен сизнинг олдингизга сузиб келдим». «Сен қанақа ўғилсан? Сен ярим балиқ, ярим одамсан-ку!» «Сиз мени ўз олдингизга, кемага чиқарип олинг, мен шунда сизнинг ўғлингиз бўлиб қоламан». «Вой, тавба. Қани кўрайлик-чи». Отаси тўр ташлаб уни сувдан палубага тортиб олади. Шунда у ўз аслига қайтади. Кейин-чи, кейин...

Кейин оқ пароход ўз йўлида сузиб кетаверади. Бола отасига ҳамма нарса ҳақида, бутун ҳаёти давомида нимаики билган бўлса ҳикоя қилиб беради. Ўзи яшаб турган тоғлар ҳақида, ўша харсанг тошлар ҳақида, дарё ва ноёб ўрмон

ҳақида, балиқлардай күзи очиқ сузишни ўрганган ери – бобосининг кўлоби ҳақида сўзлайди.

Оқ кема узоқлашиб кетди. Унинг трубасини дурбинда ҳам кўриш мумкин бўлмай қолди. Ҳадемай у кўздан йўқолади. Энди болага отасининг кемада сузиши ҳақидаги ўйларига нуқта қўйиш пайти келди. Ҳаммаси яхши бошланган эди, мана охири унча хуш келмади. У балиқقا айланиб, дарёдан кўлга сузишни, оқ кеманинг унга қандай дуч келишини, отаси билан қандай учрашишини осонгина тасаввур қиласди. Отасига нималар ҳақида сўзлаб бериши ҳам биларди. Бироқ ишнинг охири юришмади. Чунки, қирғоқ ҳам деярли кўриниб қолди. Кема пристан томон йўл олди. Матрослар қирғоқка тушишга ҳозирлана бошлади. Улар уй-уйига кетишади. Отаси ҳам уйига жўнаши керак. Пристанда уни хотини ва икки боласи кутмоқда. Энди нима қилсин? Отаси билан бораверсинми? Мабодо олиб кетадиган бўлса, хотини: «Ким бу, қаердан келган, нима кераги бор?» –деб қолса-чи. Йўқ, яхшиси бормагани маъқул...

Оқ кема кўзга элас-элас илашувчи бир нуқтага айланиб, тобора узоқлашиб боради. Қуёш сувга бош қўйди. Кўл юзасидаги қўзни қамаштирувчи оловли бинафша ранг ёғду дурбиндан кўриниб туради.

Кема кўздан ғойиб бўлди. Шундай қилиб, оқ кема ҳақидаги эртак ҳам тугади.

ШОХДОР ОНА БУГУ

Бобоси болага қирғизлар учун муқаддас ҳисобланган шохдор Она бугу ҳақидаги эртакни айтиб беради. Боланинг қалбида покиза, олижаноб ва меҳрибон буфуга нисбатан чексиз муҳаббат пайдо бўлади. Қуйида шу эртакнинг баёни берилади.

...Бу жуда қадимда бўлиб ўтган. Замонларнинг замонида, ер юзида майсалардан кўра дов-дараҳтлар кўп бўлган, қурғоқ ерлардан кўра ўлкамизда оби-ҳаёт мўл бўлган даврларда бир қирғиз қабиласи улкан ва муздай дарё бўйида яшарди. У бу ерлардан узоқда, Сибирдан бошланади. У ерларга отда уч йилу уч ойда етиб бориш мумкин. Бу дарёни ҳозир Енисей дейишади, илгарилари Энасой деб юритишган. У ҳақда шундай қўшиқ ҳам тўқишишган:

Сендан улкан дарё борми, Энасой,
Сендай азиз тупроқ борми, Энасой,
Сендан чуқур дард ҳам борми, Энасой,
Сендан озод қучоқ борми, Энасой.

Сендан улкан дарё йўқдир, Энасой,
Сендан азиз тупроқ йўқдир, Энасой,

Сендан чуқур дард ҳам йўқдир, Энасой,
Сендан озод қучоқ йўқдир, Энасой.

Мана шунаقا эди, бу Энасой дарёси.

Энасой бўйида турли әлатлар яшашарди. Улар ғоят оғир ҳаёт кечиришарди, чунки улар бир-бирига доимо адоват кўзи билан қарап әдилар. Қирғиз қабиласини душманлар турли томондан қуршаб олганди. Гоҳ улар, гоҳ булар ҳужум қилишар, гоҳо қирғизларнинг ўзи ҳам бошқаларга човут солиб, молларини ҳайдаб кетишар, уйларига ўт қўйишар, одамларини ўлдиришарди. Қулай келиб қолганда, бир томон иккинчи томон одамларини ўлдириб юборар эди. Замон шунаقا эди. Одамнинг одамга ичи ачимасди. Одам одамни тажирди. Шу даражага борилдики, ҳеч кимнинг деҳқончилик қилгиси, мол боққиси, ов қилгиси келмай қолди. Қароқчилик билан кун кечириш осон туюларди: қўққисдан босасан, ўлдирасан, оласан-кетасан. Бир қотилликка қасдма-қасд ўн қотиллик билан жавоб беришга ҳаракат қилишарди. Шу зайлда кун ўтган сайин қўпроқ қон тўкиларди. Одамларда ақл ўтмаслашиб борарди. Душманларни яраштирадиган, инсофга келтирадиган одам йўқ эди. Душманга қирон келтириб, ўзга қабиланинг сўнгги одамигача қонини оққизган, молу мулкини қўлга киритган одам энг ақлли ва уддабурон саналарди.

Ўрмонда бир гаройиб қуш пайдо бўлиб қолди. Инсон овозига ўхшаш аянчли овоз билан тундан тонггача сайрар ва йиғлар, шохдан-шохга сакрар ва сўйларди: «Катта бахтсизлик бўлади! Катта бахтсизлик бўлади!» Шундай бўлди ҳам. Ўша қора кун келди.

Ўша куни қирғиз қабиласи Энасой бўйида ўзининг буюк оқсоқолидан жудо бўлди. Ботир Қулчи кўп йиллар йўлбошлилик қилди, кўпгина юришларда, жанг-жадалларда қатнашди. Жангларда омон қолди, лекин ажали етди. Қабила дошлар икки кун ғам-аламда ўртандилар, учинчи куни эса, ботирнинг жасадини ерга топширгани йигилдилар. Эски одатга кўра буюк оқсоқолни Энасойнинг ўнқир-чўнқир қирғоги бўйлаб сўнгти йўлга кузатиш керак эди, токи марҳумнинг руҳи Энасой дарёси билан юксакликда видолашсин, ахир «Эна» – бу она демак, «Сой» эса дарёning ўзани-ку. Унинг қалби Энасой ҳақидаги қўшиқни сўнгги бор куйласин.

Сендан улкан дарё борми, Энасой,
Сендай азиз тупроқ борми, Энасой,
Сендан чуқур дард ҳам борми, Энасой,
Сендан озод қучоқ борми, Энасой.

Сендан улкан дарё йўқдир, Энасой,
Сендан азиз тупроқ йўқдир, Энасой,
Сендан чуқур дард ҳам йўқдир, Энасой,
Сендан озод қучоқ йўқдир, Энасой.

...Ботирнинг жасадини дафн этишга олиб ўтишганда, ҳар бир оила ўз осто-наси олдида у билан видолашади, оқ мотам яловини эгиб, ув тортиб йиғлашди, кейин бошқалар билан бирга қўшилиб яна оқ мотам яловларини әгилтирган ҳолда, айтиб йиғлашаётган келгуси ўтов томон илгарилаб боришади. Шу зайлда сўнгги манзил – қабристонгача етиб боришлик учун мотам кунларида барча қабиладошлар ўтовларини дарё ёқасига қатор тикишди.

Ўша куни ҳамма тайёргарлик кўриб бўлинганда, қуёш уйқудан бош кўтартганди. Учига отнинг думи боғланган туғ ва ботирнинг уруш аслаҳалари – найза ва қалқони олиб чиқилди. Унинг оти дафн ёпинчиқлари билан буркалган эди. Карнайчилар жанговар қуй чалишга, барабанчилар барабанга таёқни жон-жаҳдлари билан уришга шай эдиларки, токи ўрмон ларзага келсин, қушлар булут янглиф осмонга кўтарилиб, шовқин-сурон ва нола солсинлар. Йиртқич ҳайвонлар бўкириб-ҳайқириб чакалакзорларга чопиб қолсин, майсалар ерга қапишиб кетсин, садолар жаранглаб тоғлар ларзага келтирилсин. Мотамсаро аёллар сочларини ёйиб, ботир Қулчига аза очишга шай туришарди. Йигитлар забардаст елкаларида ботирнинг катта оғир жасадини безовта қилмай кўтариш учун тиз чўккан эдилар. Ҳамма нарса ботирни охирги йўлга кузатиб қўйишига тайёр эди. Ўрмон этагида эса тўққизта бия, тўққизта ҳўқиз, тўққизта тўққизлик қўй қурбонлик учун ҳозирлаб қўйилган эди.

Шунда кутилмаган ҳодиса рўй берди. Энасойликлар бир-бирларига қанчалик душман бўлмасин, оқсоқолларнинг дафн маросими кунларида бир-бири билан уруш қилишни расм қилмаган эдилар. Мана ҳозир эса бир тўда душман ғам-андуҳга ботган қирғоқдагиларни тонг чоги тўрт томондан сездирмай ўраб келиб, пистирмалардан баробарига отилиб чиқиб, ҳамлага ўтдиларки, оқибатда ҳеч ким отга ҳам минолмади, қўлига қурол ҳам ололмади. Шу тариқа кўз кўрмаган қирғин бошланди. Ҳаммани бир чеккадан ўлдира бошлашди. Енгилмас қирғиз қабиласини бир ҳамла билан қириб ташлаш – душман режаси ҳам шундай эди. Ҳаммани бир бошдан қилич дамидан ўтказиши, токи бу ёвузликни эслаб ҳеч ким ёдга олмасин, қасоскор қолмасин, вақт эса ўтмиш изларини қумлар билан қўмиб ташласин. Туя кўрдингми – йўқ.

Инсонни туғиши ўстириш қанчалар қийин, ўлдириш эса осон. Баъзи бирорвлар ўз қонига ботиб қиймаланиб ётишар, бирорвлар эса қилич ва найзадан қутулиб қолмоқ учун ўзини дарёга отар, Энасой тўлқинлари орасида чўкиб кетарди. Дарё ёқалаб жарликлару тикка кесиб тушган қирғоқлар бўйлаб бутун бир чақирим йўлда оловга қопланган қирғиз ўтовлари ловуллаб ёнарди. Ҳеч ким қочиб қутула олмади, ҳеч ким омон қолмади. Ҳаммаси ўлдирилди ва куйдирилди. Ўлиб ётганларнинг жасадини қирғоқдан Энасойга улоқтирилдилар. Душманлар: «Энди бу ерлар бизники! Энди бу ўрмонлар бизники! Энди бу моллар бизники!» – деб қувонишарди. Улар бой ўлжа билан қайтишар экан, ўрмондан икки бола – бир ўғил ва бир қизнинг қандай чиқиб келганини пайқашмади. Бу ўзбошимча ва шўх болалар ота-оналаридан яширинча эрталабоқ яқин ўрмонга ўйлсават учун пўстлоқ шилгани кетишганди. Улар ўйнаб юришиб, ўрмоннинг

анча ичкарисига кириб кетишганини сезмай қолишиди. Жанг суронини эшитиб орқага отилган гўдаклар на отасини, на онасини, на акасини, на опасини тирик топа олдилар. Гўдаклар ота-онасидан ва элатидан жудо бўлиб қолди. Улар бўзлаб қултепадан – қултепага чопишар, лекин биронта тирик жонни топиб бўлмасди. Бир зум ичида етим бўлиб қолишиди. Узокларда эса жанг тўзони кўкка урилади, душманлар қонли кураш натижасида қўлга киритилган мол ва қўйларини ҳайдаб кетишарди.

Болалар туёқлар остидан кўтарилиган чангни кўриб, ўша томонга югуришиди. Улар қонхўр душман изидан йиғлаб, қичқириб чопишарди. Фақат болагина шундай соддадил бўлади. Жаллодлардан яшириниши ўрнига уларга етиб олишга шошилади. Ҳар нима бўлса ҳам ёлғиз қолишмаса, бу вайронадан, лаънати жойдан нари кетишса бас. Бир-бирининг қўлидан ушлаб олишган бола ва қизча кетаётганлар орқасидан қувиб етишса, уларни ўзлари билан бирга олиб кетишларини ёлвориб сўрашарди. Бироқ қий-чув ва туёқларнинг дупур-дупури-ю, ҳайдовчиларнинг ҳайқиригида бу ожиз овозларни ким ҳам эшитарди.

Болалар жон-жаҳди билан узоқ чопишди. Лекин барибир етиб олишолмади. Кейин эса, йиқилиб қолишиди. Атрофга боқишга, қимирлашга қўрқишишарди. Ҳамма ёқ ваҳимали эди. Шу зайлда бир-бирининг пинжига кириб, кўзлари юмилганини билмай қолишиди.

Етимча етти кўча, деб бекорга айтмаганлар. Тун бехатар ўтди. Ҳайвон уларга тегмади, ўрмон махлуклари кўтариб кетмади. Улар уйғонишганда тонг отганди. Қуёш нур сочиб, қушлар сайрарди. Болалар ўринларидан туриб яна мол ҳайдовчиларнинг орқасидан йўлга тушишиди.

Йўл юра-юра учинчи куни бир тоғ тепасида тўхташди. Пастга қарашса, кенг, ям-яшил майсазорда катта тантана бўлаётибди. Бу ерда тикилган ўтовларнинг, гуриллаб ёнаётган гулханларнинг, гулхан атрофида ўтирганларнинг сон-саноғи йўқ. Қизлар ҳалинчак учиб, полвонлар худди бургутдай гир айланниб, бир-бирини ирғитиб отишяпти. Душманлар ўзларининг ғалабасини нишонлашарди.

Бола билан қиз яқин боришни ҳам, бормасликни ҳам билмай тоғ тепасида туришарди. Лекин гўшт қовурдоқ, нон, саримсоқнинг ёқимли ҳиди уфуриб турган гулхан атрофида пайдо бўлиб қолишни исташарди. Болалар чидаб туриша олмади, тоғдан туша бошлишди. Тантана эгалари ҳайрон бўлишиди, уларни тўда бўлиб ўраб олишиди.

– Кимсанлар? Қаёқдан?
– Биз очмиз, – жавоб берди бола билан қизча, – бизга ейдиган бир нима берсангиз.

Улар болаларни тилидан ким эканлигини дарров пайқаб қолишиди. Бақириб, чақириб шовқин солишиди. Тугатилган душман оиласининг омон қолган аъзоларини ҳозир ўлдириш керакми? – деб баҳсга тушиб кетишиди. Улар баҳслашиб турганда раҳмдилгина бир аёл болаларга жиндек пишган от гўшти узатди. Болаларни хон ҳузурига судраб боришар экан, улар қўлларидаги овқатни ютоқиб

еявериши. Остонада ойболта ушлаб турган ясовуллар уларни хоннинг баланд қизил ўтовига олиб келишди. Бутун қароргоҳ бўйлаб эса, аллақаёқдан пайдо бўлиб қолган қирғиз зотлари ҳақидаги ташвишли хабар тарқалди. Бу нимадан дарак бериши мумкин? Ҳамма ўйин ва тантанани тарқ этиб, ур-тўполон билан хоннинг ўтови томон чопиб кетди. Бу пайт хон машҳур лашқарбошилари билан қордай оппоқ намат тўрида савлат тўкиб ўтиради. У асал қўшилган қимизни симириб, мақтov қўшиқларини сел бўлиб тинглаб ўтиради. Хон одамлар нима учун тўпланишганини билгач, газабдан қутуриб кетди: «Мени безовта қилишга қандай журъат этдиларинг? Биз ахир қирғиз зотини бутунлай қириб ташламаган эдикми? Мен сенларни Энасойнинг абадий ҳукмрони қилиб қўймадимми? Намунча ўпкаларингни қўлтиқлаб югуриб келмасанглар, қўрқоқлар? Қаранглар, олдиларингда ким туриби? Эй, Чўтири юзли Баймоқ кампир!» – қичқирди хон. Кампир оломон орасидан ажralиб чиққанда деди: «Мана буларни ўрмонга олиб бориб шундай қилгинки, шу билан қирғиз зоти тугасин, хаёлда ҳам қолмасин, номи абадий ўчсин. Бошла, Чўтири Баймоқ кампир, айтганимни дарҳол бажо келтир...»

Чўтири Баймоқ кампир жимгина итоат этиб, бола билан қизни қўлидан ушлади-да, олиб кетди. Улар ўрмон оралаб узоқ юргач, Энасой қирғоғидаги баланд жарликка етиб келишди. Чўтири Баймоқ кампир болаларни шу ерда тўхтатиб, уларни жар ёқасига олиб келди. Сўнг уларни жарликка итариб юборишдан олдин шундай деди:

– О, муazzам Энасой дарёси! Агар юз йиллик қарағайни ташласа, уни чўпдай оқизиб кетасан. Кел энди, икки қум зарраси – икки инсон боласини бағрингга олгин. Уларга ер юзида жой йўқ. Сенга мен айтиб туришим керакми, Энасой? Агар юлдузлар одамга айланиб қолса борми, осмон уларга торлик қилиб қолади. Сенга мен айтиб туришим керакми, Энасой? Ол, бу болаларни, улоқтириб кет. Қўй, улар бу манфур дунёни гўдакликда, тоза қалб билан, болалик ҳаёси билан ёвуз ният ва ёвуз ишлар қилиб ўз номига иснод келтиришга улгурмасданоқ тарқ этишсин, токи инсонга азоб-уқубатни кўриш ва бошқаларнинг ҳамғам-аламига сабабчи бўлиш насиб этмасин. Ол буларни, ола қол буларни, қудратли Энасой...

Болалар зор қақшаб, ҳўнграб йиғларди. Тик қирғоқдан пастга қараш қанчалик даҳшатли эканини кўриб турган болаларнинг қулоғига кампирнинг сўзи кирмасди. Пастда қутурган тўлқинлар сапчийди.

– Қучоқлашинглар, болалар, охирги марта хайрлашиб олинглар, – деди Чўтири Баймоқ. Ўзи эса уларни жарга ирғитиш қулай бўлсин учун енгларини шимарди. Кейин шундай деди:

– Энди мени кечиринглар, болалар. Пешонангизга ёзгани шу экан. Бу ишни ҳозир ўз ихтиёrim билан қилмаётган бўлсам ҳам, лекин сизларнинг бахтингизга...

У гапини тугатмаган ҳам эдики, ёнгинасидан бир овоз келди.

– Тўхта, доно, оқила кампир. Гуноҳсиз болаларни жувонмарг қилма.

Чўтири Баймоқ кампир қайрилиб қаради-ю ҳайратда қолди: қаршисида ғаройиб она буғу турарди. Унинг йирик-йирик кўзлари таънали ва ғамгин боқарди. У сутдек оқ, қорни бўталоқнинг юнгидек қўнғир юнг билан қопланган. Шохлари бўлса, гўзаллик тимсоли: сербутоқ, гўё кузги дарахтнинг бир шохи. Елини эмизикли аёлнинг кўкрагидек топ-тоза ва силлик.

- Кимсан? Нега одамга ўхшаб гапиряпсан? – сўради Чўтири Баймоқ кампир.
- Мен она буғуман, – жавоб берди у. – Шунинг учун одамга ўхшаб гапирдими, бўлмаса сен тушунмайсан, қулоқ ҳам солмайсан.
- Нима истайсан, она буғу?
- Қўйиб юбор болаларни, доноларнинг доноси. Сендан илтимос қиласман, уларни менга бер.
- Нима қиласан уларни?
- Одамлар менинг икки эгизимни, икки буғу боласини ўлдиришди. Мен ўзимга бола излаб юрибман.
- Сен буларни боқмоқчимисан?
- Ҳа, доноларнинг доно аёли.
- Сен яхшилаб ўйлаб кўрдингми, она буғу? – масхараомуз кулди Чўтири Баймоқ кампир. – Булар ахир одам боласи-ку. Булар катта бўлишади, кейин сенинг болаларингни ўлдиришади.
- Улар катта бўлишса, менинг болаларимни ўлдиришмайди, – жавоб қилди унга буғулар онаси. – Мен уларга она бўламан, улар эса менинг болаларим. Ахир улар ўз ака-укаларини ўлдиришармиди?
- Эҳ, она буғу, сен одамларни билмайсан, – бош тебратди Чўтири Баймоқ кампир, – улар ҳайвонларгагина эмас, ҳатто ўз-ўзларига ҳам раҳм-шафқат қилишмайди. Бу етимчаларни сенга берардим, шунда менинг сўзларим қанчалик ростлигига ўзинг гувоҳ бўлардинг, лекин одамлар барибир қўлингдан тортиб олиб, бу болаларни ўлдиришади. Бунча ғамнинг сенга нима кераги бор?
- Мен болаларни узоқ ўлжаларга олиб кетаман, у ердан болаларни ҳеч ким қидириб тополмайди. Болаларга раҳм қил, доноларнинг доноси, озод қил уларни. Мен уларга садоқатли она бўлайин. Елиnlарим тўлиб турибди, сутим болаларни орзиқиб кутяпти. У болаларга интизор.
- Ҳа, майли, ундей бўладиган бўлса, – деди охири Чўтири Баймоқ кампир ўйлаб туриб, – буларни тезроқ олиб жўна. Етимларни ўзингнинг узоқ юртингга олиб кет. Агар улар узоқ йўл юриб толиқиб ҳалок бўлса, ёки дуч келган қароқчилар ўлдириб кетса, ёки бу одам болалари сенинг яхшилигингга ёмонлик билан жавоб қайтаришса, ўзингдан кўр. Она буғу Чўтири Баймоқ кампирга миннатдорчилик билдириди. Бола билан қизга эса:
- Энди мен сизларнинг оналарингман, сизлар эса менинг болаларимсизлар, – деди. – Сизларни узоқ юртга, қорли тоғ ва дарахтзорлар қўйнига жойлашган илиқ денгиз – Иссиккўлга олиб кетаман.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

- Шохдор Она буғу ҳақидағи әртак бошланишига эътибор беринг. Сиз ўқиган әртактарга ўхшайдими?
- Дағн маросимидә қандай күтилмаган вокеа содир бўлди? Бундай вазиятда одамларга ҳамла қилиш тўғрими?

ТУШУНИШ

Якка тартибда ишлаймиз

- Қабилалар ўртасидаги аёвсиз урушларнинг сабабини топишга уриниб кўринг.
- Баймоқ момо Энасойга болаларни нима сабабдан олиб борди? Унинг илтижосини дарё тушунадими?

ҚЎЛЛАШ

Мухокама қиласиз

“Инсерт” усули орқали парчада берилган ривоятни мухокама қилинг.

Махсус белгилар	Махсус белгиларнинг маъноси
З	Матнда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топган бўлса
С	Матнда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топмаган бўлса
?	Матн билан танишиши жараённида саволлар туғилса (тушунмовчиликлар юзага келса)

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Гуруҳда ишлаймиз

«Ягона давра» усули орқали берилган парчани гуруҳда таҳлил қилинг.

УМУМЛАШТИРИП

“Нилуфаргүл” технологияси ёрдамида парчадаги элатидан жудо бўлган қиз ва боланинг хатти-ҳаракатларини ҳал қилинг.

	<i>Қиз ва бола</i>	

БАҲОЛАШ

“Беш минутли эссе” усулинни қўллаб, “Она буғу” мавзусида ижодий иш ёзинг.

ЖАННАТМАКОН ИССИҚКҮЛ!

Бола ва қизча шодланиб, Шохдор она буғу ортидан чопқиллаб кетиши. Лекин аста-секин чарчаб, ҳолдан тойишди, йўл эса олис – дунёнинг бу четидан у четига чўзилган. Она буғу болаларни ўз сути билан боқиб, кечалари бағрига босиб иситмагандан улар ҳеч қаерга етишолмасди. Улар узоқ юриши. Она юрт бўлмиш Энасой тобора ортга чекиниб борар, лекин янги ватан бўлмиш Иссиқкўлга ҳали жуда узоқ эди. Йўл юриши, йўл юришса ҳам мўл юриши. Ёзу қиши, кўкламу куз, яна ёзу қиши, яна баҳору, яна ёз ва куз қалин ўрмонлардан, жазирама чўллардан, кўчма қумли сахролардан, баланд тоғлардан ва ҳайқириб оққан дарёлардан не машаққатлар билан ўтиши. Уларнинг изидан бўрилар галаси қувди. Шохдор она буғу эса болаларни устига миндириб ёвуз ииртқичлардан қутқариб кетди. Уларнинг изидан тушган отлиқ овчилар ўқ узиб, қичқиришарди: «Буғу одам боласини ўғирлаб кетяпти! Ушла! Тут!» ва кетма-кет ўқлар узишарди. Шохдор она буғу болаларни опичиб, ғизиллаб учайдан ўқларга, чақирилмаган қутқарувчиларга етказмай борарди. У ўқдан кўра тезроқ чопар ва шивирларди: «Махкамроқ ушланглар, болаларим!»

Охири Шохдор она буғу ўз болаларини Иссиқкўлга етказиб келди. Чор атроф қорли тоғлар билан қопланган, тоғлар ўртасида кўм-кўк ўрмон, кўз илғаган ҳамма жойда денгиз чайқалиб шовуллаб турарди. Кўм-кўк сув юзида оппоқ тўлқинлар югурап, шамол уларни узоқлардан ҳайдаб келиб, яна йироқларга ҳайдаб кетарди.

Иссиқкўл қайдан бошланиб, қайда тугайди – билиб бўлмасди. Бир чеккасида қуёш бош кўтарса, иккинчисида ҳали тун пардасини йигиштиrolмасди. Иссиқкўлнинг чор атрофини қанча тоғ қуршаб олган – санаб бўлмасди, у тоғлар ортида яна шунга ўхшаш қанча-қанча қорли тоғлар бўй чўзиб турибди.

– Мана шу янги ватанингиз бўлади, – деди Шохдор она буғу.

– Мана шу ерда яшайсизлар, ер ҳайдайсизлар, балиқ тутасизлар, молу ҳол қиласизлар. Минг йиллар тинч-тотув яшанглар. Ҳа, сизларнинг авлодингиз яшайди, кўпаяди. Сизлар келтирган тилни авлодлар унтишмайди. Уларга ўз она тилларида сўзлаш ва куйлаш ёқимли бўлади. Инсонлар қандай яшashi лозим бўлса, шундай яшанглар.

Мен сизлар ва сизларнинг болаларингизнинг болалари билан ҳамиша бирга бўлай...

Мана шундай қилиб, бола ва қизча қирғиз аждодининг болалари сифатида, мангу жаннатмакон Иссиқкүлда ўзларига янги макон топдилар.

Вақт тез ўтиб бораверди. Бола бақувват йигит бўлди, қиз бўйга етди. Шунда улар эр-хотин бўлдилар. Шохдор она буғу эса Иссиқкүлни тарқ этмасдан, яқин ўртадаги ўрмонда яшай бошлади.

Бир куни тонг маҳали Иссиқкүл қўққисдан нотинчланиб, шовуллай бошлади. Қизни тўлғоқ тутиб, азобланмоқда эди. Эр эса чўчиб кетди. Қоя устига чопиб чиқди-да, овозининг борича чақира бошлади:

– Қайдасан, Шохдор она буғу? Иссиқкүл қандай шовқин соляпти, эшитяпсанми? Қизинг туғяпти, тезроқ кел, Шохдор она буғу, бизга ёрдам бер...

Шунда узоқдан карвонларнинг овозидай жарангдор товуш эшитилди. Бу товуш тобора яқинлашиб келаверди. Шохдор она буғу етиб келди.

У шохларида бешик келтирди. Бешик оппоқ қайиндан ясалган бўлиб, бандида кумуш қўнғироқча жаранглаб турарди.

Шохдор она буғу етиб келди, шу пайт қизнинг ҳам кўзи ёриди.

– Бу бешик сизларнинг тўнғичларингиз учун, – деди Шохдор она буғу. – Хали кўп фарзанд кўрасизлар. Етти ўғил, етти қиз!

Ота-она хурсанд бўлишди. Тўнғич фарзандларини Шохдор она буғу шарафига – Буғубой деб аташди. Буғубой ўсиб улғайди, қипчоқлар авлодидан бўлган гўзал қизга уйланди, шу билан унинг авлоди кўпая бошлади. Буғубой авлодлари Иссиқкүлда кўп ва қудратли бўлиб қолди. Бу авлод Шохдор она буғуни муқаддас деб билишарди. Буғубой авлодларининг ўтовида эшик тепасига буғу шохи осиб қўйилар, бу эса, узоқ-узоқлардан ҳам ўтовнинг буғубойлар авлодига мансуб эканлигидан дарак бериб турарди. Босқинчи душманларни даф этганда ёки пойга мусобақаларида буғубой авлодларини «Буғу!» деган биргина лақабнинг ўзидан ҳам англаб олишар, улар эса ҳар доим ғолиб чикишарди. Ўша кезлар Иссиқкүл ўрмонларида оппоқ шохдор буғулар бўларди, гўзалликда ҳатто кўқдаги юлдузлар ҳам уларга рашқ қиласди. Улар Шохдор она буғунинг болалари эди. Уларга ҳеч ким тегмасди, ҳеч ким хуркитмасди.

Буғубой авлодлари буғуга дуч келган жойда отдан тушиб, унга йўл беришарди. Ошиқлар суйган қизларини сулувларни гўзал оқ буғуга қиёс қилишарди...

Буғубой авлодининг ошиб-тошиб кетган машҳур бир бойи ўлгунга қадар шу одат сақланиб қолди. Унинг минг-минглаб қўйлари бўлиб, молларига қарайдиган қанча-қанча чўпонлар ҳам измида эди. Ўғиллари унга катта маърака қилишди. Улар бу маъракага ер юзининг ҳамма машҳур кишиларини чақиришди. Меҳмонлар учун Иссиқкүл қирғоғига бир минг бир юзта ўтов тикдилар. Қанча мол сўйилди, қанча қимиз ичилди, қанчалар ноз-неъматлар берилид, саногига етиб бўлмасди. Бойнинг ўғиллари гердайиб юришарди. Ахир отадан битмас-туғанмас мерос қолганлигини, фарзандлар отани ҳурматлаб, унинг хотирасини қандай эъзозлашларини одамлар кўриб қўйишсин-да...

...Довруқ солган маърака кўп кунлик байрамдай ўтди. Бойнинг мақтанчоқ ўғиллари бошқаларни лол қолдиришни, шухратлари оламга ёйилишини орзу

қилишди. Яна бунинг устига мангу уйқуга кетган шавкатли оталари Шохдор она буғу авлодидан эканлигини ҳамма билиши учун қабрига буғу шохини ўрнатишини ўйлаб топишиди. (Э, бўтам, қадимги одамлардан қолган гап бор: бойлик такаббурликни, такаббурлик эса телбаликни туғдиради).

Бойнинг ўғиллари ота хотирасига кўз кўриб, қулоқ әшитмаган ёдгорлик ўрнатишини исташгани учун ҳам ҳеч нима уларга тўсқинлик қила олмади. Айтилган сўз – отилган ўқ. Овчиларни йўллашди. Овчилар буғу отиб, шохини танасидан ажратишиди. Буғу шохларининг тепага тараниб туриши кўнда парвоз қилаётган бургутнинг қанотларига ўхшарди. Буғу шохлари ўғилларга ёқиб тушди: уларнинг ҳар бири ўн саккиз бутоқقا бўлинган, демак ўн саккиз ёшда экан. Яхши. Улар шохни қабр устига ўрнатиш учун усталарга фармон беришиди.

Қариялар ҳайратда қолишиди:

– Буғуни ўлдиришга қандай ҳаддингиз сиғди? Шохдор она буғу авлодига қўл кўтаришга ким журъят этди?

Бойнинг меросхўрлари уларга жавобан:

– Биз ўз еримиздаги буғуни ўлдиридик. Бизнинг салтанатимиз остидаги ерларда нимаики қимирлаган, учган тирик жон зоти бўлса, пашшадан тортиб туягача – ҳаммаси бизники. Ўзимизга қарашли жамики нарсаларни нима қилиш-қиласликни ўзимиз яхши биламиз. Йўқолинглар, дейишди.

Хизматкорлар қарияларни қамчи билан савалаб, отга тескари миндиришида-да, сазойи қилишиди.

Ҳамма бало шундан бошланди. Шохдор она буғу авлодларининг бошига катта баҳтсизлик тушди. Деярли ҳар бир киши ўрмонларда оқ буғуларни овлашга тушиб кетди. Буғубой авлодидан бўлган ҳар бир киши ўз аждодлари қабрига буғу шохи ўрнатишини бурч деб билар эди. Бу иш энди марҳумлар хотирасига бўлган муқаддас вазифа, алоҳида ҳурматга айланди. Кимки буғу шохларини тополмас экан, энди уни одам ўрнида санамай қўйишиди. Буғу шохлари билан савдо қилиш, уларни олдиндан ғамлаб қўйиш одат тусига кириб қолди. Шохдор она буғу авлодлари орасида шундай кишилар пайдо бўлдики, улар буғу шохларидан ўлжа йиғишни, пуллашни хунар қилиб олдилар. (Э, бўтам, пул хукмрон бўлган жойда эзгу сўзга ўрин йўқ, гўзалликка ўрин йўқ).

Иссиққўл ўрмонларида буғуларга қирғин келди. Уларга шафқатсиз бўлишиди. Буғулар қадам етмаган жойларга қочишиди, лекин у ерда ҳам қўйишимади. Овчилар тозиларни қўйиб пистирма томон ҳайдашар, ўзлари эса пистирмаларда бекиниб ётиб, яқинлашган буғуларни бехато отиб олишарди. Буғуларни тўда-тўдаси билан қиришиди. Шох бутоқлари энг кўп бўлган буғуни ким отарга гаров боғлашарди.

Буғулар ғойиб бўлишиди. Тоғларни тарқ этишиди. На тунда, на тонгда буғу овози эштиilarди. На ўрмонда, на яйловда уларнинг қандай иргишлаб, қандай сапчишларини, шохларини елкаси устига ташлаб, парвоздаги қушдай жарликлардан қандай сакраб ўтишларини энди ҳеч ким кўрмасди. Бутун умр бўйи буғу

нима эканлигини қўрмаган янги инсонлар туғилди. Фақат у ҳақидаги эртакларни эшитиб, қабрлар устидаги шохларни кўришди холос.

Шохдор она буғуга нима бўлди?

У одамлардан ранжиди, жуда қаттиқ ранжиди. Айтишларича, сон-саноқсиз ўқлар ва тозилар дастидан буғуларга кун қолмаган, уларнинг энг сўнгги авлоди бармоқ билан санарли даражада оз қолган чоғда Шохдор она буғу энг баланд чўққига кўтарилиб, Иссиқкўл билан видолашибди ва сўнгги болаларини улкан довон ортига, бошқа юртларга, бошқа тоғларга бошлаб кетибди.

Мана, оламда қандай ишлар бўлади. Мана, эртак ҳам тугади. Хоҳ ишон, хоҳ ишонма.

Шохдор она буғу эса, кетиши олдидан, бундан буён бу ерларга асло қадам босмайман, дебди...

Эзгуликни куйловчи шохдор она буғу ҳақидаги эртакни айтиб, боланинг қалбига чексиз ҳаяжон уйғотган олижаноб Мўмин чол Ўрозқўлнинг зуғуми ва баҳтсиз қизининг илтижоси туфайли ўз қўли билан буғуни сўйишга мажбур бўлади. Бу кўнгилсиз ҳодисага тасодифан гувоҳ бўлиб қолган бола оламдан, одамлардан безади. Улардан узоқроққа кетгиси келади.

...Чол болага қандайдир бегонадай, ғайритабиий ва ёввойи қарашиб қилди. Унинг юzlари қизариб кетганди, у набирасини кўриб яна ҳам қизариб кетди. Қизиллик ним пушти рангга кирди ва шу заҳотиёқ бобонинг юzlари оқара бошлади. Чол шошилиб ўрнидан турди.

– Ие, сенми? – деди у бўғиқ овоз билан набирасини бағрига босиб. – Ие, сенми? – бундан бошқа бирон сўз айта олмади. Ундаги тўлқинланиш болага ўтганди.

– Тобингиз қочдими бобо? – ташвишланиб сўради бола.

– Йўқ-йўқ, ўзим шундай, – минғиллади Мўмин. – Сен бор, ўйнаб кел. Мен бу ерда ўт ёқяпман, бу ҳаммадан...

У набирасини деярли итариб юбориб гўё бутун оламдан юз ўғиргандай, яна ўчоққа қараб ўгирилиб олди. У тиз чўкканча, гўё фақат ўт билан банддай бирон ёққа бурилиб қарамасди. Чол набирасининг тарвузи қўлтиғидан тушганча, ҳовлида ўтин ёраётган Сейдаҳмад томон йўл олганини ҳам кўрмади.

Бола бобосига нима бўлганини, умуман ҳовлида нима бўлаётганини тушунмасди. У саройга яқинлашгандагина юнги ерга қаратиб ёйилган тери устига янги сўйилган молнинг уйиб қўйилган гўштига кўзи тушди. Тери чеккаларидан ҳамон хира қон томчилари сизиб тушаётган эди. Сал нарироқда ит ичак-чавоқларни ириллаганча силкилаб тортарди. Уюлган гўшт ёнида аллақандай қорадан келган, барваста нотаниш киши тўнкага ўхшаб дўппайиб ўтиради. У Қўкатой эди. У билан Ўрозқўл иккаласи пичноқни олволиб гўшт майдалашарди. Улар қисмларга ажратилган ёғ ва гўштларни ёзиб қўйилган терининг турли жойларига хотиржамлик билан, шошилмасдан ирғитиб ташламоқда эдилар.

– Маза! Ҳидини айтмайсанми! – деди йўғон овоз билан ҳалиги барваста киши, гўшт ҳидлаб кўраркан.

– Ол, ол, ўз улушингга ташла, – сахийларча таклиф этди Ўрозқул. – Буни сенинг келишинг шарафига худо етказди. Бу ҳар доим бўлавермайди. Ўрозқул бу орада пишиллаб, ишдан бошини қўтариб таранглашган қорнини силаб қўйди, унинг кўп еб, кўп ичганлиги билиниб туарди. Унинг нафаси қисилиб, ҳар силлаб қолди, эркин нафас олиш учун бошини бирдан юқори қўтарди. Унинг сергўшт сигирнинг елинидек ялтироқ юзидан ўзига бино қўйганлиги ва тўқлик аломати сезилиб туарди.

Бола девор тагидаги шохли буғу калласини кўриб эсанкираб қолди. Кесилган калла қоп-қора қон томчиларини оқизиб чангда юмалаб ётарди. Бу – йўлда ётган эгри-бугри дарахтни эслатарди. Калла ёнида тиззадан қирқилган тўртта туёқ ётарди. Бола бу даҳшатли манзарани кўриб чўчиб кетди. У ўз қўзларига ишонмасди. Унинг олдида Шохдор она буғунинг калласи ётарди. У бу ердан қочиб кетишни истарди, лекин оёқлари унга итоат этмасди. У калла-поча қилинган оқ буғунинг қарписида туарди. Кечагина Шохдор она буғу бўлиб юрган, унга оқкўнгиллик билан суқланиб қараган, хаёлан гапиришган ва шохидаги қўнғироқча тақилган бешик келтиришни илтижо қилиб сўрагани ўша буғу эди. Наҳотки, буларнинг ҳаммаси ногоҳ шаклсиз бир уюм гўштга, шилинган терига, кесилган оёққа ва улоқтириб ташланган каллага айланиб қолса.

Бола кетмоқчи эди, лекин у тошдек қотиб, бу воқеанинг қандай ва нега содир бўлганини тушуна олмай туарди. Ҳалиги гўшт бўлаётган қора барваста киши уюлиб турган гўштнинг ичидан буйрак олди-да, уни пичоқнинг учига санчиб болага узатди.

– Ма, бола, кабоб қил, лаззатли бўлади, – деди у.

Бола қимиrlамай туарди.

– Ол, – буйруқ қилди Ўрозқул.

Бола беихтиёр қўлини чўзди, сўнг муздек қўлида Шохдор она буғунинг ҳали ҳам иссиги кетмаган юмшоқ буйрагини ғижимлаганча ушлаб турди. Шу пайт Ўрозқул оқ буғунинг калласини шохидан ушлаб қўтариб қўрди.

– Эҳ, оғирлигини қаранг-а, – у каллани тебратиб, оғирлигини салмоқлаб қўрди, – битта шохнинг ўзи қанча келади-я. У каллани ғўлага кўндаланг қилиб қўйди ва болтани олиб шохини ажратишга киришди.

– Мана, шох! – Ушлаб туриб гапиради у, ўткир болтани шохларнинг тубига қадаб. – Бу сенинг бобонгга. – У болага қараб кўз қисиб қўйди. – Ўлиши билан бу шохни унинг қабрига қўямиз. Қани энди ким бизга у кишини ҳурмат қилмайсизлар, деб айта олар экан. Яна нима керак. Бундай шох учун ҳатто бугуноқ ўлсанг арзиди! – дея мўлжалга оларкан, Ўрозқул хохолаб кулди.

Шохни осонликча олиб бўлмайди. Уни олиш жуда қийин эди. Маст Ўрозқулнинг болтаси нишонга бориб тегмади, бу эса баттар жаҳлини чиқарди. Калла ғўла устидан думалаб кетди. Шунда Ўрозқул уни ердаёқ чопа бошлади. Калла сирғалиб чиқиб кетаверди. Ўрозқул болта қўтартганича унинг орқасидан чопиб юрди.

Бола сесканиб кетди, ҳар гал кетмоқчи бўлиб беихтиёр тисарилса-да, бу ердан кетишга ўзини мажбур этолмасди. Уни аллақандай даҳшатли бир куч тутиб тургандай эди, у ўз жойида турганча шу нарсага ажабланар эдики, киприк

қоқмай бақрайиб турган Шохдор она буғунинг кўзлари болтадан ўзини олиб қочмасди. Қўрқувдан қисилиб юмилмасди. Қалла аллақачон лой ва тупроққа беланган бўлса ҳам, кўз қорачиги мусаффолигича боқиб турарди, афтидан, у ўзини ўлимга маҳкум этган шу ёруғ жаҳонга тилсиз, унсиз ҳайратда қолишидан чўчирди. Бола маст-аласт Ўрозқул билан кўзи кўзига тушиб қолишидан чўчирди. Шох ҳамон бўш келмасди. Ўрозқул эса борган сари тутоқиб, гоҳ болтанинг тифи билан, гоҳ орқаси билан калланинг дуч келган жойига урарди.

- Бунақада шохни синдириб қўясан. Бу ёққа бер, – яқинлашди Сейдаҳмад.
- Нари тур! Ўзим! Қўлингдан келмайди, синдириб қўясан, – хириллаб нафас оларди Ўрозқул, болтани қулочкашлаб ураркан.
- Хўп, хўп, ўзинг биласан, – Сейдаҳмад тупурганича уй томон одимлаб кетди.

...Ўрозқул молхона орқасида маст-аласт ҳолда қайсарлик билан Шохдор она буғу калласини тилкалашда давом этарди. Унинг бу ҳолати узоқ кутилган қасосни бажо келтиргандек туюларди.

– Эҳ, ярамас! Лаънати! – деб худди жонсиз қалла әшитаётгандай этигининг товони билан уни тепиб, жаҳл устида оғиз кўпиртирганча сўкинарди. – Кимни аҳмоқ қилмоқчисан! – У болтани ушлаганча калланинг тепасига қайта-қайта хезланиб келарди.

– Дабдала қилмасам, отимни бошқа қўяман. Мана сенга! Мана сенга! – Шундай деб болта билан каллани урди. Қалла чирсиллаб ёрилиб, майда суяклар ҳар томонга сочилиб кетди.

Болтанинг тифи кўзга кўндаланг келиб текканда бола чинқириб юборди. Очилиб қолган кўз чаноғидан қоп-қора қуюқ суюқлик оқиб тушди. Кўз сўнди, барбод этилди...

– Мен бундан зўрроқ каллаларни ҳам майдалаганман! Бундан бошқа шохларни ҳам суғуриб ола биламан! – деб жазаваси тутиб бўкирарди Ўрозқул гуноҳсиз калладан нафратланганча.

Ниҳоят, калланинг пешона суякларини ҳам майдалашга муваффақ бўлди.

У энди болтани ташлаб, каллани оёғи остига олиб, шохдан икки қўллаб ушлаганча, ваҳшиёна куч билан бурай бошлади ва шохларни юлиб олди. Улар суғурилиб олинган илдиз сингари қарсилларди. Бу шохлар боланинг илтимосига кўра, Ўрозқул билан Бўкей холага сеҳрли бешик келтириши лозим бўлган ўша Шохдор она буғунинг шохлари эди...

Боланинг кўнгли беҳузур бўлди. У бурилди ва қўлидаги буйракни тушириб юбориб, секингина нари кетди. У йиқилиб тушадигандек ёки бўлмаса одамлар кўзи олдида қайт қилиб юборадигандек жуда кўрқди. У оқариб, гезариб манглайлари ёпишқоқ терга ботганча, ўчоқ ёнидан ўтиб бораркан, ўчоқда ловуллаб ўт ёниб, қозондан бурқираб қайноқ буғ кўтарилади. Бахтсиз Мўмин бобо бўлса ҳамон аввалгидек юзини ўтга буриб, ҳаммасига чап бериб ўтиради.

Бола бобосини безовта қилгиси келмади. У тезроқ ўрнига етиб боришни ва тўшакка боши билан бурканиб ётишни истарди. Қани энди, ҳеч нарсани кўрмаса, эшитмаса, унутса.

У бир оз ўзига келиш учун ҳовлига чиқди. Ҳовлида ҳеч ким йўқ, ҳувиллаб ётарди... Ўти ўчиб қолган ўчоқ ёнида ичкиликнинг зўридан ўлар ҳолатда ётган Мўмин бобога кўзи тушди. Чол тупроқда ўша Шохдор она буғунинг кесиб ташланган шохлари ёнида хушсиз ётарди. Буғунинг майдаланган калласини итғажиётганди. Булардан бошқа бирон кимса йўқ.

Бола бобосининг устига энгашганча, унинг елкасидан тортқилади.

– Бобо, юринг, уйга кетамиз, уйга, – деди у.

Чол жавоб бермади, у ҳеч нима эшитмади, бошини ҳам кўтара олмади. Ҳа, у нима ҳам дея оларди.

– Қани, туринг, бобо, уйга кетамиз, – деди бола.

Ким билсин, у ўзининг болалик ақли билан бобосининг Шохдор она буғу ҳақидаги эртаги учун бу ерда таъзирини еб ётганини, ўз эрки билан унга қасд қилмаганлигини, унинг ўзи бу ҳақда болага ҳамма вақт насиҳат қилиб қелганлигини, ота-боболар удумига, ўз виждонига ва васиятларига зид борганлигини, бахти қаро қизини деб... набирасини деб шу ишга қўл урганлигини фаҳмлай олдимикин ёки англаб етмадимикин?..

Чол оғир аҳволга тушиб, ғам-алам ўтида ёниб, боланинг овозига жавоб қилмасдан, гўё ўлик сингари юзини ерга қилиб ётарди. Бола бобосининг ёнига чўққайиб ўтирганича, уни қўзғатишга ҳаракат қилди.

– Бобо, бошингизни кўтарсангиз-чи, – деди у. Боланинг юzlари оқариб, бўшашиб кетган эди. Қўллари, лаблари қалтирарди.

– Бобо, бу менман. Эшитяпсизми? – дерди у. Ўзимни жуда ёмон сезяпман, – дея йигларди. – Бошим оғрияпти, жуда қаттиқ оғрияпти.

Чол инграб қимирлай бошлади, бироқ ҳамон ўзига келолмаган эди.

...Бола бобосини ёнбош билан ағдарилиб ётишга мажбур этди ва ногоҳон маст ҳолда ётган чолнинг юзига кўзи тушиб, сесканиб кетди. Бола шу дақиқада ҳалигина Ўрозқул болта билан майдалаб ташлаган оқ буғунинг калласини хаёлидан ўтказди ва қўрқувдан ўзини четга олди. Бобосидан нари кетар экан деди:

– Мен балиққа айланаман, эшитяпсизми бобо, сузуб кетаман...

Чол ҳеч қандай жавоб қайтармади.

Бола юришда давом этди. Дарёга тушиб сув кеча бошлади.

Боланинг сувда балиқ бўлиб сузуб юрганидан ҳали ҳеч кимнинг хабари йўқ эди.

Сен ўз эртагингдаги балиқ каби сузардинг, бўталоғим. Биласанми, сен ҳеч қачон балиққа айланиб қололмайсан ва Иссиққўлгача сузуб кетолмайсан...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Мўмин бобо нима учун болани ҳовлидан деярли ҳайдаб юборди?

ТУШУНИШ

Буғубой авлодининг маънавий бузилишига нима сабаб бўлди?

ҚЎЛЛАШ

- Одамлар ўртасидаги адолат, эзгулик, олижанобликнинг йўқолишига нима сабаб бўлади? Асарга асосланиб жавобингизни далилланг. Ҳозирги кунда ҳам одамлар учун ушбу фазилатлар бегонами?
- Иш дафтарингизга асарда келтирилган мақолларни ёзиб, мазмунини изоҳланг.

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ***Гурӯҳда ишлаймиз***

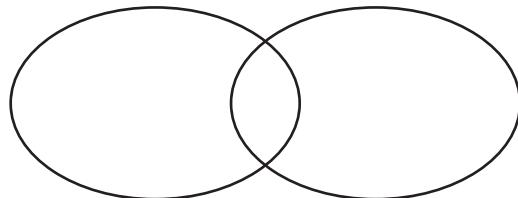
Болакай оқ кемага етиб боришни бунчалар орзу қилишининг асл сабабини нимада деб ўйлайсиз?

УМУМЛАШТИРИШ***Тақдимот***

- “Кластер” усули орқали асар қаҳрамонини тавсифланг. Болани ўз эртаги қўйнига балиқ бўлиб, узоқ Иссиққўл томон сузига кетишга туртки бўлган сўнгги воқеа нима эди?
- Она Буғу қирғиз халқи тарихида қандай ўринга эга деб ўйлайсиз?

БАХОЛАШ***Ёзамиз***

- Сиз ўзингизни ҳам кузатинг ва табиатингизга хос хусусиятларни дафтарингизга ёзинг. Сиз билан бола ўртасида қандай ўхшашлик ва фарқли томонлар бор? Уларни изоҳлашга урининг.

- “Она буғу авлодининг маънавий бузилиши” мавзусида эссе ёзинг.

РАМЗИЙ ОБРАЗЛАР

Рамз – символ (грекча symbolon сўзидан олинган бўлиб, қадимги грекларда маҳфий бир ташкилот аъзоларининг бир-бирини таниб олиши учун қўлланилган шартли белгиси). Рамз адабиётда кенг фойдаланилдиган тасвир усулларидан бири бўлиб, одам томонидан аниқ тасаввур этилиши мушкул бўлган ҳодиса ёки тушунчалар ифодаси учун яққол кўринадиган нарсаларнинг кўчма маънода қўлланилишидир. Мисол учун айёрликни кўз билан қўриб бўлмайди. Лекин тулкининг жуда айёр жонивор эканлиги маълум ва уни қўрса бўлади. Шу боис бадиий адабиётда тулки айёрлик рамзи сифатида қабул этилган. Бургут, арслон, оҳу, булбул, туя ва ҳ.к. тимсоллар рамзий маъно ташишга йўналтирилган.

«Оқ кема» қиссасида Шохдор она Бугу рамзий образ бўлиб, у ҳеч қачон тамомила йўқолмайдиган эзгулик, яхшилик, олижаноблик, меҳр-оқибат тимсолидир. Айни вақтда, она Бугуни халқ рамзи дейиш ҳам мумкин. Қиссада, шунингдек, балиқ ва оқ кема ҳам ўз ўринларида рамзий маъно ташийди. Чунончи, бола учун балиқ эрк ва қудрат рамзи. Чунки у сувда жуда узоқ суза олади. Яна кўзини ҳам юммайди, нафаси ҳам қайтмайди. Оқ кема – тўқислик, меҳру оқибат, дийдор рамзи. Боланинг назарида, оқ кемага етиб олса, отасини топади. Бадиий асарларда бальзан нарсалар ўзларига тўғридан-тўғри тегишли бўлмайдиган маънога эга тарзда тасвирланиши ҳам мумкин. Ана шундай кўчма маънога эга бўлган тимсол-образлар рамзий образлар ҳисобланади.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

1. Рамзнинг бадиий асар мазмунига қандай таъсири бор деб ўйлайсиз?
2. Жадвални тўлдиринг.

Тимсол	Рамзий маъноси
Арслон	
Оҳу	
Булбул	
Туя	

ҚҮНГИЛ МИНТАҚАЛАРИДА

**ЗУЛФИЯ
(1915–1996)**

Матнолди топшириқлар

Видеолавҳа томоша қиласиз

Қўйидаги илова асосида видеолавҳани томоша қилинг. Фикр-мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашинг.

1.<http://kh-davron.uz/multimedia/umr-daftari-turkumidan-zulfiya-3-qismli-videofilm.html>

Машҳур шоира Зулфия (Исройл қизи) 1915 йилнинг 1 марта Тошкент шаҳрида Исройл темирчи оиласида туғилди. 1922 йилдан 1931 йилгача мактабда, сўнг 1931–1934 йиллар орасида қизлар билим юртида таҳсил олди. Меҳнат фаолиятини жуда эрта бошлаган шоира деярли бир умр журналистика ва нашриёт соҳасида ишлади. У 1935–1938 йилларда Тил ва адабиёт институти аспиранти, 1938–1948 йиллар мобайнида Болалар нашриёти муҳаррири, Ўзбекистон давлат нашриёти бўлим мудири, 1953 йилгача «Саодат» журналида бўлим мудири, 1953 йилдан то 1980 йилга қадар, салкам ўттиз йил давомида, шу журналнинг бош муҳаррири лавозимларида ишлаб келди. Машҳур ўзбек

шибири Ҳамид Олимжоннинг турмуш ўртоғи, ўзига хос шеърияти билан минглаб китобхонлар қалбини ром этган истеъдодли шоира Зулфия 1996 йилнинг 1 августида вафот этди.

Шоира бадиий ижодга жуда эрта киришди. Ўн етти ёшида «Ҳаёт варақалари» деб аталмиш дастлабки шеърий китобини чоп этти. Узоқ ижодий умри давомида ўттизга яқин шеърий тўпламлар, ўндан ортиқ достонлар яратди. Шоира ҳаммани ўйлатадиган, барча кишиларга дахлдор бўлган ҳолатларни шеърга солади. Шунинг учун ҳам ёзганлари кўпчиликка манзур бўлади. Зулфиянинг улкан таланти фақат Ўзбекистондагина эмас, балки дунё миқёсида ҳам эътироф этилган. У – халқаро «Нилуфар» мукофотининг лауреати.

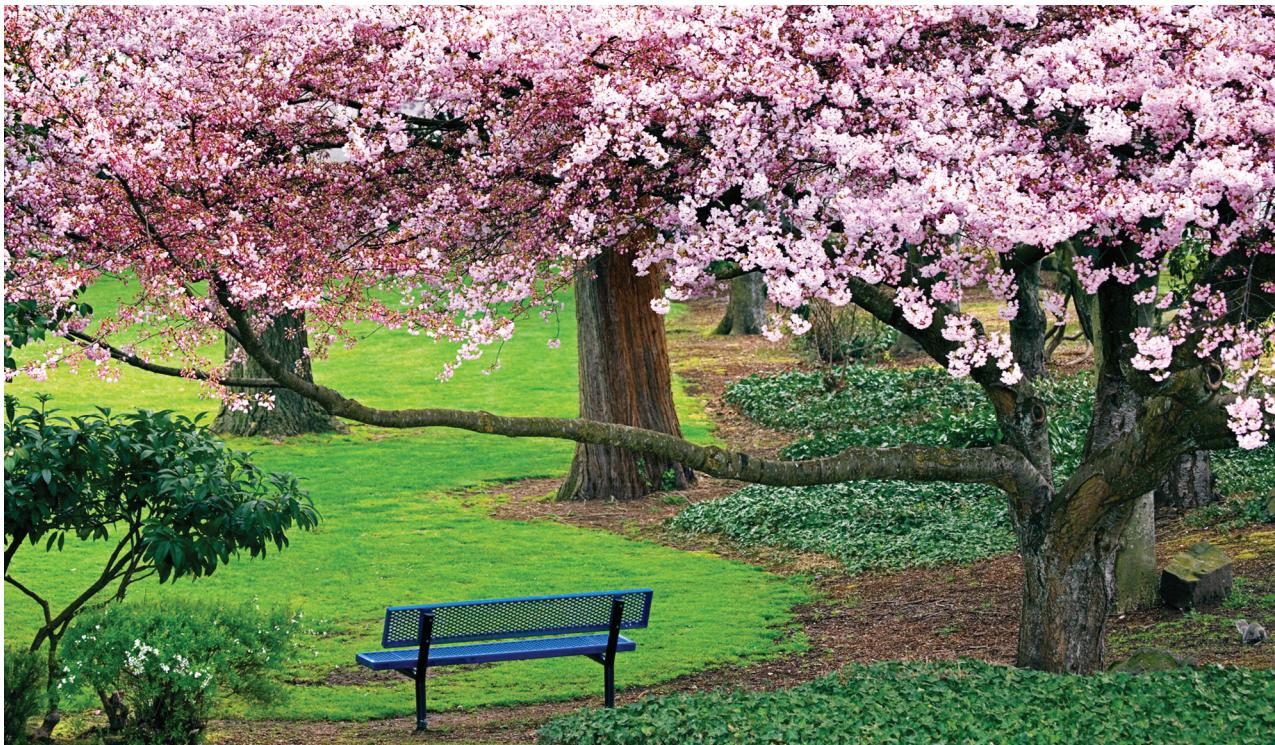
Шоира шеърларининг эларо машҳурлиги тасодифий эмас. У болалигидан оламга ҳайрат кўзи билан қаровчи, унинг бошқалар кўролмайдиган жиҳатларини илғовчи қизалоқ эканлиги билан ажралиб туради. Бунинг устига, оиласидаги муҳит ҳам ёш Зулфияда бадиий ижодга иштиёқни алангалатарди.

Тинглаймиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, шоира ўзи ўқиган шеърларни тингланг.
Ўз таассуротларингиз билан ўртоқлашинг.

Матнолди топшириқлар

БИЛИШ

1. “Жигсо” усули орқали асарни ўрганинг.
2. “Ақлий ҳужум”. Ўрик гулларининг мафтункорлиги ҳақида фикр юритинг.

Ўқиймиз

Салқин саҳарларда, бодом гулида,
Бинафша лабида, ерларда баҳор.
Қушларнинг парвози, елларнинг нози,
Бахмал водийларда, қирларда баҳор.

Қанча севар эдинг, бағрим, баҳорни,
Ўрик гулларининг эдинг мафтуни.

Ҳар уйғонган куртак, ҳаёт берган каби
Күзларингга суртиб ўпардинг уни.

Мана қимматлигим, яна баҳор келиб,
Сени излаб юрди, кезди сарсари.
Қишининг ёқасидан тутиб сўради сени,
Ул ҳам ёш тўқди-ю, чекилди нари.

Сени излар экан, бўлиб шаббода,
Сен юрган боғларни қидириб чиқди.
Ёзиз кўрсатай деб ҳусн-кўркини,
Яшил қирғоқларни қидириб чиқди.

Топмай сабри тугаб бўрон бўлди-ю,
Жарликларга олиб кетди бошини.
Фарҳод тоғларидан дарагинг излаб,
Сойларга қулатди тоғнинг тошини.

Сўнгра жило бўлиб кирди ётоғимга,
Хулкар ва Омоннинг ўпди юзидан.
Сингиб ёш куйдирган заъфар ёноғимга
Секин хабар берди менга ўзидан.

Лекин ётоғимда сени тополмай,
Бир нуқтада қолди узок тикилиб.
Яна ел бўлди-ю, кезиб сарсари,
Мендан сўрай кетди қалбимни тилиб:

«Қани мен келганда қулиб қаршилаб,
Қўшиғи мавжланиб бир дарё оққан?
«Бахтим борми дея», яккаш сўроқлаб¹
Мени шеърга ўраб суқланиб боққан?

Қани ўша куйчи, хаёлчан йигит?
Нечун кўзингда ёш, туриб қолдинг лол.
Нечун қора либос, соchlарингда оқ,
Нечун бу кўкламда сен паришонҳол?»

Қандай жавоб айтай, лолдир тилларим,
Баридан² тутдим-у, кетдим қошингга.

¹ Ҳамид Олимжон шеъридан.

² Бар – этак, ўнгир.

У ҳам ғаминг билан кезди афтода,
Боқиб туролмайин қабринг тошига.

Аламдан тутоқиб дарахтга күчди,
Куртакни уйғотиб сўйлади ғамнок.
Сенинг ёдинг билан елиб бекарор,
Гуллар ғунчасини этди чок-чок.

Баҳорга бурканган сен севган элда,
Овозинг янгради жўшқин, забардаст.
Үлмаган экансан, жоним, сен ҳаёт,
Мен ҳам ҳали сенсиз олмадим нафас.

Хижронинг қалбимда, созинг қўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам,
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

1. Баҳор изтиробларига боис нима деб ўйлайсиз?
2. Шоира шеърнинг иккинчи бандида кимга нима сабабдан мурожаат қилаётir ?
3. «Қишининг ёқасидан тутиб сўради сени» мисрасини қандай изоҳлайсиз?

ҚЎЛЛАШ

Гуруҳда ишлаймиз

1. Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдиринг.

Матннинг асосий гоясини топинг	
Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
Фикрингизни расм билан тасвирланг	
Асар бўйича ҳаётий мулоҳаза юритинг	
Тарбиявий хулоса чиқаринг	

2. Шеърни ёд олинг.

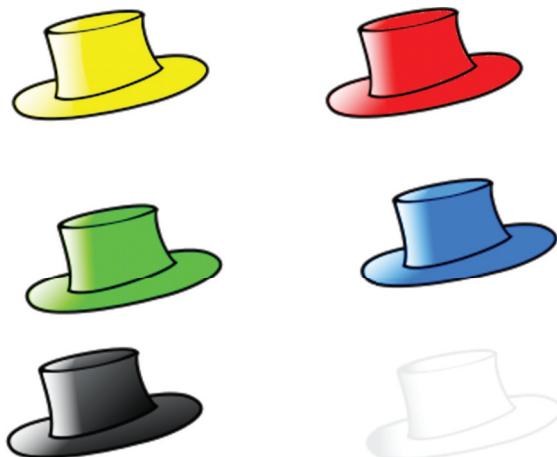
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Т-жадвал” усули. Жадвални тўлдиринг.

ХОЛАТЛАР ТАСВИРИ	
БАҲОР	ЛИРИК ҚАҲРАМОН

ТЎПЛАШТИРИШ

“Оқилнинг олти қалпоги” усули асосида асар сюжетини умумлаштиринг.

БАҲОЛАШ

1. Юқорида берилган расм билан шеър мазмунини таққосланг. Расм бўйича фикр-мулоҳаза юритинг.

2. Шеър асосида ушбу жадвални тўлдиринг.

Шеърдаги сўз	Тугуни	Уқувчи фикри

Нега севмай, эркалааб ўпмай,
 Нечун демай уни ҳаётим?
 Нега демай қўзимнинг нури,
 Сўзлаганда қандим, новвотим?
 Ширин экан фарзанд, у билан
 Оилага кирар экан жон.
 Кўзи кўзга тушиши билан
 Мехри балқир экан бепоён.
 Иқбол бўлиб кўзинг олдида,
 Кундан-кунга топаркан камол,
 Не бахт, тоза ҳаёт бофингда
 Ўсса тоза, бебаҳо ниҳол.
 У бор ерда қайғу ва ҳасрат
 Ҳаёtingга бегона экан.
 Қани айтинг, фарзанддан қиммат
 Бу дунёда нима бор экан?
 О... фарзандим, кўзим нурисан,
 Менга сендей бўла олур ким?
 Сен ҳаётим, сени кўраркан,
 Дилда беҳад жўшади меҳрим.
 Қора кўзларингга қарайман,
 Унда борлиқ бўлар намоён.
 Менинг бахтий ёрқин, бегумон
 Жилваланиб кўринар аён.
 Ширин сўзинг, чексиз меҳринг бор,
 Қилиғингда бир олам ором.
 Сен билан дил чиройли гулзор,
 Қўшиғимга туганмас илҳом.
 Сен ўс – соғлом, бекайғу, эркам,
 Мұхаббатим бошингга соя,
 Мен бахтиёр алла айтайин,
 Қўшиқларим кўп, бениҳоя.
 Кўз ёш нима, сен билма зинҳор,
 Сенга порлоқ тилайман иқбол,
 Бу дунёда на яхшики бор
 Сенга, қўзим, сенга бўлсин, ол!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Инсон ҳәётида фарзанднинг ўрни ҳақида фикр юритинг.
2. Сизни ота-онангиз нима деб эркалайди?

ТУШУНИШ

Нега фарзанд бор жойда қайғу-ҳасрат инсонга бегона бўлади?

ҚЎЛЛАШ

“Фарзанд” сўзига “Синквейн”, яъни беш мисрали шеър стратегиясини қўлланг.

- 1 – битта от сўз туркуми,
- 2 – иккита сифат сўз туркуми,
- 3 – учта феъл сўз туркумига хос сўз,
- 4 – тўрт сўздан иборат гап,
- 5 – мавзуга доир бир синоним.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

«Т-жадвали» усули. Жадвални тўлдиринг.

Нимага қодирмиз?	
Ота-онам мен учун	Мен ота-онам учун

ТЎПЛАШТИРИШ

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг.

Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қаршилантириш	
Жонлантириш	

БАҲОЛАШ

Шеърни ифодали ўқиши мусобақасини уюштиринг ва диктофон орқали қайта эшитиб бир-бирингизга баҳо беринг.

Матнолди топшириқлар

БИЛИШ

1. Тун манзарасини күзатгансиз?
2. Қандай таассуротлар олдингиз?

ТУН

Тоғ ортига ўтиб кетди кун,
Секин чўқди тоза, салқин тун...

Мен дераза очганим чорбоғ,
Сокин ухлар тун қўрпасида.
Майин қўшиқ ёйилар ҳар ён,
Эсиб ўтган ел шарпасида.

Сув оқади аллалаб тунни,
Ҳамма ухлар, уйда мен уйғоқ.
Парча қоғоз, кичик бир қалам,
Бошим узра порлайди чироқ.

Соф ел эсар... Парвона учар,
Чироқ атрофида ўргилиб.
Ўзин уриб парт¹ бўлади-ю,
Столимга тушади келиб.

Мен ёзаман, юлдузлар ўтар,
Ҳар бириси сўйлар бир эртак.
Мана, Ҳулкар қаршимда чақнар,
Ёрқин тонгдан келтириб дарак.

Тун ўтади, яна чорбоғдан
Кўтарилилар саҳарги туман.

Мен-чи, аста чироқ сўндириб,
Отаётган тонгни кутаман.
Кўзларимда эриб кетди тун,
Ёйилмоқда ёрқин жувон² кун...

¹ Парт – куйиш, ҳалок бўлиш.

² Жувон – ёш, янги, навқирон.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

“Еллигич” усули орқали шеър мазмунин ҳақида очик сўроқлар бекатини ўтказинг.

ҚЎЛЛАШ

Қуйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аникланг.

Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қаршилантириш	
Жонлантириш	

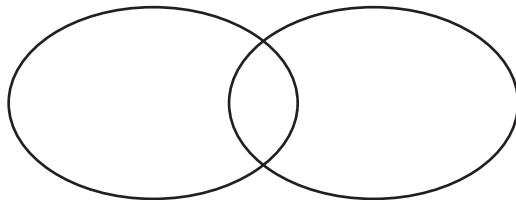
ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

“Оқилнинг олти қалпоги” усули орқали тунга хос хусусиятларни ёритинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Венн диаграммаси орқали кун ва тун хусусиятларини таққосланг.

БАХОЛАШ

Нега асар қаҳрамони тонг отгунигача уйқусиз ўтиради?

Савол юзасидан “(*ПОПС*) формуласи” орқали фикр билдиринг.

- 1-Гап: Менинг фикримча,..
- 2-Гап: ...сабаби уни мен бундай тушунтираман...
- 3-Гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...
- 4-Гап: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки,..

Билиб олинг!

РИТОРИК СҮРОҚ

Зулфия шеърияти таъсирчанлигини таъминлаган кўплаб омиллардан бири шоиранинг риторик сўроқдан ўринли фойдаланганлигидир. Риторик сўроқ – шеърий тасвир усулларидан бўлиб, поэтик нутқда ифодаланган фикрни сўроқ шаклида тасдиқлашдан иборатdir. Риторик сўроқда жавоб талаб этилмайди, жавоб саволнинг ичиға яширган бўлади. Зулфиянинг «Фарзанд» шеъридаги: «Нечун демай уни ҳаётим?» сўрови риторик сўроққа мисол бўла олади. Бу хилдаги сўроқлар тасдиқ оҳангини кучайтириш, сўралаётган нарсанинг борлигини таъкидлаб кўрсатиш учун қўлланилади. Риторик сўроқ шеърий асарларнинг жозибасини, таъсир дараҷасини орттиришга хизмат қиласи.

САИД АҲМАД (1920–2007)

Ўзбек насрининг пешқадам арбобларидан бири Сайд Аҳмад (Хусанхўжаев) 1920 йили Тошкентнинг Самарқанд дарвоза маҳалласида дунёга келди.

1939 йили ўрта мактабни, 1941 йили эса олий ўқув юртини тугатди. Унинг биринчи ҳикоялар тўплами «Тортиқ» 1940 йилда нашр этилади. Уруш ва урушдан сўнгги йилларда Сайд Аҳмад кўплаб фельетон, очерк ва ҳикоялар ёзган. Унинг «Эр юрак» (1942), «Фарғона ҳикоялари» (1948), «Муҳаббат» (1949) каби тўпламлари нашр этилган. У «Хазина», «Ҳайқириқ», «Раҳмат, азизларим» каби ҳикояларида Улуғ Ватан урушининг даҳшатли оқибатларини ҳаяжонли тасвирлайди, уруш қаҳрамонларини улуғлайди.

Сайд Аҳмад кичик ҳажвий асарлари билан ўзбек радио ва телевидениесидаги миниатюралар театрига асос солган.

Сайд Аҳмад ҳикоялардан аста-секин йирик полотнолар яратишга ўтди. 1949 йилда чоп этилган «Қадрдон далалар» ва «Ҳукм» (1958) қиссаларидан кейин яратган «Уфқ» (1964) трилогиясида урушдан олдинги ва кейинги давр муаммолари ҳақида баҳс юритади. «Жимжитлик» (1988) романида турғунлик даври иллатлари фош этилади.

Ҳаётининг сўнгги йилларида унинг «Хандон писта» (1994), «Бир ўпичнинг баҳоси» (1995) каби ҳажвий ҳикоялар тўпламлари чоп этилди. Сайд Аҳмад драматург сифатида ҳам танилган. У «Келинлар қўзғолони», «Қуёв» каби саҳна асарларининг муаллифиидир.

У Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Давлат мукофотига сазовор бўлган. «Буюк хизматлари учун» ва «Дўстлик» орденлари билан тақдирланган.

Ва, ниҳоят, «Ўзбекистон Қаҳрамони» деган юксак шарафли унвонга ҳам эгадир.

Сайд Аҳмад 2007 йилда вафот этган.

Тақдимот

Интернет манбаларидан фойдаланиб Сайд Аҳмад ҳақида видеотақдимот тайёрланг.

ҚОПЛОН (ҳикоя)

Янги ҳовли Тиллаевга ёқди. Юкларни машинадан тушираётганда Қурбонбой бир гап айтиб қолди:

– Сизга энди бир ит лозим, ўртоқ Тиллаев. Ит уйнинг савлати бўлади. Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб бераман.

Тиллаевнинг итга унчалик хуши йўқ эди, индамай қўя қолди. Қурбонбой хотинларнинг ҳайҳайлышига қарамай, полни ҳам ўзи ювди, гиламни ҳам ўзи кўчага олиб чиқиб, қоқиб келди.

– Ия, ия, биз турганда сиз нега энди пол юваркансиз, опа? Ўзимиз қотириб ташлаймиз. Мен гилам қоқайину, сиз томоша қилинг. Аммо лекин итнинг ғалатисини боқиш керак. Кўчадан кирган одам киройи директор бўлсанг, шунаقا ит боқ, деб ҳавас қиласидиган бўлсин.

Қурбонбой уйни саранжом қилиб бўлгандан кейин ҳам дарров кета қолмади. Ҳовлида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойни ўзи белгилади.

– Йўйқ, ўртоқ Тиллаев, ит масаласини бизга қўйиб бераверинг. Мана, итнинг жойи шу. Кичкинагина, ихчамгина уйча қуриб берилса, итнинг ҳам жони кириб қолади. Хўп, биз кетдик.

Қурбонбой кетди.

– Бу киши ким бўладилар? – деди Тиллаевнинг хотини орқасидан эшикни илгаклаб қайтаркан.

– Жудаям анигини билмайман, гаражимизда ишласа керак. Кўчишга машина сўраганимизда завгар қарашиб юборади, деб қўшиб берган эди, – деди Тиллаев.

– Дуруст одамга ўхшайди. Чаққонгина экан.

Эртаси Тиллаев ишдан қайтиб ювинаётганда Қурбонбой каттакон ит етаклаб келди. У итни айвоннинг устунига боғлаб, илжайди:

– Оти Қоплон, Тиллаев ака. Одамнинг яхшисини дарров танийди. Сизга тез ўрганиб кетади.

Эртага яхшилаб уйча ясаб бериб кетаман. У қўлини ювиб келиб, ярим соатча итнинг таърифини қилиб ўтириди.

– Ит ҳамма гапни тушунади, фақат жониворнинг тили йўқ.

Қурбонбой бир сўзли киши экан, айтганини қилди. Тиллаев ишга кетганида замбил ғалтақда фишт олиб келиб, итга уйча ясаб кетди. Магазиндан алюмин тогорача олиб, итга ялог қилиб берибди. Тиллаев идорадан чиқиб, энди машина-га ўтираман деб турганда, югуриб келиб қоғозга ўроғлик нарса узатди.

– Хўжайин, Қоплонга насиба. Қабобчи ошнамга тайинлаб қўйган эдим, суважни бегона қилма, деб.

– Қурбонбойингиз одам экан, – деди хотини Тиллаев уйга келганда, – бечора жонини фидо қивораман дейди-я. Бола-чақали, камхарж одамга ўхшайди. Имоматини етти йилдан бери битказолмасмиш. Унча-мунчасига қарашиб юборинг.

Тиллаев хотинининг гапларига парво қилмай чой ичарди.

Тиллаев билан Қурбонбой ўртасида яқинлик пайдо бўлди. Бир куни гап орасида у рўзгордан орттириб, участкасининг томини ёполнамётганини айтиб қолди:

– Айб ўзимда, ёшлигимдан шунақаман, ўзимга қарамайман, ошна-офайнингарнинг иши битсин дейман. Ҳа, одам боласидан шу қолар экан. Бўлмаса, промкомбинатда ҳам, райпода ҳам ошнам бор, юзтагина шифер сўрасам йўқ демайди. Сўрамайман. Асло сўрамайман.

– Нечта шифер етмаяпти? – деди Тиллаев бепарво.

– Йўқ, хўжайин, сўраманг. Сиз билан шу мақсадда ошно бўлмаганман. Бунақа гапни айтсангиз уйингизга иккинчи қадам босмай кетаман.

Шу-шу бўлди-ю, Тиллаевнинг унга ихлоси ошиб кетди. Шундоқ яхши одам гаражда машина ювиб ўтирмасин, деб уни гараж мудирига муовин қилиб қўйди. Уйига бир юз саксонта шифер, ўттизта тунука тушириб берди. Қурбонбой ҳам ҳар тушликка келиб, Қоплонни ўйнатиб кетишини тарқ қилмади. Бу орада Тиллаевнинг эски бод касали тутиб, ётиб қолди. Аввалига Қурбонбой келиб унинг ҳолидан хабар олиб турди. Докторлар энди бўлмайди, пенсияга чиқинг, деб маслаҳат беришгандан кейин, Тиллаев министрликка ариза ёзиб, ишдан бўшатишларини сўради. Министрлик унинг талабини қондириб, ўрнига бошқа директор тайинлади. Қурбонбой ўша куни келиб, Қоплонни айлантиргани олиб чиқиб кетди-ю, қайтиб келмади. Тиллаев Қоплонга анча ўрганиб қолган экан, то ярим кечагача икки кўзи тўрт бўлиб, итни пойлади. Йўқ, Қоплон бедарак кетди. Қурбонбой ҳам қорасини кўрсатмай қўйди.

Орадан анчагина вақт ўтди. Тиллаев ҳассага таяниб кўча айлангани чиқди. Бир маҳал қараса, кўчанинг нариги бетида Қурбонбой Қоплонни етаклаб юрибди. Чақирса ит қаради-ю, Қурбонбой қарамади. Ўша куни янги директор ўғлиниг туғилган кунига ўтириш қилиб бераётган экан. Тиллаевга машина юборибди. Эр-хотин боришиди. Дарвозадан киришлари билан йўлакда ётган Қоплон уларни кўриб, думини ликиллатиб эркаланди.

– Бизнинг ит қалай? – деди янги директор.

– Бу итни танийман, – деди Тиллаев ва нарироқда янги директорнинг чарм тўнини туфлаб артаётган Қурбонбойга бир қараб, уйга кириб кетди.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Якка тартибда ишлаймиз

1. Асар қаҳрамони ким ва у ҳақида нима биласиз?
2. Қурбонбойнинг режаси амалга ошдими?
3. Тиллаев қандай одам эди?

ТУШУНИШ

Жуфтликда ишлаймиз

1. Ҳикоя нима учун “Қоплон” деб аталган? Бошқача ҳам аташ мумкинми?
2. “Бир маҳал қараса, күчанинг нариги бетида Қурбонбой Қоплонни етаклаб юрибди.Чақирса им қаради –ю , Қурбонбой қарамади” . Ушбу парчага таяниб, Қурбонбой табиатининг асл моҳияти ва ёзувчининг тасвир маҳоратига таъриф беринг.

ҚҮЛЛАШ

Гурухда ишлаймиз

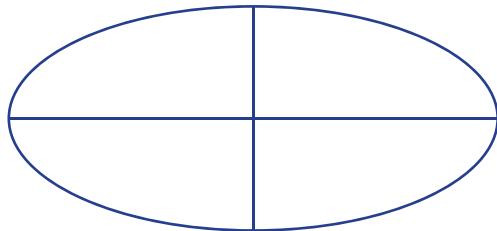
1. Қурбонбойнинг ўрнига ўзингизни қўйиб, ҳикоя мазмунини гуруҳ билан биргаликда қайта ишлаб кўринг.
2. Асарда танқид бор деб ўйлайсизми? Ким ва нима учун танқид қилинаётир деб ҳисоблайсиз?
3. Нима учун “*Бу итни танийман*”, деган Тиллаев Қурбонбойга бир қараб, уйга кириб кетди?

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Ёзализ

“SWOT” таҳлил жадвалини асар мазмунидан келиб чиқиб тўлдиринг.

ТЎПЛАШТИРИШ

Жуфтликда ишлаймиз

1. “Кластер” усули асосида Қурбонбой табиатига хос хусусиятларни аниқланг.

2. Асарда қўлланилган ибораларни тўпланг ва нима учун қўлланганлигини таҳлил қилинг.

БАҲОЛАШ

Якка тартибда ишлаймиз

Ҳаётда Қурбонбойга ўхшаган одамларни учратганмисиз? Агар учраб қолса, қандай маслаҳат берган бўлардингиз? Фикрингизни ёзма равишда баён этинг.

СОБИҚ
(ҳикоя)

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, биринчи куниёқ тўққиз тонна пахта тербман. Аввалига ўзим ҳам ҳайрон бўлиб қолдим. Тавба, шунча пахтани ўзим тердимми ё бирор қўшиб қўйдими? Эртасига бир ғайратга ўн ғайрат билан пахта териш мана бунаقا бўлади, деб ишга тушиб кетдим. Тўққиз ярим бўпти. Ўша куни областдан¹, Тошкентдан мухбирлар босиб кетди. Овозимни лентага ёзиб, радиодан эшиттиришди. Телевизорда икки марта кўрсатиши. Ҳамма ёқни хат босиб кетди. Бунаقا обрў кимнинг тушига кирибди дейсиз. Руҳим тетик, бир гапириб, ўн куламан. Йўталсам ҳам лаббай деб туришади. Раисимиз у ёққа борсам у ёққа, бу ёққа борсам бу ёққа эргашади. Бечора мени ер-кўкка ишонмайди. Икки гапининг бирида:

– Ўзингни тут, катта-кичикнинг олдида шарманда қилма. Сен бизнинг машъалимизсан. Ҳа, шундоқ, соқолингни кунда олиб тур. Даzmол босилмаган шим кийма, – деб насиҳат қилиб туради.

¹ Область – вилоят.

Икки кундан кейин газетанинг биринчи бетида чаккамга пахта қистириб кулиб турган суратим чиқди. Ўша куни раис Бердиали ака, яп-янги «Волга»сини ишлаб турган жойимга юборибди. Тез етиб келсин деб тайинлабди. Оббо, бир гап бўлганга ўхшайди, деб ишни ташлаб идорага қараб кетдим. Борсам, раис оёғи куйган товуқдай безовталаниб, кутиб турган экан.

– Келдингми, ука, тез бўл. Қенгашга кетасан. Поезд билетинг тайёр, уйингга бориб кийиниб олгину, йўлга чик.

Кетдим. Қенгаш эртаси куни очилар экан, уч кун областда қолиб кетдим. Келган кунимоқ тўппа-тўғри далага чиқиб, энди машинага етай деб қолган эдим, яна ўша «Волга» олиб кетди. Идора олдида усти ёпиқ юқ машинаси турибди. Идорага киришим билан етти-саккиз одам атрофимни ўраб олишса бўладими. Киночилар экан. Пахта теришимни кинога оламиз деб, атайин Тошкентдан келишибди. Раиснинг гапини қаранг. Умматалининг машинасида кинога тушасан, ўша томонда пахта яхши очилган, кинода чиройли чиқади, деб туриб олди. Умматалининг ерига қараб кетдик. Киночилар ўларча эзма, шошмаган одам бўлишар экан, икки кун овора қилишса бўладими, мана, чиқиб қолса кўрарсизлар, қандоқ қилиб машина ҳайдашимдан тортиб, пешанамдаги терни қанақа қилиб, қайси қўл билан сидириб олишимгача аппаратга олишди.

Киночилардан қутулиб уйга ҳолдан тойиб келдиму, кийим-бошим билан ухлаб қолибман. Эрталаб раиснинг ўзи уйғотди.

– Тез бўл, кутиб қолишибди.

– Тағин киноми? Кеча тамом қилишган эди-ку!

– Йўқ, бошқа гап. Районда янги қурилган маданият уйининг очилиш маросими бўлади. Илғор механизаторлардан бир киши табриқ нутқи сўзлаши керак. Сен гапирасан. Қани кетдик.

Гапни ҳам, аммо-лекин бопладим. Кунора нутқ сўзлаб тургандан кейин уста бўлиб кетаркансан. Роса чапак бўлди. Ичкарига меҳмонлар учун жой қилдириб қўйишган экан. Артистлар билан бирга ўша ёқса кирдик. Роса пивохўрлик бўлди. Уйга келиб ётган эдим, эшик тақиллаб қолди. Чиқсам, соч қўйган, ингичка мўйловли бир йигит турибди. Елкасида бир метрли фанер сумка.

– Хизмат ука, ишлари бормиди?

– Атайин ўзларини йўқлаб келдим. Суратингизни ишлашим керак. Виставкага қўйилади.

Ундоқ десам, бундоқ деди, бундоқ десам, ундоқ деди. Сира гапимга кўнмади. Жанжаллашиб, раиснинг олдига бордик. Раис койиб бердилар.

– Эсинг жойидами? Бу виставкага қўйиладиган суратларнинг рўйхатини областдан тасдиқлашган. Қани, дарров бўл.

Ўзингиз биласиз, раисимизнинг гапини икки қилиб бўлмайди. Ишга тушиб кетдик. Рассом тушмагур ҳали ёш, тажрибаси камроқ экан. Роса тўққиз кунда ўзимга ўхшатди. Бу орада уйим хатга тўлиб кетди. Пионерлар билан учрашув, медицина ходимлари билан учрашув, мебель фабрикаси илғор ишчилари билан учрашув... Албатта, буларга раис ўзи билиб муомала қилди-ю, аммо район

пожарний командасининг пенсияга чиқаётган кекса ходимини табриклашни менга юклаб қўйса бўладими. Бордим. Буларнинг тантанаси ғалати бўларкан... Ёлғондакам ўт кетди қилиб, бирдан гупир-гупир қилишди. Бири сув сепяпти, бири болта билан эски яшикларни парчалаб ташлаяпти. Роса одам йиғилди. Мен учинчи бўлиб сўзга чиқдим...

Ўша куни шамоллаб қолган эканман. Тўрт кун ётиб олдим. Дармоним қуриб ишга кетаётсан, раис қовоқ-димоғини осилтириб, самоварнинг сўрисида ўтирибди. Индамай ўтиб кетиш уят. Одобдан эмас. Қўрқа-писа саломлашдим. У мени қўрди-ю, қўзлари яшнаб кетди.

– Э, бормисан? Жуда узоқ ётиб олдинг-ку. Бу ёқда шунча иш, шунча жойдан таклиф. Сен бўлсанг, арзимаган касални баҳона қилиб ётибсан. Аллақаёқдан атоқли полвон келаётган эмиш, вокзалга чиқиб кутиб олувчилар рўйхатининг бошида сен турибсан. Шу бугун кеч соат еттида поезд келади. Кечикмай етиб бор. Машинани тайинлаб қўйганман.

Бир нима дей десам, раиснинг феълидан қўрқаман. Чидадим. Охири ёрилдим:

– Ахир, раис бува, бу ёқда шунча...

Айтдим-ку, раис оғиз очгани қўймайди деб, уришиб берди.

– Унча-мунча одам қадам босолмайдиган жойларга боряпсан. Ноз қилма. Йигит кишининг бошига бахт бир қўнади. Қани тур, тайёргарлигингни кўр. Физкультура комитетидан телефон қилиб, миямни қоқиб қўлимга беришди. Уялтирма-да, ука.

Худди соат еттида станцияга чиқдим. Поезднинг олтинчи вагони. Эшигидан бўйи сал кам бир терак келадиган одам тушиб келяпти. Тикилиб қарасам, бир йили домотдихга борганимда тарвузни бутун ютиб ўйин кўрсатган полвон. Районимизга тош отиб ўйнашни кўрсатгани келган экан. Тўрт киши, тўрт киши бўлиб йигирмата тошни судраб тушириб қўйдик. Станция буфетида жиндек ҳозирлик қўриб қўйишган экан, ўтиришдик. Полвонни табрикладик. Яхши кутиб олганимиздан севинган полвон охираша сўзга чиқиб, олти кишиликни бир қилиб косага қуийиб қадаҳ кўтарди. Ҳаммамиз кайф қилиб қолиб, тошлар станцияда қолиб кетаверибди. Қолса қолавермайдими, уни кўтарадиган мард қаёқда.

Мана, октябрь ойи ҳам охирлаб қолди. Машина терими тугай деб турибди. Ҳарна бўлса озроқ териб олай, деб далага чиқсам, машинам жойида турибди. Бечорани бирам чанг босибдик, кимдир бўр билан ёнига «Колхозимизнинг собиқ механизатори фалончи мавсумда бир ҳафта далага чиқиб, шу машинада пахта терган» деб ёзиб кетибди. Жуда алам қилди.

Бунақа беодоб гап ёзган одамни топиб роса таъзирини берардиму, ишим тифизроқ әди-да. Ахир бугун ёш дружиначилар¹ билан район марказидаги сом-сапазликни текширишмиз, калориясини² аниқлашмиз керак.

¹ Дружиначилар – тартиб сақлаш ишига кўнгилли бўлиб қўшилган ёш болалар.

² Калория – лотинча иссиқлик сўзидан. Бу ўринда сомсанинг қуввати маъносида келган.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Якка тартибда ишлаймиз

- Хикоядаги соғлом ақлга түғри келмайдиган жиҳатларни топинг.
- Раиснинг механизаторга муносабати қандай?

ТУШУНИШ

Мұхокама қиламиз

- Нима учун ҳикоя «Собиқ» деб номланган?
- Раиснинг мақсади нима эди?

ҚҰЛЛАШ

Механизаторда ўзбек ёшларига хос бўлган қандай хусусиятлар бор деб ўйлайсиз?

ТАҲДИЛ ҚИЛИШ

“Ассоциация” усули орқали раисга хос хусусиятларни ёритинг.

УМУМЛАШТИРИШ

- “Т-жадвали” усули орқали механизаторнинг салбий ва ижобий томонларини аникланг. Жадвални тўлдиринг.

МЕХАНИЗАТОР

Афзаллиги	Камчилиги

- Юмористик ва сатирик асарлар таърифини таққосланг. (Веңн диаграммаси асосида)

Гуруҳда ишлаймиз

- Ҳикояни ўқиб бўлгач, юзингизда қандай кулги пайдо бўлди? Фамлими, қувончлими? Нима учун?
- Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдиринг.

<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>	
<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>	
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>	
<i>Тарбиявий хуносча чиқаринг</i>	

Билиб олинг!

БАДИЙ АСАРДА КУЛГИ

Сайд Аҳмаднинг икки ҳикояси ҳам ҳажвий йўналишдаги асарлардир. Уларни тўлиқ англамоқ учун бадиий асардаги кулги, унинг туғилиши, вазифалари ва турлари ҳақида маълумотга эга бўлиш керак. Кулгининг ҳам вазифаси бўладими? – деган савол туғилиши мумкин. Ҳа, бўлади. Бадиий асардаги кулги чуқур ижтимоий-эстетик аҳамиятга эга кулгидир. Ёзувчи учун унинг асарларини ўқиган ўқувчилар куляптиларми, кулаётган бўлсалар, кулгилари ниманинг ёки кимнинг устидан бўляпти, ақлли кулгими ёки шунчаки ҳиринглашми сингари саволлар жуда жиддий аҳамиятга эгадир. Чунки кулгили асар ёзган ижодкор ҳажвий кулгининг тифини кимга ёки нимага қаратиш кераклигини олдиндан белгилаб қўяди. Агар ўқувчи ҳажвчи ёзувчининг мақсадини англаб, у кўзда тутган иллат устидан кулаолса, ёзувчининг бадиий нияти амалга ошган бўлади.

Кулги шундай бир кучли қуролки, унинг қаршисида бой ҳам, камбағал ҳам, ёш ҳам, қари ҳам, қудратли жаҳонгир ҳам, ҳеч вақоси йўқ гадо ҳам бирдай. Бадиий адабиётдаги кулги инсонларнинг табиатидаги иллатлар устидан туғдирилади ва инсонни улардан халос этишни кўзда тутади.

Кулгилар ҳар хил бўлади. Шунга қараб ҳажвий асарлар ҳам турличадир. Ҳажвий асарларни юмористик ва сатирик турларга бўлганимиз каби ҳажвий кулгини ҳам сатирик ва юмористик кулгиларга ажратиш мумкин.

Аниқ бир шахс ва ундаги иллатли жиҳатлар устидан қўзгатилган кулги сатирик кулги бўлиб, иллатнинг ўзидан қўзгатилган кулги юмористик кулгидир.

Шу жиҳатдан қараганда, Сайд Аҳмаднинг «Қоплон» ҳикоясидаги кулги сатирик кулги, «Собиқ» ҳикоясидаги кулги эса юмористик кулгидир. Демак, «Собиқ» – юмористик асар.

МУҲАММАД АМИНХЎЖА МУҚИМИЙ (1850–1903)

Муҳаммад Аминхўжа Мирзахўжа ўғли Муқимий 1850 йили Кўқон шаҳридаги Беквачча маҳалласида новвой оиласида туғилди. Отаси Мирзахўжа асли тошкентлик, онаси Бибиойша хўжандлик бўлган.

Бўлажак шоир эски мактабда хат-савод чиқаргач, 1864 йилдан Кўқондаги «Ҳоким ойим» мадрасасида ўқиди.

1877 йили Муҳаммад Аминхўжа Кўқондаги ер қурилиши маҳкамасига мирзалик вазифасига ишга киради. Ер ўлчовчи амалдорларнинг ҳийла-найрангларини кўради. «Танобчилар» ҳажвини ёзади. Сўнг Сирдарё бўйидаги Оқжар паромига паттачи бўлиб ишга ўтади.

70-йилларнинг охирларида ёки паттачиликни йиғишишиб, Кўқонга қайтади. Ижодга берилади. «Муқимий» («Муқим» - турғун, туриб қолган) тахаллусида ёзган шеърлари билан довруқ қозонади.

Шоир шеърларининг туб моҳиятини инсон кечинмалари, севинч ва аламлари, истак ва армонлари, курашлари ташкил этган. Асарларида чор амалдорлари, айrim маҳаллий бойларнинг кирдикорлари очиб ташланган («Танобчилар» ва б.). Айrim асарларида ўлкага кириб келаётган капиталистик ва ғайриахлоқий муносабатлар ҳамда уларнинг оқибатлари кўрсатилган («Сайлов», «Дар мазаммати замона», «Ҳажви ҳалифаи Мингтепа», «Девонамен», «Кўсамен» «Ҳайрон қилди лой», «Пашшалар», «Шикояти безак», «Таърифи печ», «Ароба қурсин», «Лой», «Масковчи бой таърифид», «Воқеаи Виктор» ва б.). Турли шаҳар ва қишлоқларга қилган саёҳатлари таассуротлари асосида 4 қисмли «Саёҳатнома» асарини ёзди.

Муқимий 1903 йилнинг 25 майида вафот этади. Муқимиининг бизгача етиб келган ижодий меросини 10 минг мисра атрофида тахмин қиладилар. Улар асан лирика ва ҳажвиётдан иборат.

Тақдимот

Интернет манбаларидан фойдаланиб, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий ҳақида видеотақдимот тайёрланг.

МУҚИМИЙ ҒАЗАЛЛАРИ

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ҳаёт тарзи, баҳт, байт, янги баҳор, табиат, уйғониш даври, завқ-шавқ.

Матнолди топшириқлар

Толе сўзининг мазмунини қандай тушунасиз? Бу сўз сизда қандай ҳис-туйғу уйғотади?

Ўқиймиз

ТОЛЕИМ

Оҳким, афсус, эмас ҳар ишда раҳбар толеим,
Вожгундур, имтиҳон қилдимки, аксар толеим.

Юз тарафдин етқурууб гарди кудурат, занги ғам,
Айлагай оинайи табъим мукаддар толеим.

Ҳар неча қилсам тавалло — зори қилмас, илтифот,
Рўйигардон тескари, тобора бадтар толеим.

Рўзгорим тийра, иқболим забун, баҳтим қаро,
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар толеим?

Ногаҳон берсам, Муқимий, бир мусулмонга салом,
Дафъатан икки қулогини қилур кар, толеим.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Фазалнинг мавзусини аниқланг.
2. Асаддаги бадиий тимсол нимани ифодалайди?

ТУШУНИШ

1. Сизнингча, ушбу асарни яратишга шоирни мажбур қилган омил нима деб ўйлай-сиз? Фикрингизни изоҳланг.
2. Асар қандай тарбиявий аҳамиятга эга?

ҚҮЛЛАШ

1. Фазал мазмунини ифодаловчи 7 та таянч сўзларни иш дафтариңизга ёзиб олинг ва шеърни ёд олинг.
2. Ушбу фазалда қайси сўзлар ўз маъносида эмас, кўчма маънода ишлатилган?

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Фазалда қандай бадиий санъатлар қўлланилган? Жавобингизни шарҳланг.
2. Ҳар бир байтни ўз сўзингиз билан қайта сўзлаб беринг.

УМУМЛАШТИРИШ

“Толе” сўзига “*Ассоциация*” усулини қўлланг.

БАҲОЛАШ

“Инсерт” усули орқали ушбу асар ҳақида олган билимларни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“–” – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

Ўқиймиз

НАВБАҲОР

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик, келинглар, жўралар, ўртоғлар.

Хуш бу маҳфилда тириклик улфату аҳбоб ила,
Ўйнашиб, гоҳи табиатни қиласайлик чоғлар.

Руҳ очиб, кўздин ниҳон бўлса паридек, найлайнин,
Айрилиб ҳушу ақлдин телба бўлмай соғлар.

Хайфким, ахли тамиз ушбу маҳалда хор экан,
Олдилар ҳар ерда булбул ошёнин зоғлар.

Марҳам истаб кимсадин, захми дил изҳор айласанг,
Чораи қилмоқдин ўзга, устиға тирноғлар.

Тобакай, мундоғ маломат кунжида доим Муқим,
Бу замон кўз тутгин эмди сенга бўлсун тоғлар.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Фазал мавзусини аниқланг.
2. “Үргимчак ини” усули орқали шеърни ифодали ўқинг.

ТУШУНИШ

“Ақлий ҳужум”. Нима мақсадда асар қаҳрамони барча жўра ва ўртоқларини сухбатлашгани чақиряпти? Берилган савол юзасидан гуруҳда тадқикот иши юргизинг.

ҚЎЛЛАШ

Асар мазмунига мос яна қандай шеърлар биласиз? Жуфтлиқда ўртоқлашинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай тасвир ифодалари қўлланган? Жадвални тўлдириб иш дафтарингизга ёзиб олинг.

Тасвирий восита	Далиллар
Сифатлаш	
Ўхшатиш	
Қаршилантириш	
Муболага	

УМУМЛАШТИРИШ

“Ассоциация” усулида кўкламга хос хусусиятларни ёритинг.

БАХОЛАШ

Кўклам кўринишини расмда тасвирланг ва шу мавзуга боғлиқ халқ мақолларини топинг.

АБДУЛЛА ҚАХҲОР (1907–1968)

Ўзбек адабиёти тараққиётига улкан ҳисса қўшган Абдулла Қахҳор 1907 йил 17 сентябрда Қўқонда темирчи оиласида дунёга келди. Отаси Абдуқаҳҳор темирчи тирикчилик ўтказиш учун Қўқон атрофидаги Бувайдা, Яйпан, Оққўрғон, Қудаш, Олқор қишлоқларининг биридан-иккинчисига кўчиб юрар, оила бирор қишлоқда узоқроқ қўним топмасди. Бу қўнимсиз турмуш таъсирчан, хаёлпаст ва тортинчоқ Абдуллага ёмон таъсир қиласди. У борган жойдаги болаларга қўшила олмасди. Бўлажак ёзувчи дастлабки маълумотни Бувайдадаги эски мактабда олди. Сўнг Оққўрғон қишлоғидаги жадид мактабида таҳсил кўрди. Сал кейинроқ Қўқондаги ётоқмактаб(интернат)да ўқиди. 1922–1924 йилларда

Қўқонда очилган ўқитувчилар тайёрлайдиган техникумда таҳсил олди.

Абдулла Қахҳор 1925 йили Тошкентга келиб, кечаси ўқиб, кундузлари «Қизил Ўзбекистон» газетасида ишлади. 1926 йилда САГУнинг тайёрлов факультетини битирган А. Қахҳор 1930 йилда Ўрта Осиё Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг педагогика факультетини тугатди.

Абдулла Қахҳорнинг ижоди 1924 йилдан бошланган. Дастроб «Муштум» журналида, «Янги Фаргона» ва «Қизил Ўзбекистон» газеталарида унинг ҳикоя, фельетон ва хабарлари босилди. Ёзувчининг «Олам яшаради» номли биринчи ҳикоялар тўплами 1938 йилда чоп қилинди. 1935, 1938, 1939 йилларда адабнинг учта «Ҳикоялар» тўплами китобхонлар қўлига тегди. Абдулла Қахҳор 27 ёшида унга катта шуҳрат келтирган «Сароб» романини (1934 йил) ёзи.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида ёзувчининг бир қанча фельетон, қисса ва ҳикоялари эълон қилинди. «Асрор бобо», «Дардақдан чиққан қаҳрамон», «Кампирлар сим қоқди», «Хотинлар» ҳикоялари ва «Олтин юлдуз» каби қиссаларида ўзбек жангчиларининг мардлиги, халқимизнинг меҳнатдаги жонбозлиги маҳорат билан ифодаланган.

Ёзувчи урушдан кейинги йилларда «Қўшчинор чироқлари» (1951) романи, «Шоҳи сўзана» (1951), «Оғриқ тишлар» (1954), «Тобутдан товуш» (1962) «Аяжонларим» (1967) комедиялари билан ўзбек адабиёти ривожига салмоқли ҳисса қўшди. Адабнинг «Синчалак» (1958), «Мұҳаббат» (1968), «Ўтмишдан эртаклар» (1965) қиссалари ўзбек насли тараққиётига муҳим ҳисса бўлиб қўшилди.

Ўзбек китобхонлари М. Горькийнинг «Менинг дорилфунунларим» (1935), Ф. Гладковнинг «Оловли от» (1933), Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» рома-

нининг 1,2-китобларини ва бошқа бир қатор асарларни Абдулла Қаҳҳор таржи-
масида ўз она тилларида ўқишига муваффақ бўлдилар.

Адабиёт соҳасидаги хизматлари учун А.Қаҳҳорга «Ўзбекистон халқ ёзувчи-
си» унвони берилганди. У 1968 йилнинг 25 майида вафот этди.

Ўқиймиз

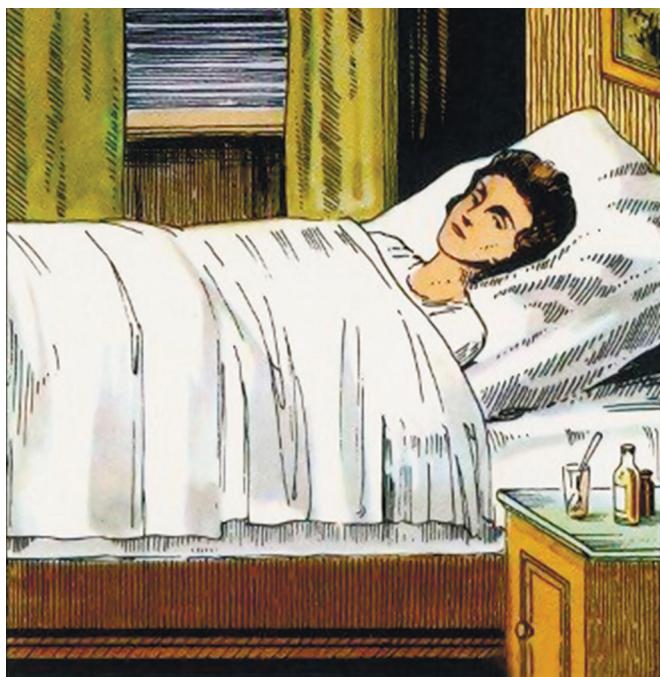

Сўзлаймиз

БЕМОР (ҳикоя)

*Остон иироқ, ер қаттиқ.
Мақол.*

Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Сотиболди касални ўқитди – бўлма-
ди, табибга кўрсатди. Табиб қон олди. Бетобнинг қўзи тиниб, боши ай-
ланадиган бўлиб қолди. Бахши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб толнинг
хипчини билан савалади, товуқ сўйиб қонлади... Буларнинг ҳаммаси, албатта,
пул билан бўлади. Бундай вақтларда йўғон чўзилади, ингичка узилади.

Эканини аниқ билмас эди. Абдуғанибой унинг сўзини эшитиб кўп афсусланди, қўлидан келса ҳозир хотинини оёққа бостириб беришга тайёр эканини билдириди, кейин сўради:

— Девонаи Баҳовуддинга ҳеч нарса кўтардингми? Фавсулаъзамга-чи? — Сотиболди кетди. Беморнинг олдидан жилмаслик ва шу билан бирга тирикчилик учун хонаки бир касб қилишга мажбур бўлди — ҳар хил саватчалар тўқиши ни ўрганди. У эртадан кечгача офтобшувоқда гавронлар ичидаги кўмилиб сават тўқийди. Тўрт яшар қизчаси қўлига рўмолча олиб, онасининг юзини қарахт, хира пашшалардан кўрийди; баъзан қўлида рўмолча, мукка тушиб ухлаб қолади. Ҳамма ёқ жим. Фақат пашша ғингиллайди, bemor инқиллайди; ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эштилади: «Ҳей дўст, шайдулло, ба номи олло, садақа радди бало, бақавли расули худо...»

Бир кечаси bemor жуда азоб тортди. У ҳар инграганда Сотиболди чаккаси га буров² солинган кишидай талвасага тушар эди. Қўшниси — бир кампирни чақириди. Кампир bemornинг тўзиган соchlарини тузатди, у ёқ-бу ёғини силади, сўнгра... ўтириб йиғлади.

— Бегуноҳ гўдакнинг сахарда қилган дуоси ижобат бўлади, уйғотинг қизингизни! — деди.

Бола анчагача уйқу ғашлиги билан йиғлади, кейин отасининг ғазабидан, онасининг аҳволидан қўрқиб, кампир ўргатганича дуо қилди:

— Худоё аямди дайдига даво бейгин...

¹ Сим — Фарғона шаҳрининг XX аср бошларидағи номи.

² Буров — омбир.

Шаҳарда битта докторхона бор. Бу докторхона тўғрисида Сотиболдининг билгани шу: салқин, тинч паркда, дараҳтлар ичига кўмилган баланд ва чиройли иморат; шиша қабзали кул ранг эшигига қўнғироқ тугмаси бор. Чигит пўчоқ ва кунжара билан савдо қиласидаги хўжайини Абдуғанибой омборда қулаб кетган қоплар остида қолиб ўладиган бўлганида, бу докторхонага бормай Симга¹ кетган эди. Докторхона деганда Сотиболдининг кўз олдига извош ва оқ подшонинг сурати солинган 25 сўмлик пул келар эди.

Бемор оғирлашди. Сотиболди хўжайинининг олдига арзга борди, аммо бу борищдан муддаоси нима

Бемор кундан-кун баттар, охири ўсал бўлди. «Кўнгилга армон бўлмасин», – деб, «чилёсин» ҳам қилдиришга тўғри келди. Сотиболди тўқиган саватчаларини улгуржи оладиган баққолдан йигирма танга қарз кўтарди. «Чилёсин»дан bemor тетик чиққандай бўлди; шу кечаси ҳатто кўзини очиб, қизчасини ёнига тортида ва пичирлади:

– Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳига қабул қилди. Дадаси, энди тузукман, қизими саҳарлари уйфотманг.

Яна кўзини юмди, шу юмганча қайтиб очмади – саҳарга бориб узилди. Сотиболди қизчасини ўлик ёнидан олиб, бошқа ёққа ётқизаётганда, қизча уйғонди ва кўзини очмасдан одатдагича дуо қилди:

– Худоё аямди дайдига даво бейгин...

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

1. Китобни қай даражада диққат билан ўқидик? Қузатиш учун “Дуруст ва дуруст эмас” ўйинини ўтказамиз. Қуйидаги берилган гаплар дуруст бўлса (+), дуруст бўлмаса (-) белгиларини кўйиб чиқинг.

Сотиболдининг хотини оғриб қолди.

Табибга кўрсатмади.

Шаҳарда докторхона йўқ.

Абдуганибой докторхонага бормай Симга кетган.

Хўжайнини катта ёрдам берди.

У bemor аёлини ташлаб кетди.

Эртадан кечгача сават тўқийди.

Қизи 5 яшар эди.

Онасининг юзини карахт, хира пашшалардан қўрийди.

Қўшиниси хабар олмади.

Эрталаб қизини уйготмаслигини сўради.

Сотиболди жуда даргазаб, сабрсиз эди.

ТУШУНИШ

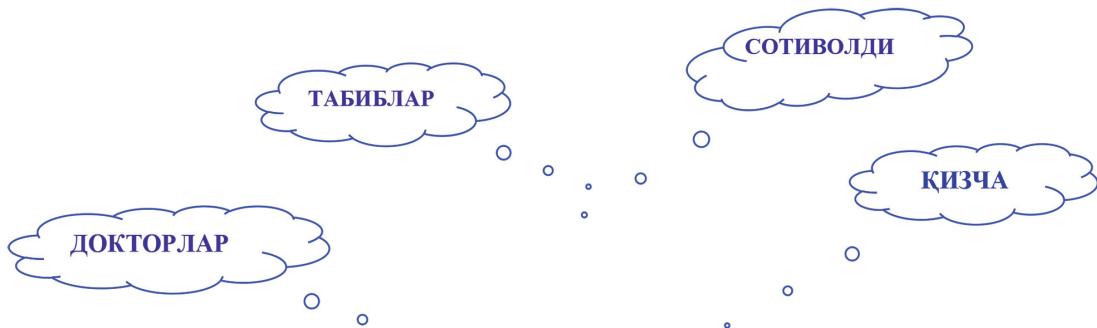
1. Нима учун Сотиболди аёлини докторга олиб бормай, табибма-табиб олиб юрди?
2. Эпиграфни асар мазмунига таққослаб тушунтиринг.
3. Нега гўдакнинг саҳарда қилган дуоси ижобат бўлади деб ўйлайсиз?
4. Кизнинг онаси касалга чалинишига нима сабаб бўлди экан?

ҚЎЛЛАШ

1. Асарга яна бошқача қандай ном бериш мумкин?
2. Асар қаҳрамонлари бошига тушган баҳтсизликнинг асл сабаблари нимада деб ўйлайсиз?
3. Асарга ёзилган эпиграф билан матн мазмунини солиширинг.

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

1. Қўлингизга турли рангли қалам олиб тимсолларнинг катагини шундай бўянгки, натижада бу рангларда сизнинг қаҳрамонга бўлган муносабатингиз ўз аксини топсин.

2. Асарнинг тилига эътибор беринг. Ҳикоя матнига қараб, ҳар бир қаҳрамоннинг нутқини бошқасиники билан солиширинг. Муаллиф нима мақсадда ҳар бир қаҳрамоннинг ўз тилидан сўзлатади?

УМУМЛАШТИРИШ

“Ассоциация” усули асосида Сотиболдининг аёлининг касалдан фориг қилиш йўлларини топинг.

Сотиболдига қандай маслаҳатлар берган бўлардингиз?

Билиб олинг!

БАДИЙ АСАР ТИЛИ

Бадий асар тили шоир ва адиллар томонидан пардозланган, жилоланган поэтик тилдир. Бадий асар тилида адабий қоидалардан чекиниш, қаҳрамонлар тилининг ўзига хослигини таъминлаш учун кўча сўзларини, шева унсурларини қўллашга тўғри келади. Одамлар бир-биридан фақат ташқи кўринишлари, бўй-бастлари билангина эмас, балки, кўпроқ даражада, сўзлашиш тарзлари, оҳанглари, яъни тиллари билан ҳам фарқ қилишади. Бадий асарларда муаллифлар ана шу фарқларни акс эттиришга, ҳар бир адабий қаҳрамонни ўзига хос тил билан гапиртиришга ҳаракат қилишади.

Бадий асар тили – адабий тилдан ҳам, сўзлашув тилидан ҳам фарқ қиласидиган, айни вақтда, уларнинг ҳар иккаласига таянади. Ёзувчи одамларнинг руҳиятини кўрсатар, тимсоллар яратар, воқеаларни тасвирлар экан, жонли тил бойликлари ва адабий тил нормаларидан меъёрида фойдаланади. Шу тариқа, ҳам жонли тилнинг, ҳам адабий тилнинг ўсишига маълум ҳисса қўшади. Ёзувчи асарнинг мавзуси, тасвирланаётган воқеаларнинг моҳияти ва даври, айниқса, қаҳрамонларнинг характеристига қараб, асар тилини белгилайди. Адиллар сўз ва ибора танлашда, гап қуришда шева унсурларидан, эскириб, истеъмолдан чиқсан сўзлардан, фақат бир гуруҳ одамларгагина тушунарли бўлган жаргонлардан ҳам фойдаланади. Айни шу жиҳатлар асарнинг ўқишли, қизиқарли ва жозибали бўлишини таъминлайди.

Агар бадий асардаги барча қаҳрамонлар адабий тил қоидаларига мос тилда сўзлашадиган қилиб тасвирланса, бу хилдаги асарлар жуда ширасиз, сунъий, зерикарли бўлиб қолади. «Бемор» ҳикоясидаги қизалоқнинг болаларча тили, чорасиз кампирнинг куюнчак сўзлашув услуби, Абдуғанибояннинг бошқаларникига ўхшамаган салмоқдор нутқи асарнинг жозибасини таъмин этган омиллардан ҳисобланади.

Мавзуга оид таянч түшүнча ва иборалар: халқ құшиқлари, құшиқ турлари, маросим ва мавсум құшиқлари, күй, “баҳор әлчиси”, чарх.

Матнолди топшириқлар

БИЛИШ

1. «Құшиқ — жон озиғи», «Құшиқ — күңгил мулки» деганда нимани тушунасиз?
2. Құшиқлар яратилиш манбай, мавзулари, кимларга мүлжалланганига күра қандай турларга бўлинади? “Кластер” усулини қўлланг.
3. Халқ құшиқлари қандай хусусиятларга эга?

СУНБУЛА¹

Сунбула-ю, сунбула,
Ўраб олай гул билан.
Менинг кўнглим сен билан-о,
Сен кетасан ким билан?
Қадамингга гуллар очилсин.

Ўчок бошида қумғон,
Атрофи баланд қўрғон.
Ёргинамга етолмай,
Юрак бағрим бўлди қон.
Қадамингга гуллар очилсин.

Мен бу ерда ўт ёқсан.
Фарғонада тутуни.
Бу дунёда бормикан
Юрак-бағри бутуни?
Қадамингга гуллар очилсин.

Бу дунёда бор бўлса,
Юрак-бағри бутуни.

¹ Құшиқлар матни филолог олим Шомирза Турдимов томонидан тайёрланган.

Қоғоздан ўчоқ ясаб,
Гулдан қиласай ўтнини.
Қадамингга гуллар очилсин.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

ТУШУНИШ

Күшикда асар қаҳрамонининг қайси ҳолати тасвирланган? Асарга таянган ҳолда жавобингизни асосланг.

ҚҰЛЛАШ

Видеолавҳа томоша қиласыз

1. Интернет манбаларидан фойдаланиб, “Сунбула” қүшигини тингланг. Қүшиқнинг авж нұқтасини топишга ҳаракат қилинг.
2. Ҳар бир банднинг тугалланишига эътибор беринг. Сизнингча, ўша мисра қүшиқнинг қайси жиҳатларини очиб беришга ёрдам беряпти?

ТАХЛІЛ ҚИЛИШ

Асарда қандай тасвирий воситалар қўлланган? Жадвални тўлдиринг.

Тасвирий воситалар	Далиллар
Сифатлаш	
Ўхшатиш	
Қаршилантириш	
Муболага	
...	

УМУМЛАШТИРИШ

1. Асарни халқ қўшиқларининг қайси тур силсиласига киритиш мумкин? Жавоби-нгизни изоҳланг.
2. Қўшиқни ёдланг.

БАҲОЛАШ

Қўшиқдан олган таассуротларингизга “*ПОПС формуласи*” орқали фикр билдиринг.

1-гап: Менинг фикримча,..

2-гап: ...сабаби уни мен бундай тушунтираман...

3-гап: Уни мен мана бундай дараклар билан исботлайман...

4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай холосага келдимки,..

Матнолди топшириқлар

Видеолавҳа томоша қиласиз

Тинглаймиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, “Галдир” қўшиғини тингланг.

Ўқиимиз

ГАЛДИР

Бекасам түнлар кийиб,
Бунча мени куйдирасан.
Ҳар замонда бир қараб,
Во беажал ўлдурасан.

Кўҳи Қофдан келади
Шаршаранинг овозаси.
Бевафо бир ёр учун
Бўлдим жаҳон овораси.

Оқ илон, оппоқ илон,
Ойдинда ётганинг қани?
Мен ёмондан айрилиб,
Яхшини топганинг қани?

Оҳ уарман, оҳ уарман,
Оҳларим тутгай сени,
Кўз ёшим дарё бўлиб,
Балиқлари ютгай сени.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Ёзамиз

1. Қўшиқдан ўзбек халқига оид жиҳатларни топиб, иш дафтaringизга ёзиб олинг.

Муҳокама қиласиз

Сўзлаймиз

- Галдир деган сўзни қандай тушунтира оласиз? Фикрингизни изоҳланг.
- Қўшиқда лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари қай мисраларда ўз тасвирини топган?
- Сизнингча, қўшиқда оқ илон тимсоли нима учун киритилган? Жавобингизни шарҳланг.

Жуфтликда ишлаймиз

1. Кўшиқни таҳлил қилишда “Муаммоли вазият” усулини қўлланг.
2. Кўшиқни ёд олинг.

Ўқиймиз

Сўзлаймиз

РўМОЛИМ

Рўмолим бор, рўмолим бор,
Рўмолимда туморим бор.
Бир хўжикда¹ хуморим бор,
Дод, алимдан² кетди рўмол.

Рўмолимнинг учи шойи,
Ўртасида бордир ойи.

¹ Хўжик – ўспирин, аслзода йигит.

² Алимдан – қўлимдан.

Олиб беринг, жоним дойи¹
Дод, алимдан кетди рўмол.

Рўмолим тушди ёпа²,
Ёр эшитса, бўлар хапа.
Ёра айтинг, жоним опа,
Дод, алимдан кетди рўмол.

Кўп чиройли эди рўмол,
Алимдан учирди шамол.
Ота-онам ҳам камбағал,
Дод, алимдан кетди рўмол.

Рўмолимда эди-я хаёлим,
Забун бўлди ҳамма аҳволим.
Ҳам тушар ёдима ёрим,
Дод, алимдан кетди рўмол.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

Муҳокама қиласиз

Сўзлаймиз

БИЛИШ

1. Қўшиқдаги рўмол тимсоли лирик қаҳрамон ҳаётида қандай ўринга эга?

ТУШУНИШ

- Рўмол орқали ўзининг ҳис-туйғуларини қандай ифодаламоқда? Жавобингизни қўшиқ матнiga асослаган ҳолда тушунтиринг.
- Ушбу қўшиқнинг бошқа халқ қўшиқларидан фарқи нимада?

Ўрганилган бирон-бир қўшиқ билан таққослаб, жадвални тўлдиринг.

“Рўмолим” қўшиги		Сиз танлаган қўшиқ	
Фарқи	Ўхшашлиги	Фарқи	Ўхшашлиги

¹ Дойи – тоға.

² Ёп – ариқ.

ТАХЛИЛ ҚИЛИШ

Ёзамиз

Қўшиқдаги ўзаро оҳангдош сўзларни иш дафтариңизга ёзиб олинг.
Уларнинг қўлланилишини изоҳланг.

УМУМЛАШТИРИШ

Рўмолнинг йўқолиши лирик қаҳрамон ҳаётининг ўзгаришига қандай алоқаси бор?
Бунда рамзий маъно бор деб ўйлайсизми?

БАҲОЛАШ

Рефлексия «3-2-1»

Дарсдаги 3 зарурий ахборот;
Муаммо келтирувчи 2 масала;
Дарсда ёққан 1 жиҳат.

Ўқиимиз

Сұхбатлашамиз

ЧАРХ ҚҰШИФИ

Чархгинам ғум-ғум этади,
Дүккінам тұлмасмикан,
Ойи, йилда бир бозор,
Нимча ип чиқмасмикан?!

Чарх йигириб, чарх йигириб,
Чорбоғ олган ман ўзим,
Сояларида ўлтириб,
Кашта тиккан мен ўзим.

Чарх йигириб, чарх йигириб,
Шойи күйлак оламан,

Шойи күйлакни кийиб,
Шоҳимардон бораман.

Чарх йигириб, чарх йигириб,
Шул қўлгинам толадур,
Агар шуни йигирмасам,
Болалар оч қоладур.

Чархгинам, эх, чархгинам,
Юраккинамни оласан,
Айт-чи, сен бу юртлардан,
Қачонгина йўқоласан?!

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

БИЛИШ

Мұхокама қиламиз

Құшиқ мазмунiga күра қайси турға киради? Испот учун хусусиятларини атанг.

ТУШУНИШ

Ёзамиз

1. Құшиқ матнига әътибор беринг. Сизга нотаниш сўзларни иш дафтарингизга ёзиб олинг. Уларнинг мазмунини тушунтиришга уриниб күринг.

Гурухда ишлаймиз

2. Құшиқнинг түртінчи бандини шарҳланг. Унда чархчининг қандай изтироб ва ҳасратлари тасвирланган?

ҚҰЛЛАШ

1. Асар қаҳрамонининг орзуси қандай әкан? Қайси мисрада буни англадингиз?
2. Құшиқни ёд олинг.

ТАХДИЛ ҚИЛИШ

Құшиқда аёлларга хос қандай ҳис-туйғу ўз аксини топган?

УМУМЛАШТИРИШ

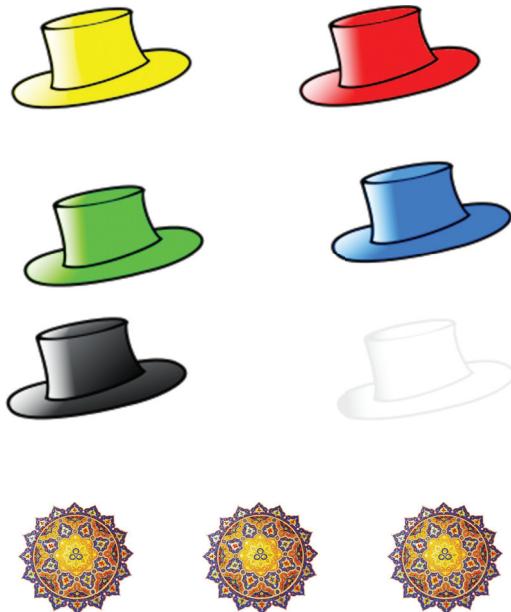
Құшиқлар бизнинг ҳаётимизда қандай ўрин әгаллайды?

“Ассоциация” усули ёрдамида ушбу саволга берадиган жавобингизни ёритинг.

БАХОЛАШ

“Оқиленг олти қалпоги” усули асосида қўшиқларга хос хусусиятларни баҳоланг.

Матнолди топшириқлар

БИЛИШ

Видеолавҳа томоша қиласмиз

Тинглаймиз

Интернет манбаларидан фойдаланиб, “Йўл бўлсин” қўшиғини тингланг ҳамда бирга жўр бўлиб бўлинг.

ЙЎЛ БЎЛСИН

Йўл бўлсин-о, йўл бўлсин,
Босган изларингиз гул бўлсин.

Гулисапсарни кўринг,

Сувга қараб қайрилади.
Бевафо ёрни кўринг,
Ўлмай туриб айрилади.

Гулмидим очилгани,
Булбулмидинг сайрагани,
Ваъдалар шундаймиди,
Ўлмай туриб айрилгани?

Олманинг нозиклигидин,
Кўринади донаси.
Баргига шабнам тушибди,
Мен унинг девонаси.

Кўрмайин босдим тиконни
Тортадирман жабрини.
Кўрсам эрди, босмас эрдим,
Тортмас эрдим жабрини.

Йўл бўлсин о, йўл бўлсин,
Босган изларингиз гул бўлсин.

Савол ва топшириқлар устида ишлаймиз

тушуниш

Юқоридаги матн бўйича очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг.

қўллаш

Асарда қандай шеър воситалари ишлатилган? Жадвални тўлдиринг.

Шеър воситалари	Далиллар
Ўхшатиш	
Сифатлаш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	
Риторик сўроқлар	

ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Асар мазмунини насрда баён қилинг.

УМУМЛАШТИРИШ

Күшикка мос мақоллар түпленг.

БАХОЛАШ

“Инсерт” усули орқали күшик ҳақида олган билимларингизни мустаҳкамланг.

“V” – биламан	
“+” – билмайман	
“-“ – янги ахборот	
“?” – тушунмадим	

МУНДАРИЖА

1-дарс. Маънавият хазинаси 4

ХАЁЛЛАРИМ ЧЕГАРА БИЛМАС...

2-3 дарс. Топишмоқлар	8
4-дарс. Худойберди Тўхтабоев	14
«Сариқ девни миниб» (Романдан боблар)	
Кўчага қувилдим.....	15
5-дарс. Бахтим кулиб боқсан эди	27
6-дарс. Ҳашаротни калтаклашга буюрдим.....	33
7-дарс. Кофия бозори қайдадир	41
8-дарс. Саргузашт асар ҳақида	51
9-дарс. Жанни Родари.....	53
Хуришни билмайдиган кучукча (Эртак)	54
10-дарс. Эртакнинг биринчи тугаши	58
Эртакнинг иккинчи тугаши	58
Эртакнинг учинчи тугаши	59
11-дарс. Тадқиқот иши юритамиз.....	61
12-дарс. Насрий адабий эртак	62
13-дарс. Чингиз Айтматов	63
«Оқ кема» (Қиссадан парча)	64
14-дарс. Бола ва дурбин	72
15-дарс. Салом, Оқ кема!	79
Шохдор она буғу	80
16-дарс. Жаннатмакон Иссиққўл	89
17-дарс. Рамзий образлар	97

КҮНГИЛ МИНТАҚАЛАРИДА

18-дарс. Зулфия	98
19-дарс. Баҳор келди сени сўроқлаб	100
20-дарс. Фарзанд	104
Тун	106
21-22 дарс. Сайд Аҳмад.....	109
Қоплон (ҳикоя)	110
23-24 дарс. Собиқ (ҳикоя).....	114
25-26 дарс. Муҳаммад Аминхўжа Муқимий	119
Муқимий ғазаллари.....	120
27-28 дарс. Абдулла Қаҳҳор	123
Бемор (ҳикоя)	124
29-30 дарс. Халқ қўшиқлари	129

**Шахло Джамаловна Наралиева
Нюлюфар Абдикаримовна Корганбаева
Шахноза Бабажановна Алиакбарова**

ӨЗБЕК ӘДЕБИЕТІ

1-қисм

**Жалпы білім беретін мектептің
6-сыныбына арналған оқулық**

(өзбек тілінде)

Редакторы	III. Наралиева
Мұқабаның дизайнери	Н. Тазабеков
Техникалық редакторы	З. Бошанова
Дизайнын жасаған және	
компьютерде беттеген	Г. Отенова

ИБ №7371

Басуға 17.05.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84×108¹/₁₆.

Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.

Баспа табағы 9,0. Шартты б.т. 15,12. Шартты бояу көлемі 60,48.

Таралымы 8000 дана.

Тапсырыс №

Казақстан Республикасы “Жазушы” баспасы, 050009.

Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.

E-mail: Zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-608-7

A standard linear barcode representing the ISBN 978-601-200-608-7. The barcode is composed of vertical black bars of varying widths on a white background. Below the barcode, the numbers 9 7 8 6 0 1 2 0 0 6 0 8 7 are printed.